

TABAKU

1.- Tabakoa (“tabaco”). *Ordun denporan tabaku solte asko saltzezan* (Garai hartan tabakoa solte asko saltzen zen). *Maiñelak itxosa solte eruteben tabaku* (Arrantzaleek solte eramaten zuten tabakoa itsasora).

Aitak, itsasora joan behar zuen bakoitzean, hamar egunetik behin, nahitaez behar izaten zuena tabakoa izaten zen. Beste zerbait falta arren ez zitzaion hainbeste axola. Tabakorik gabe ez zen posible itsasoratzea. Tabakoaren ardura gurea, mutilona, izaten zen. Aitak itsasora joan behar zuenean, gauean etxera joan eta, “*tabaku erosti aztu eiñgazku*” esateak ez zuen ezertarako balio. Munduko estanko, denda, taberna eta tabako-denda guztiak itxita bazeuden ere, nondik edo handik tabakoa atera egin behar zen. Noski, beti lortzen genuen. Gaueko hamarretan estankoaren jabearen etxera joan behar bazen joan egiten ginen. *Attak ziarruk eiñ etten zittuzen. Tabaku te zizapaperak bizin.* (Aitak, zigarroak, tabakoa eta zig-zag paperaz egiten zituen. Beraz, biak behar ziren: tabakoa eta zig-zag papera). *Guk ez gendun tabakoik eta zizapaperik birrixaten erretoko. Kresalako bodegatik ziarruk artu te kittu* (Guk ez genuen tabakorik eta zig-zag paperik behar izaten erretzeko. *Kresala* tabernako sototik zigarroak “hartu” eta kito).

2.- Zigarro paketea, zigarroak (“cigarros”). *Tabaku artzi aztuazta; ekatzu bat* (Zigarro paketea hartzea ahaztu zait; emadazu zigarro bat).

TABARKILLI

Gauza lehorrak horrekin parekatzen genituen: *tabarkilli baño sikua* (*tabarkilli* baino lehorragoa). *Tabarkilli* zer izan zitekeen ez genekien, eta orain ere ez. *Au tajadiau tabarkilli baño sikuara* (Xerra hau *tabarkilli* baino lehorragoa dago). Berba honekin osaturiko konparaketak aitari entzuten genizkion sarri.

Bermeon aldiz, “*tabardillie baiño gogorrau egon*” esaten da. *Au okelie tabardillie baiño gogorrau dau.* Antonio Perezek (178) uste du gaztelaniako “tabardo” berban izan dezakeela jatorria. “Tabardo: especie de gabán sin mangas de paño o de piel”. Berba honek beste adiera batzuk dituen arren, berak hori aipatzen du.

TABERNI

Taberna (“taberna”, “bar”). *Gixon zar batzuk, ardau botilli ata ta tabernan pasateben atsalde guzti* (Gizon zahar batzuek, ardo botila hartu eta tabernan igarotzen zuten arratsalde osoa). *Taberna guztittan kbrateben txikitu bardiñ* (Taberna guztietan basoerdia berdin kobratzen zuten).

Len taberna asko euan Ondarrun, eta on-be bai (Garai batean taberna ugari zegoen Ondarroan eta orain ere bai). Hurbilen genituenak, eta ezagunenak: *Kresala, Saastaneku, Pakoneku, Txitxarroneku, Cristina, Cafe Marina, Gelasioneke, Lekue, Penalti, Bar Patxi...* Gure osaba Pruden, Augustin Zubikarai, Jose Mari “*Belero*”, Juanito Arantzamendi eta beste hiruzpalau izan ezik, herriko gizon guztiak ibiltzen ziren txikiteoan, hala eguerdian nola iluntzean. Beraz, garai horretan tabernak bete-bete egoten ziren: *euerdixan ardau zurixe eta illuntzin baltza; euerdixan zurittu te illuntzin baltzittu* (eguerdian ardo zuria eta iluntzean beltza; eguerdian zuritu eta iluntzean belztu).

Gabonetan, “eskea” etxez etxe egiten zen. Urte batean “*Toolo*”k (Jose Mari Bedialauneta Laka, “*Xare*”) eta biok etxeetara joan ordeztu tabernetara joatea pentsatu genuen; pentsatu eta egin. *Gabon gabaz tabernaik taberna ibilli giñan kantaten. Tabernetan ebillen jenteik gexen. Kanta ta txapela pasa. Naidanbeste diro batuendun. Diru partiuteko laun bi giñan bakarrik eta etxas!* (Gabon gauean tabernaz taberna jardun genuen kantatzen. Jenderik gehien tabernetan zebilen. Kantatu eta txapela pasatu. Diru mordoa bildu genuen. Bi lagun besterik ez ginen diru partiketa egiteko. Hura pagotxa!).

TABLÁ MARÉA

Mareen liburuxka (“tabla de mareas”). Urte osoko egun bakoitzean marea goian eta behean ze ordutan egongo zen adierazten zuen liburuxka. *Patroi guztik eukitteben tabla marea. Guk ez*

gendun tabla mareaik birrixaten. Errixure beatu te segixan ikusten gendun mari gorutz ala berutz ixun; mare punti nox ixango zan-be bai, gitxigorabera (Patroi guztiek edukitzen zuten mareen liburuxka. Guk ez genuen horren premiarik izaten. Errekara begiratu eta berehala ikusten genuen marea beherantz ala gorantz zihoan; marea goian noiz egongo zen ere bai gutxi gorabehera).

Egutegiaren antzera urtero berria behar izaten zen. Izena ikasi genuen, eta liburuxka ezagutu ere laster. Aitak behar zuen bakoitzean, betiko galdera: “*Tabla marea*” *nun da?* (Mareen liburuxka non dago?).

TABLERU

Arbela (“tablero”, “pizarra”). *Maxuai billurre gentzan, bañe bai tableruai-be* (Maisuari beldurra genion, baina, bai arbelari ere). *Eskolan sartu te aurreko paetin bista-bistan beti tablero andixe. Tablerun gañin kurutzi tte Francon kuadru.* (Eskolan sartu eta aurreko horman, bista-bistan ikaragarritzko arbela. Arbelaren goiko aldean gurutzea eta Francoren koadroa).

Jarlekuuan, besteen babesean ondo egoten zen, baina, arbelera “irten” egin behar izaten zen maisuak agintzen zuenean. Besteen aurrean “aktuatzea” bezala izaten zen. Jakinaren gainean, zerbait oker egiten bazenuen maisua beti prest zegoela zu barregarri eta lotsagarri uzteko. Horretan erabiliko zuen bere jakituria eta ongi menderatzen zuen hizkuntza, gaztelania. *Tablerure urtetu baño naxa ixaten gendun...eztai zer* (Arbelera irtetea baino beste edozer izaten genuen nahiago).

TÁBLI

1.- Ohola (“tabla”). Ohola aditzera emateko *ola* berba erabiltzen genuen, eta bai *tabli* ere. *Arotzak tabla bat ekarrirau zulu tapateko* (Arotzak ohol bat ekarri du zuloa estaltzeko).

2.- Tretzak ezartzeko ohola (“tabla para el palangre”). *Tretzi enkarnata tablan eotezan* (Tretza, karnata eta guzti oholean egoten zen). Tretzaren kordela, amu eta karnata barne, ohol horretan kokatzen zen txukun-txukun, itsasoratzean nahaste-borrasterik sor ez zedin, eta aparailuak bisiguak harrapa zitzen. Ohol bakoitzean tretza bat. Eta ohol hauek, elkarren ondoan, beste ohol luze batean kokatzen ziren; honi ere *tabli* deitzen zitzaion.

3.- *Mutiplikarreko tabli*. Biderketa taula (“tabla de multiplicar”). *Mutiplikarreko tabli, biku-te ezan gatxe, bañe bateku zan errezena. Bikutik gorakuk ikasteko buru kantsa enbizan* (Biderketa taula, bikoia ere ez zen hain zaila, baina, batekoa errazena. Bikotik gorakoak ikasteko burua nekatu egin behar zen). Erdi kantatzen, hura ere ikasi genuen; gaztelania batuan, noski.

4.- *Táblak*. Herriko pilotalekuan oholez osaturiko egitura (“tablas”). Ondarroan, musika plaza eta pilota lekua, dena zen bat. Frontoian jarlekurik ez zen. Guretzat neguko jolasetan aritzeko primeran. Ordea, udan pilota partida profesionalak antolatzen zirenez, jarlekuak ipini behar izaten ziren. Horregatik ekainaren erdi aldera egurrezko egituren bitartez pilotalekua ongi mugatzen zuten; jarlekuak, sarrerak eta abar ipintzen zituzten: *tablak*. Uda hasieran ipini, eta bukaeran erretiratu. *Plazan tablak ipiñittuez. Guazen tableta* (Plazan oholezko egitura ezarri dute. Goazen plazara). Oholezko egitura horretan, jarlekuen azpiko aldean hutsune ederra geratzen zen. Pilota partidak bukatzen zirenean, komeni izaten zen han, azpiko aldean, begirada bat botatzea, ikusleren bati dirua erori ote zitzaion miatzeko. Bestalde, leku hura, oso gordea geratzen zen, eta aproposa, beharra zetorrenean kaka egiteko. Beti ere, aguazilaz argi ibili behar. *Batek kaka etteban bittartin launak zaiñddu ia auazillik baetorren. Txandaka. Launak zetakoizin-ba?* (Batek kaka egiten zuen bitartean lagunak zaindu ea aguazilik zetorren. Txandaka. Lagunak horretarako ziren).

TAÍÑE

Tarina (“tarín”). Txori txikia eta kantari fina. *Goiko Urrufiñok, Bizkaiak, iru txoi eukazen kaxoletan: guardantxulo bi tte taiñ bat* (Goiko Rufinok, “Bizkaia”k, hiru txori zituen kaxoletan: bi kardantxilo eta tarin bat).

Kaiola gehienetan kardantxiloak ikusten genituen, kantari abilenak zirelako-edo; baina, tartean tarinak ere izaten ziren. Kardantxiloaren ostean kantaririk hoberenetakoa omen zen txori hau.

TAJADI

1.- Xerra (“filete”). *Tajari* ere entzun daiteke. *Karnazeire urdaxe ta odolosti erostea juten giñanin, tajadi berbi entzuten gendun, eta ikusi-be bai Ejuenio karnazeruk zelan ebaitten zittuzen tajada ederrak, bañe beste batentzako, gutzako ez. Tajadak erosteko diru bizan* (Harategira urdaia eta odolkia erostera joaten ginenean, *tajadi* berba entzuten genuen, eta ikusi ere bai Ejuenio harakinak nola ebakitzen zituen xerra ederrak, ordea, beste norbaitentzat, ez guretzat. Xerrak erosteko dirua behar zen).

2.- *Tajadi* soilik esaten dugunean, beti okela xerra ulertu behar da, ordea, *atun tajadi* eta *leatz tajadi* ere erabiltzen ditugu, hegaluze xerra eta legatz xerra adierazteko. *Atun tajada meie emozazu neuri, eta zeutzako totu artu* (Hegaluze xerra mehea eman didazu niri, eta zuretzat lodia hartu).

TAK

Hots onomatopeiko honek, testuinguru bakoitzean esanahi berezia du; baina, gehienetan, ustekabeko ona nahiz espero ez dena gertatu dela emango du aditzera. *Zuk ezendun pentsaten, bañe ni gaur-be, goxeko bostetan tak gora, eta zu oian* (Ez zenuen uste, baina, ni gaur ere goizeko bostetan jaiki naiz; zu berriz, ohean geratu zara). *Gaur-be Antoniok, tak!, amar kilo txibi. Bañe orretako jun enbirde* (Gaur ere Antoniok hamar kilo txibi harrapatu! Horretarako, ordea, joan egin behar da itsasora).

TAKARI

Kolpetxoa, arrastoa (“golpecito”, “marca”). *Onek lapikuonek amentxe ertzin arturau takari* (Lapiko honek hementxe ertzean hartu du kolpetxoa). *Garro tasistin antomobillak aborreko atzeko atin dauke takari* (Garro taxi-gidariaren autoak ezker aldeko atzeko atean du kolpetxoaren arrastoa).

TAKÁ-TÁKA

Hurrei dagokienez oinez (“andando”, “caminando”). *Zueneko umik ariñ ikasirau taka-taka* (Zuen umeak azkar ikasi du oinez). *Onek umionek taka-taka ikasteko sasoi dau* (Ume honek oinez ikasteko garaia du). *Amak esateban nik ariñ, amar illabeteaz, ikasi nebala taka-taka* (Amak esaten zuen, ni azkar, hamar hilabete nituela, hasi nintzela oinez).

Honen sinonimoa, *taka-takan*; biak erabiltzen dira. *Umi amendixeik araxe ate arte junde taka-takan* (Umea hemendik ate hartaraino joan da oinez).

TAKETA

Taketa (“estaca”). Nik behintzat ez nekien taketa zer zen, baina, bai zerbait gogorra zela. Gauza gogorra taketarekin konparatzen entzun, eta guk ere horrela erabiltzen genuen: *taketa baño goorrau* (taketa baino gogorragoa). *Gaurko ogirik eztaela? Au ogixau taketa baño goorrauara* (Gaurko ogirik ez al dago? Ogi hau taketa baino gogorragoa dago). *Au makallauau taketa baño goorrauara* (Bakailao hau taketa baino gogorragoa dago). Aldiz, taketari, *astaki. Taketa* konparaketetan baizik ez.

TAKILLU

Mokadutxoa (“bocado”). Jatordu nagusiez kanpo egin daitekeen mokadutxoa. *Mendi-buelti eiñdde Gozika bajakoa takillu ettea* (Mendi-buelta egin ondoren Gorozikara jaitsiko gara mokadutxoa egitera). *Soziedadin prepaakou takillu* (Elkartean prestatuko dugu mokadutxoa).

TAKÍN-TAKÍN

Augustin Zubikaraik (105) dakar berba hau. *Takin-takin: noiz-nai, sarri-sarri*. Horrek esan nahi du erabili izan dela. Noiz? Ni ez naiz gogoratzen entzun dudarik. Honen sinonimoa, *ttittin-pottin*, beti entzun izan dut, eta erabili ere bai.

TAKOTA

1.- Izurdearen antzeko zetazeo ugaztuna (“cetáceo semejante al delfín”). Izurdearen antzekoa zen, baina, apur bat txikiagoa. *Sasoi baten takotak barra aurrin ibiltzen eizín* (Garai batean *takotak* portutik hurbil ibiltzen omen ziren).

“Takota arrañe zan, arraiñ gaiztun-de, ixurdi de moruku. Amentxe barra bueltan ikustezan asko. Grupo txikixin ibilttezin, lau-ero, bost-ero. Ori len beti ezautu ixan dou, bañe, on ezta ikusten. Errixurarte-be sartzezin orreik”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Takota* “arraina” zen, arrain gaiztoen eta izurdeen antzekoa. Hementxe, portutik hurbil ikusten zen asko. Lau edo bosteko talde txikietan ibiltzen ziren. Hori, lehen, beti ezagutu izan genuen, baina, orain ez da ikusten. Horiek errekaraino ere sartzen ziren).

“Takotak ixurdalakoxe mamiferutiz bañe, txikixauak. Orreik ibilttendi kostan beti, kosterrez; orreik ezti zabaltzen ogei metroa-ta, otamarrea-ta. On ezta ikusten takotik. Desapareziu eiñdde ori arrañoi. Iual beste nunun ibillikori bañe, gure kostan ez”. (Aristondo Agirre Tomas).

(*Takotak* izurdeak bezalako ugaztunak dira, baina, txikiagoak. Horiek beti kostan ibiltzen dira; kostatik oso hurbil. Horiek, kosta ondotik ez dira hogeit edo hogeita hamar metrora urrutiratzen. Orain ez da takotik ikusten. Arrain hori desagertu egin da. Agian beste nonbaiten ibiliko da baina, gure kostan ez).

2.- *Takót-manddubi*. *Takot*-txontxorroa, hots, *takotekek* ateratako txontxorroa. Badirudi bazterrean, kosta ondoan, *bobi* (boga) ateratzen zutela erraz, baina, inoiz antxoa ere bai.

“Antxobi ixurdik atatebanin esatezan: “manddubakure”. Bañe batzutan esatezan: “au antxobiau takot-manddubakure, takotana”. Takotak arrañazin, ixurdi te baño bixkat txikixauak, eta ixurdak moure takota-pe antxobi batu eta ata etteben. Bañe ori arrañoi desagertu eiñdde; on ezta ikusten”. (Badiola Urresti Joseba).

(Antxoa izurdeak ateratzen zuenean honela esaten zen: “txontxorrokoa da”. Ordea batzuetan esaten zen: “antxoa hau *takot*-txontxorrokoa da, *takotarena*. *Takotak* “arrainak” ziren, izurdeak baino apur bat txikiagoak, eta izurdeek bezala, antxoa bildu eta ur azalera ateratzen zuten. Baina, “arrain” hori desagertu egin da; orain ez da ikusten).

“Takotak atateben bobi mandduban. Barre ettekure ori-e! Bobi atxekuranetik... Bobi atxa-atxakure. Lau brazatan-da bobi eotezan. Takotak etortezin de, alako baten, “takot manddubi an”. Mandduba txikixak-e berroi arru-te, otamar arru-te; lau takot, bost takot. Takota Zamoraneke attai esateotzen, da berai Rikardoi-be bai. Manddubi errezen atateben Talaxan azpizan. Profundidade txikixe eoneran-ero, beie ona eoneran-ero. Ortxe atateben beti takotak manddubi. On, takota bera atrapatzen gatz. Amen ezaban atrapatzen takotik iño-pe. A, ixurdi moure arpoi tirota atrapa takota! Pentsamentoi-pe. Nik inox entzun ixan dot, olatxeik sarin enpatxata-ero, atrapa, ta guztizko ederra ixatezala. Bañe atzanengo otamar bat urteko akordun eztot ori arrañoi ikusi. Ni gazti nittanin ostea, amar, amabost ero ogei urte neukazenin, asko ibilttezan ori arrañoi amen. Beti pasietan; asi Elantxobetik eta Debantzir kosterrez pasietan. Beranianti! Ortxe beti. On ezta ikusi-be etten. Markire ori gero-e! Arrañe zemat galduran! Barrixa-pe agerturi, bañe...”. (Aristondo Agirre Tomas).

(*Takotek* ateratzen zuten boga (*bobi*) txontxorroan. Barre egitekoa da hori, gero. Boga harkaitzeko arraina denez... Boga harkaitz-harkaitzekoa da. Lau brazako sakoneran, boga egoten zen. *Takotak* etortzen ziren, eta halako batean, “han *takot* txontxorroa”. Txontxorro txikiak izaten ziren, hogeita hamar edo berrogei arroakoak; lau edo bost *takot* izaten ziren. “*Takota*”

“Zamora”ren aitari esaten zioten, eta Rikardori berari ere bai. Txontxorroa errazenik *Talaia* azpian ateratzen zuten. Sakonera txikia egon-edo, itsas hondoa ona izan-edo. Hortxe ateratzen zuten beti *takotek* txontxorroa. Baina, *takota* bera harrapatzen zail benetan. Hemen ez zuen harrapatzen *takotik* inortxok ere. Izurdea bezala, arpoia bota eta *takota* harrapatu! Ezta pentsatu ere! Nik inoiz entzun izan dut, sarean kateatuta-edo *takota* harrapatu, eta guztizko ederra izaten zela jateko. Ordea, joan den hogeita hamarren bat urtean nik ez dut *takotik* ikusi. Aldiz, ni gaztea nintzenean, hamar, hamabost edo hogeitaz urte nituela, arrain hori sarri ibiltzen zen hemen. Beti paseatzen. Hasi Elantxobetik eta Deban barrena, kosta ondoan paseatzen. Udatiarra zen! Hortxe beti. Orain ez da ikusten. Marka da gero hori! Arraina zenbat galdu den! Berriak ere agertu dira, baina...).

3.- “Zamora”ren (Rikardo Txakartegi) aita: Jose Agustin Txakartegi. “*Takota*” deitzen zioten. Nik ere ezagutu nuen. San Inazio kalean bizi zen. “Zamora”k berak kontatzen zuenez, semearentzat gogorra izan zen, orduko beste aita asko bezala.

Ni ez naiz gogoratzen, baina, “*Takota*”, Aste Santuko prozesioetan erromatar, *palazero*, jantzita joaten omen zen.

TALAXE

Talaia (“atalaya”). *Itxosun denporale goorra euanin, baforak portun kanpun eotezin sartzeko zaiñ. Bare-aldixe etorrenin, talaxeruk talaxatik etteotzen seña, te orduntxe sartzezin portun* (Itsasoan ekaitz gogorra zegoenean, txalupak portura sartzeko zain egoten ziren kanpoan. Bare aldia zetorreanean talaiariak talaiatik ematen zien agindua sartzeko, eta orduan sartzen ziren portura).

Gure garaian, Lekeitio bidean, portu gainean dagoen bihurtunearen goiko aldean “*Dongre*”ren zerrategiaren parean zegoen Santa Klararen ermita, eta haren ondoan talaia, hots, talaiariaren etxea, bertan bizi baitzen. *Galtzuanea buelti eiñddou te onuzkun talaxa altsagaz* (*Galtzuaran* baserrira joan eta itzultzean talaiara igo gara). Handik itsas bista ederra zegoen. Behar ere bai, talaiariak bere lana ongi bete zezan.

TALAXERU

Talaiaria (“atalayero”, “vigía”). Augustin Zubikaraik (105) honela dio: “*Gogoan euki bearrekoa da talaieruak itxasoan arraiña ikusten dabenean, keia egiten dabela bere talaia txabola inguruan, eta alderdi baten edo bestean egin, arrantzaleak konturatzen dira talaieruak arraiña zein aldetan igarri daben, bereala bertaratzeko*”. Aurreko garaietan talaiariak bere keinu eta seinaleak kez egiten zituzten. Gure garaian talaiariak kerik ez zuen egiten. Besteak beste, itsaso txarra egon eta portuko sarrera arriskutsua bihurtzen zenean, talaiariak banderatzoen seinaleen bitartez laguntzen zien txalupei portura sartzen. Olatu handia zenean banderatzok gorria astintzen zuen txalupari zain egon zedin adieraziz; sartzeko agindua, berriz, bandera zuriarekin ematen zion. Izan ere ekaitzik handiena dagoenean ere, olatuak boladak izaten ditu: *bota aldixe* eta *kalma aldixe / bare aldixe* (olatu ikaragarriak segidan datozen aldia, eta bare aldia). Talaiatik, bera zegoen lekutik, itsasotik bertatik baino askoz hobeto ikusten zituen olatuaren gora-behera horiek. *Talaxeruk eitza arei sartzeko seña bañe berandu asire ta olatuk atraparau* (Talaiariak egin dio hari sartzeko seinalea, baina, berandu hasi da eta olatuak harrapatu egin du).

“Nik neure bizitzan beti ezautu ixan dot talaxeru; eta aurreti-pe baeuan: Santa Klaran. Bañe len ezeukan etxeik; len txabola txiki bat eurixe ettebanin sartzeko. Talaxeruk portun sarreri launtzeban, olatu euanin batez-be. Banderiaz etteban seña, parateko ero aurea etteko. Jesus Arrasate ixantzan bat, eta a baño gerua Gorka Ituarte; axe azkanengo. Gerra denporan euana Manuel zan. Aurreraku Garalde ixantzan. Garalde eukan afilleru; Juan Migelen atte zan a”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Nik beti ezagutu izan dut talaiaria; eta aurretik ere bazegoen: Santa Klararen ermitaren ondoan. Ordea, lehen ez zuen etxerik; lehen aterpetxo bat baizik ez euria ari zuenerako. Talaiariak portura sartzen laguntzen zien txalupei, batez ere olatua zegoenean. Banderaz egiten zion

txalupari keinua, geratzeko edo aurrera egin zezan adieraziz. Jesus Arrasate izan zen bat, eta ondoren Gorka Ituarte; haxe azkena. Gerra sortu zenean zegoena Manuel zen. Hura baino lehenago Garalde izan zen. Garalde zuen abizena; Juan Migelen aita zen).

“*Astilleruko Koku*”ren aita, Telesforo Felix Etxaburu Zubikarai, ere izan zen *talaxeru*, horregatik Jose Etxabururi (“*Astilleruko Koku*”) eta bere neba-arrebei “*Talaxerunekuk*” esaten zieten. Ikus, *Astilleruko Koku*.

TALLARRA

Tailerra (“taller”). Herrian baziren beste hainbat leku bizikletak edo autoak konpontzeko, baina, *tallar*a berbak txalupen mekanikarien tailerra baizik ez zuen adierazten. Garai hartan guretzat, hiru tailer baizik ez zeuden *Bolunekuk* bi eta *Mitxeleneku*. *Boluneko tallarrin lagarou pieza bat eta axe arreglaarte eziñddou itxosa urten* (“*Bolu*” familiaren tailerrean utzi dugu pieza bat, eta hura konpondu arte ezin gara itsasora irten).

“Gaizkan da attak, Frantzisko Urrestik, baeukan tallarra, antxe Antzozoloko etxin beian. Galdara kontuk arregla-ta, berak etteban. Berak Frantziskok etteban biarra. Euran baforak Jontxu eukan ixena. Ba aren baforan galdari berak eiban”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Gaizkaren-eta, aita, Frantzisko Urrestik, tailerra zuen *Antzozoloko* etxearen beheko aldean. Galdarak-eta konpondu, berak egiten zituen. Berak Frantziskok egiten zuen lana. Beraien txalupak *Jontxu* zuen izena. Ba, txalupa haren galdara berak egin zuen).

TÁLU

Taloea (“torta que se prepara con harina de maíz”). *Negun gabaz, eunero ez bañe, lantzin-lantzin jaten gendun talu* (Neguan gauetan, egunero ez, baina, sarri samar jaten genuen taloea).

Neguan amak noizetik noizera egiten zigun taloea. Afaritan jaten genuen esne berotara botata. Hura jan ondoren, bero-bero egoten ginen, masailak gorri-gorri, lotarako prest. *Katillokara talu te esni janda gero goseik ezan eoten* (Katilukada taloea eta esnea jan ondoren goserik ez zen egoten). Gure inguruko beste etxe batzuetan ere jaten zutela sumatzen genuen.

TAMAÑU

1.- Neurria (“tamaño”). *Aulakoxe tamañuko ola biou au zulua tapateko* (Neurri honetako ohola behar dugu zulo hau estaltzeko).

2.- *Tamañu artú*. Neurria hartu. *Gauziai tamañu artu biako beti; janai te eranai-be bai* (Gauzari beti hartu behar zaio neurria, bai janari eta bai edanari).

3.- *Tamañun*. Ironiaz esanda, “gutxi”, “gutxitan”, ematen du aditzera. *Zu zeu itxosa tamañun juteziñan* (Zu itsasora ez zinen maiz joaten). *Eskola tamañun juten giñan. Al gendun guztin kiesik* (Eskolara ez ginen sarri joaten. Ahal genuen guztietan sasi eskola egiten genuen).

TÁNBIEN

Aukerarik ez dagoela adierazteko erabiltzen da; testuinguru desberdinetan, baina, beti ere, aukera falta azalduz. *Berdela besteik eztakazu bazkaltzeko. Naibozu bien da ezpozu tanbien* (Berdela besterik ez daukazu bazkaltzeko. Nahi baduzu eta nahi ez baduzu, horixe jan beharko duzu).

TÁNBO

Rafael Agirreri esaten zioten izengoitia. Bere eskolako kide batek, “*Ale*”k, (Pedro Mari Alegria) kontatu zidan eskolan maisuak, Rafael Agirre deitu zuenean, beraien artean galdezka hasi zirela: *Rafael Agirre zeñdde ba?* (Rafael Agirre nor da ba?). Halako batean “*Tanbo*” jaiki zela. *Orduntxe entera Tanbon ixena ta afilleru zeñtzuzin* (Orduantxe jakin genituen “*Tanbo*”ren izena eta abizena). *Tanbo parrandan ikusiko zendun, bañe, endrerun de asarratute sekule-bez. Danakiñ ondo beti* (“*Tanbo*” parrandan ikusiko zenuen, baina, istiluetan edo haserre inoiz ere ez. Denekin ondo beti). Berak beste bati, *tanbolintteru*, danbolindaria, deitzen hasi

omen zitzaion eta azkenean hark berari ere horrela deitzen ziolarik, lagunek laburtu eta “*Tanbo*”.

TANBOLINĒ

1.- Danbolina (“tamboril”). Txistuaren lagungarri jotzen den danborra. Beraz, *tanboliñe* soilik ez zen sarri aipatzen, gehienetan biak batera: *txistu te tanboliñe*. Batzuetan, ordea, *tanboliñe* soilik esan arren, biak (*txistu te tanboliñe*) ulertu behar zen. *Oneik Pandeittotarrok, tanboliñe entzun orduko astezin dantzan* (“*Pandeitto*” familiako partaideak, txistua eta danbolina entzun bezain pronto hasten ziren dantzan).

Noiz entzuten genuen *tanboliñe*, danbolin soinua? Lehen orain baino maizago dudarik gabe: *plazan ezpata dantzak euazenin, Bilbo inguruko eskurtsionistak etortezinin, sapatun-sapatun arratsaldeko ordu bitterdixetan kalintzir, domekero bandik amaitzebanin beti joteben tanboliñe dantzan etteko* (plazan ezpata dantzak zeudenean, Bilbo inguruko jendea txangoan etortzen zenean, larunbatero arratsaldeko ordu bi eta erdietan kaleetan barrena, igandero musika bandak amaitzen zuenean beti jotzen zuten danbolina dantzan egiteko).

2.- Gaztainak erretzeko danbolina (“tambor para asar castañas”). Oso ezaguna ez zitzaigun egiten, baina, han edo hemen ikusita ezagutzen genuen tresna hori. *Kalin gaztañ errik saltzen eotezin, tanboliñin erretako gaztañak* (Kalean gaztaina erreak saltzen egoten ziren, danbolinean erretako gaztainak).

3.- Barre-eragilea: bere inguruan umorea eta barrea sortarazten duen pertsona, giro alaia sortzeko gai dena. *Ontxe-be or dabill ori zorokexak esaten. Oixerozue zueik kuadrillako tanboliñe. Orrek laste ipiñikotzue erromexi* (Orain ere ari da hori zorakeriak esaten. Horixe duzue zuek koadrilako barre-eragilea. Horrek berehala sortaraziko dizue barrea eta algara).

Honen sinonimotzat, “*tanbolintteru*” berba inoiz entzun izan dut. *Aion guztizko tanbolintteru zan* (“*Aion*” umoretsu eta barre-eragile aparta zen).

Jose “*Arrigorri*” (Jose San Martin) patroiz izan zen. Begira zer zioen horrelako izaera (*tanboliñe*) zuen arrantzaleagatik: “*Txalopan amasei lagun famaupaño naxa amabost famauk eta bat tanboliñe*” (Txalupan, hamasei arrantzale langile finak baino nahiago, hamabost langile onak eta bat *tanboliñe*).

4.- *Tanbolintteru*. Danbolin-jolea, danbolinteroak (“chistulari”, “damborilero”). *Tanbolintteruk errixan guztizko ezaunak ixatezin* (Danbolinteroak herrian oso ezagunak izaten ziren).

Garai batean, bizargin guztiak ez ziren danbolin-joleak, baina, ia danbolin jole guztiak ziren bizarginak. *Justo tanborreru te semi tanbolintteruk eta barberuzin; Manolo ta atte-be bai. Txurruka ta Apallu, ostea, barberuk bazin, bañe tanbolintteruk ez* (Justo danbor-jolea eta semea, bizarginak eta danbolinteroak ziren; Manolo Uranga eta bere aita ere bai. Aldiz Txurruka eta “*Apallu*” bizarginak bai, ordea, danbolin-joleak ez).

5.- *Tanboliñin*. Danbolinaren musika soinura (“al son del tamboril”). *Gaur arratsalde guztin tanboliñin ibilliga dantzan* (Gaur arratsalde osoan danbolinaren soinura dantzan aritu gara). *Tanboliñin ibilliga aurrezkun* (Danbolinaren musika soinura aritu gara kalejiran).

TANBORRA

Danborra (“tambor”). *Emoten dau tanborra joti gauza errezarala, bañe, tanborra jotik beran gauziauke* (Danborra jotzea gauza erraza dela dirudi, ordea, danborra jotzeak bere zailtasuna du).

Benetako danborra *Justo tanborreruk*, (Justo danbor joleak) musika bandan jotzen zuen tresna zen. Hurbiletik entzuten jartzen ginenean zirrargarria gertatzen zitzaigun. *Olgetako tanborra erregik ekartebe, bañe, benetaku Justok jotebana zan* (Danbor jostailua erregeek ekartzen zuten, baina, benetakoa Justok jotzen zuena zen).

TANBORRERU

Danbor jolea (“tamborrero”). Justo zeritzan gizon batek jotzen zuen musika bandan danborra, horregatik “*Justo tanborreru*” deitzen genion. Ogibidez bizargina zen. *Justo barberuk joteban bandan tanborra* (Justo bizarginak jotzen zuen musika bandan danborra).

Danbor jolea emakumea izan balitz *tanborreri* (“tamborrera”). Ordea garai hartan guk ez genuen ezagutu danborra jotzen zuen andre edo neskarik. Orain badira makina bat, gizona ere bezain trebeak.

TANBORTA

Arraunaren heldulekua (“empuñadura del remo”). *Erramuk punta baten eukitten dau pali eta bestin tanborta* (Arraunak mutur batean izaten du pala eta bestean *tanborta*). *Erramo batzuk tanborta lodixe eukitten dabe eta beste batzuk meiaua* (Arraun batzuek heldulekua lodia izaten dute eta beste batzuek meheagoa).

Arraunak, beraz, hiru atal edo zati ditu: *tanborta*, *gerrixe ta pali* (heldulekua, gerria eta pala).

TANBULETA

Masta-ziria (“tamborete”). Masta garlingan finkatzeko, gogortzeko, erabiltzen zen ziria. *Masta nausixak beti eukitteban olguri, eta tanbuleta sartu birrixateakon goortzeko* (Masta nagusiak beti izaten zuen olgura eta masta-ziria sartu behar izaten zitzaion gogortzeko).

Orain bizi diren zaharrenek baizik ez dute ezagutzen berba hau eta bere esanahia.

TANBUTXU

1.- Tanbutxua (“tambucho”). “Tambucho: escotilla protegida que da acceso a las habitaciones de la tripulación”. Txaluparen bizkar aldetik, azpiko aldera, barrura, sartzeko atea. *Tanbutxu itxi, kubiartzapire euririk sartubaik* (Itxi ezazu tanbutxua barruko aldera euririk sar ez dadin).

2.- *Tanbutxo gañeku*. Partila txikia (“partija de poca cantidad de dinero”). *Ongun antxoba gitxi atraparou-te tanbutxo gañekuakau* (Oraingoan antxoa gutxi harrapatu dugunez, partika txikia dugu). Garai batean, partila egitean, irabazi guztia mahai gainean zabaltzen zen, eta partila handia zenean mahai bete diru. Aldiz, partila txikia bazen, banatzeko diru kopurua tanbutxu gainean (leku txikia) kabitze modukoa izaten zen. Hortik “*tanbutxo gañeku*”.

TANGARTA

Augustin Zubikarai (110) badakar. “*Tangarta: oletzko ur batzaillea, batelaren azpialdeko oker unetatik ura atarateko*”. Orain bizi diren arrantzale zaharrenek berba hau ez dute ezagutzen. Batelaren beheko aldean, panelpean, geratzen den ura biltzeko baldeari “*maustako baldi*” deitu izan diote. Ikus, *maustako baldi*.

TÁNGI

1.- Tanga (“estanque”, “recipiente”). Kafesnea hartzeko metalezko ontzi kirtendunari *tangi* esaten zitzaion, eta bai txalupetan gasolioa gordetzeko ontzi handiei ere. *Au tangiau garbittuztaxun kafesni artzeko* (Tanga hau garbi iezadazu kafesnea har dezadan). *Gure txikixak tangakara kafittesni arturau* (Gure txikiak tanga bete kafesne edan du). *Gasollan tangak ata birrixandouz garbitzeko* (Gasolioaren ontziak txalupatik atera behar izan ditugu garbitzeko).

2.- Alua (“coño”). Eztabaida bero baten ondoren, mespretxuzko azken berba esaten hasi eta horrelakoren bat esaten zen: “*ama zeuenan tangi*” (zuen amaren alua!).

3.- *Tángi jo*. Izorratu, adarra jo (“joder”, “tomar el pelo”). *Orrei bai joko netzake nik tangi* (Horrekin bai egingo nuke nik larrutan gustura).

Jolaseko gogorik ez duenari adarra jotzen hasten zaionak entzun dezake horrelakorik: “*Joizu amai tangi*” (Zoaz zure amarengana adarra jotzera). Hala ere, berba honek joko handia ematen du eta testuinguru ugaritarako balio dezake.

TÁNGU

Tangoa (“tango”). *Baeuazen parejak tangu dantzan ondo ettebenak* (Baziren bikoteak tangoa ongi eta dotore dantzaten zutenak).

Musika mugimenduei zegokienez, gehien entzuten genituen berbak: *baltsa*, *pasadobli*, eta *tangu*. Beste biak, jakin gabe ere dantza zitezkeen nola edo hala, baina, tangoa, jakin gabe dantzaten zaila zen. Ongi dantzatzen ikustea, berriz, plazera. Gogoratzen naiz, “*Kaltzandi*”ren semeak, “*Kaiku*”k dantzatzen zuela tangoa modu berezian eta dotoreziaz, gutxi mugituta, leku txikian, belaun mugimendu erritmikoz, oso estilo pertsonalean. Ondo edo gaizki, ez dakit; behinik behin, tangoa zela antzematen zen.

TÁNKI

Tanke (“tanque”). *Tankik disparatza ta arioplanu bera botarau* (Tankeak tiroa eman, eta hegazkina lurrera bota du). *Aleman tankik gexazin eta inglesai irabazi eitzen* (Alemanen tankeak gehiago ziren eta ingelesak menperatu egin zituzten).

Ikustekotan tankeak non ikusiko genituen ba? Filmetan. Noizetik noizera gerrako filmak botatzen zituzten, “denok” ikusteko modukoak, eta haietan agertzen ziren makina bat tanke.

TANKERI

1.- Itxura, traza (“parecido”, “traza”). *Orrei mutill txikixorrei Toxuneko tankeri eztotzazu artzen?* (Mutiko horri ez al diozu “*Toxu*” familiakoen itxura hartzen?). *Eueldixai zelako tankeri artzeotzazu?* (Eguraldiari nolako itxura hartzen diozu?).

2.- *Tankera báten betí*. Gorabehera handirik gabe, beti berdin samar, beti tamaina batean (“sin muchos altibajos”). *Ori pelotai segurure*. *Orrek eztotzu engo markatik fuerako partidoik, bañe txarri-pe*. *Beti tankera baten jokutzen dau orrek* (Hori pilotari segurua da. Horrek ez dizu aparteko partidarik egingo, baina, txarrik ere ez. Beti tamaina batean jokutzen du horrek).

TANKERTA

Paneka moduko arraina baina, apur bat meheagoa eta txikiagoa, luzanga (“pez semejante a la faneca”). Lekeition *tankerta* panekari deitzen zaio.

***“Tankerta palankin itxurako arrañera, bañe estua ta txikixaua. Arrasteruk atrapatzen daben palanki, natte andixe, medianu ero txikixe ixan, ezta ixaten aĩn estu. Bateleku ostea, oixe estuoi ixaten da, eta eskun neurriku. Bueno, bateleru-pe lantzin beĩn atrapateottuez andi banakak. Bañe, jeneralin bateleruk tankertak atrapateottuez. Gañea jakiñ etten dabe tankertan zuluk nun eotendizen; mendixan, perrotxiko abixan morun. Sasoi baten, arrantzalik mendixakiñ-dde gixatezin, bañe gaur eunin GPSaz. Baakixe zuluk nun dazen; jun araxe, atrapa batzuk eta etxea”.* (Arauko Akarregi Begoña).**

(*Tankerta* panekaren itxurako arraina da, baina, hura baino estuagoa eta txikiagoa. Arrasteko itsasontziek harrapatzen duten paneka, nahiz eta handia, ertaina edo txikia izan, ez da izaten hain estua. Batelekoa aldiz, estu hori izaten da, eta eskuaren neurrikoa. Bueno, bateleroek ere harrapatzen dituzte handiak tarteka. Ordea, gehienetan, bateleroek *tantertak* harrapatzen dituzte. Gainera jakin egiten dute *tankertaren* zuloak non egoten diren: basoan perretxiko lekuak bezala. Garai batean arrantzaleak itsasotik bistan zituzten mendiekin gidatzen ziren, baina, gaur egun GPSarekin. Badakite zuluak non dauden; joan haraxe, harrapatu batzuk eta etxera).

TÁNTAI-PEZ

Batere ez (“nada”). *Marmittakoik ez gazta gustaten. Tantai-pe* (Marmitakoa ez zait gustatzen. Batere ez).

Batzuetan, azken “z” ez da entzuten: *tantai-pe*. *Bixar edurre enbirdabela! Eztozta inportai* *tantai-pe* (Bihar elurra egin behar duela! Ez zait batere axolarik).

TAN-TAN

Atea jotzen deneko onomatopeia. *Gitxigorabera banekixen nun bixi zan. Sartu nittan entradan da lelengoko abitaziñoiñ jo neban ati, tan-tan. Berak urteztan atea* (Gutxi gora-behera banekien non bizi zen. Sartu nintzen atarira eta lehen solairuan jo nuen atea. Bera irten zitzaidan atera). *Tan-tan jo neban ati, bañe eztoztan iñok erantzun* (Atea jo nuen baina, ez zidan inork erantzun).

TÁNTI

Tanta (“gota”). *Batzutan tanta bat ixaten da naiku basuai gañez eratteko* (Zenbaitetan tanta bat izaten da aski edalontziari gainez eragiteko). *Basuai lelengoko tantik eztoztza gañez eratten atzanengokupaño* (Edalontziari gainez ez dio lehen tantak eragiten, azkenak baizik). *Orixu karure-ta kanpoa tantaik botabaik gero!* (Olio garestia da, eta kanpora tantarik bota gabe). *Ardau tanti jauziakon alkondara zurire* (Ardo tanta erori zitzaion alkandora zurira). *Euri tantik jo nau. Eurixekar alakoxi* (Euri tantak jo nau. Uste dut euria dakarrela).

TÁNTU

1.- Tantoa (“tanto o punto, en un juego o deporte”). *Pelotan, batzun kontra tantu etti ezan erreza ixaten* (Batzuen kontra, pilotan, tantoa egitea ez zen erraza izaten).

Gure tantoak batez ere pilotakoak ziren. *Partidu eiñddou amabire, ta iru tantoi-pe eztoztza eiñ* (Pilota partida egin dugu hamabira, eta hiru tantorik ere ez dizkit egin).

Entzun egiten genuen musean gizonezkoek nola kontatzen zituzten tantoak, ordea, berba bera, “*tantu*” aipatu ere egin gabe. *Bost txikikuk eta joku iru, zortzi* (Bost txikikoak eta jokoa hiru, zortzi, hots, zortzi tanto).

2.- *Tánto faltsú*. Maltzurkeria, faltsukeria (“astucia”, “falsedad”). Ordea, ezezkako esaldietan erabiltzen da, alderantziz uler dadin. Pertsona fina, iaioa, faltsukeriarik gabea dela adierazteko erabiltzen da; baina, beti ezezkako esaldietan. *Orrek eztauke tanto faltsuik* (Inor fina eta zintzoa bada, horixe).

TÁNTZI

1.- Arrantzarako aparailuek, sokazkoa nahiz zurdazkoa izan, azken muturrean eramaten zuten pita zati laburra (“tanza”). *Lena zurdiaz eiñddako apaxuai, eskuzurdiai, puntan tantzi ipiñtteotzen* (Garai batean zurdaz eginiko aparailuei, esku-zurdari, muturrean tantzi ipintzen zioten).

“Zurdakiñ eiñddako apaxuai puntan, atzanengoko zatixe, piti ipintteakon. Ze zurdi baltza ixaten da-ba; ta txibixe bixkat ingañateko ipiñtteakon a piti. Oixe zan tantzi. Gero, puntan, korañe”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Zurdekin egindako aparailuari, azken zatia, pita ipintzen zitzaion. Izan ere zurda, beltza izaten zen; eta txibia apur bat engainatzeko ipintzen zitzaion pita hura. Horri deitzen zitzaion tantzi).

2.- Indarra (“fuerza”, “potencia”). *Or ezta barriketaik. Olako pixoko arrixte altsateko, mañi te teniki, aute besti esangozu, bañe, tantaik ezpara jai da* (Hor ez dago berriketarik. Pisu horretako harria jasotzeko, maina eta teknika behar dela esango duzu, baina, indarririk gabe jai dago). *Erramutan etteko birde pixu gitxi, te tantzi* (Arraunean egiteko behar dena, pisu txikia eta indar sendo).

3.- *Tántzi méie*. Indar gutxi (“poca fuerza física”). *Sokatiran etteko tantzi meieauke orrek* (Sokatiran egiteko horrek ez du indarririk).

TÁPA

1.- Estali (“tapar”). *Otz ettebanin tapa enbirrixatezan zeozerreaz* (Hotz egiten zuenean estali egin behar izaten zen zerbaitekin).

Neguan, izebaren batek nahiz amak aholkua ematen zigun: *Otz da ta tapa zattez ondo* (Hotz egiten du eta estali zaitez ongi). Beste batzuetan, aholkua barik agindua: “*umi tapaxu*” (estali ezazu umea). Izan ere guk beti ezagutzen genuen gu baino txikiagoa beste bat; eta hura hazten zenean beste bat. Beti zegoen ume txikia etxean.

2.- *Tapá-tápa éiñdde*. Ongi estalita (“muy bien cubierto/a”). *Karmele ta Nekane topattuaz kalin. An ixuzen areik tapa-tapa eiñdde* (Karmele eta Nekane aurkitu ditut kalean. Ondo estalita zihoazen).

Neguan, hotz egiten zuenean, jendea, zituen guztiak soinean jantzita ibiltzen zen, jaka edo jertsea begietaraino igota: *tapa-tapa eiñdde* (ongi estalita). *Neun oian-be oixe etten gendun: tapa-tapa eiñ dde lo* (Neguan, ohean ere horixe egiten genuen: ondo-ondo estali eta lo).

TAPÁ-TÁPA

Tipa-tapa, oinez (“a paso corto y ligero”, “paso a paso”). *Zure laune Goikalin gorutz ikusirot tapa-tapa. Arin ezixun bañe, geatubaik* (Zure laguna Goiko Kalean gora ikusi dut. Ez zihoan azkar, baina, geratu gabe).

TAPÍ

1.- Tapa, estalkia (“tapa”). *Orrei lapikurroi tapi ipiñitzaxun, olan arrañe ariña egosikorata* (Lapiko horri ipin iezaiozu estalkia horrela arraina azkarrago egosiko baita). *Onek kajionek tapi eukan. Nun da onen tapi?* (Kaxa honek estalkia zuen. Non dago honen estalkia?).

Berez, lapiko guztiek zuten tapa. Ordea guk jolaserako erabiltzen genituen, batzuk aproposak baitziren, eta behar zenean falta. Amak lapikoa azkar aurkitzen zuen; ordea, tapa falta. *Onen lapikuonen tapi nun da?* (Lapiko honen estalkia non dago?). Ez baginen bila hasten, galdera errepikatzen zuen, oraingoan konnotazio berezia emanez, eta bolumena ere apur bat igota: *Onen lapikuonen tapi, nundala bañe!* Errepikapen honen tonuak erne jartzen gintuen. Orduan, denon artean berehala aurkitzen genuen zorioneko tapa. Beste gauza batzuekin berdin. *Onen kajionen tapi nun da?* (Kaxa honen tapa non dago?). Hamaika bider entzundako galdera.

2.- Tapakia (“cobertura de la cama”). *Tapai faltabo zu esan. Ekarrikotzut zeoze gañea botateko. Otzik ez pasa bentzat* (Tapakirik behar baduzu esan. Ekarriko dizut zerbait gainera botatzeko. Hotzez ez egon behintzat).

3.- *Tápak*. Tapakiak, ohe-estalkiak (“coberturas de la cama”, “mantas”). Singularrean, *tapi*, estalkia, gauza askorena izan zitekeen, ordea, pluralean *tapak*, ohekoak bakarrik. *Gure oiko tapak zertzuk ixatezin? Goiko izari, manti te sobrekami. Batzutan gabaz katu-be etorri tte geure gañin jartezan. Bañe a ezan etorten gu tapatea, berantzako epeltasun bille baño* (Guk estalkitzat izaten genituenak: gaineko izara, manta eta ohe-gainekoa. Batzuetan, gauez katu etorri eta gure gainean jartzen zen. Ordea, hura ez zen gu estaltzera etortzen, epeltasuna hartzera baizik).

Iru anaxok, Andonik, Jonek eta neuk, etten gendun lo oi baten. Geu txikixak giñan, bañe oie, mantak eta izara-pe bai. Tapak zile ta ezile, amaike endrero etten gendun. Bi oian alde batetik eta bat bestetik; ori txandaka, asarratubaik. Bakotxe bere aldetik tapai tengaraka astezanin, otzin ataten gendun itxosu beteku. Amak baekixen kontuerrezoirik atako ezebana iñundik iñoa. Iruroi eskobiaz eraiñ tretzai, eta baki orduntxe. Nearrik iño-pe; ixixilik lo.

(Hiru anaiok, Andonik, Jonek eta nik, ohe berean egiten genuen lo. Gu txikiak ginen, baina, bai ohea, izarak eta estalkiak ere. Tapakiak zirela medio hamaika istilu izaten genuen. Ohearen alde batetik bi, eta bestetik bakarra; baina, hori txandaka, haserretu gabe. Bakoitza bere aldetik tapakiei tiraka hasten zenean, berehala sortzen genuen ikaragarritzko iskanbila. Amak bazekien ongi egoera hura ez zuela inondik inora argituko. Hirurok erratz kirtenez astindu eta bakea. Negarrik ez zuen inork egiten; isil-isilik lo).

TARRATARI

Urradura, tarratada (“rasgadura”). Oihalak apurtzerakoan, urratzerakoan, atera ohi duen zarataren onomatopeia, “*tarrat*”, nominalizatua: *tarratari*, tarratada. *Jakan tarratariakazu* (Jakan tarratada duzu). *Praketan eiñddot tarratari* (Galtzetan urradura egin dut). *Amak bestelaipe biarrik ezeban-ba eukitten! Tarratariaz bazixuzen etxea, barre engotzun!* (Ama lanez gainezka egoten zen, eta arroparen batean urraduraren bat eginda etxera joaten zinenean amak ez zizun aurpegi gozoa ipiniko).

TART

1.- Haustura edo etenduraren onomatopeia, baldin eta eteten edo hausten dena, kanabera, soka edo pita bada. *Aingirik elduztan. Neu-pe ten einetzan goor, eta tart piti* (Aingirak heldu zidan. Nik ere gogor egin nion tira, eta pita eten zen). *Atzo kañaberiak arrantzan nebillela, iru bat kiloko lupiñi preso. Eutsi netzan bixkaten, bañe, alako baten tart kañaberi* (Atzo kanaberaz arrantzan ari nintzela, hiru kilo inguruko lupiak heldu zidan; apur baten eutsi nion arren, azkenean kanabera hautsi egin zitzaidan).

Aldiz, hausten edo puskatzen dena kristala edo beste zerbait bada, *grak!*

2.- *Tartari*. Haustura edo etenduraren onomatopeiaren nominalizazioa: *tart, tartari. Baforak txikota ateso-atesun dauke. Ori txikotoi apurtzemara, a zelako tartari ata birdaben* (Txalupak soka oso tenkatuta du. Soka hori hausten bada, a zelako hotsa aterako duen!).

TARTAMOTELA

Hitz-motela (“tartamudo/a”). *Tartamotela zanai burle gitxi eztotzen (ezkeuntzan) etten* (Hitz-motelari iseka handiak egiten zizkioten).

Asko ez ziren baina, tarteka banaka batzuk azaltzen ziren, bai mutikoen eta bai helduen artean. Nesken konturik ez genekien. Guri barregura ematen zigun, eta gainera imitatzen hasten ginen. Hori dela eta ez dela zartakoren bat hartuak gara. Izan ere, *tartamotela* izan gabe, bazina bezala hizketan hastea ez zegoen ongi ikusia. *Benitto sankristauk emotzan matalazurreku tartamotela zan mutil batei. Preuntatzan zeoze, mutille ezin esanda asiakon da Benittok pentsatzun berai burletan ebillela. Dart arpexan.* (Benito sakristaua, hitz-motela zen. Benitok zaplazteko galanta eman zion mutiko hitz-totel bati. Mutikoari hasi zitzaion zerbait galdezka, eta mutikoa ezin esanda ikusi zuenean, burlatzen ari zitzaiola pentsatu zuen. Besterik gabe matrailekoa eman zion).

TARTARAUELU

Herenaitona, gizonezko oso zaharra (“tatarabuelo”). *A gixona tartarauelu baño zarraua zan* (Gizon hura herenaitona baino zaharragoa zen).

Ez genekien ongi horrek zer esan nahi zuen, baina, bai zerbait zaharra zela. Horregatik erreferentziatzat hartzen genuen pertsona oso zaharrekin parekatzeko. *Gixon bat ikusirou, zar-zarra; tartarauelu baño zarraua* (Oso gizon zaharra ikusi dugu; herenaitona baino zaharragoa). *Tartaraueli* (herenamona: “tatarabuela”) ez genuen sekula erabiltzen. Neskek agian aipatuko zuten.

TARTEBITTARTI

Bi leku edo gertakariren arteko unea (“espacio entre dos lugares o momentos”). *Lelengoko zatixe amattu zan da esaben biarrena bixkatin ezala asiko. Antxe tartebittartin urten eiñ gendun kafi artzea* (Lehen zatia bukatu, eta iragarri zuten bigarrena ez zela berehala hasiko. Bitartean irten egin ginen kafea hartzera). *Etxe bixen arteko tartebittartin gordeten genduzen egurrak* (Bi etxeen arteko tarte hartan gordetzen genituen egurrak).

TARTEKA

Tarteka (“a ratos”). *Eun guztin abantin ibiltten giñan, aringaingan, geatu-be eiñbaik. Bañe, tarteka artzen gendun deskantso txikien bat* (Egun osoan martxan ibiltzen ginen, korrika, geratu ere egin gabe. Hala ere, tarteka hartzen genuen atsedentxo bat).

Tarteka okerkexaik ez gendun etten; tarteka formalak ixaten aleintzen giñan (Tarteka okerkeriarik ez genuen egiten; tarteka zintzoak izaten saiatzen ginen). Hori gertatzen zen “ekaitz” gogorren bat, *denporali*, pasa ondoren. *Tarteka barealdixe eotezan da gero osta-be denporali* (Tarteka barealdia izaten zen, eta gero berriro ekaitza). Abestiak dioen bezala: “*Barearen ostean dator ekaitza*”. Okerkeria egin, egurra hartu eta barealdia; barealdiaren tartea

igaro ondoren berriro ekin okerkeriei: horixe zen, behin eta berriro errepikatzen zitzaigun zikloa.

TARTERI

1.- Jaki-ontzia (“fiambrra”, “recipiente para llevar la comida a la mar”). Itsasora jakia eramateko ontzixoa. Sinonimoa, *jakipotu*. *Ze eteraru orrek tarteran? Gauzandirik ez kontuxu* (Zer ote darama horrek jaki-ontzian? Seguru asko, gauza handirik ez). *Batzuk itxosa tarteri bete-bete eiñdde eruteben; beste batzuk ostea, erdi utsik* (Batzuek itsasora jaki-ontzia bete-bete eramaten zuten; beste batzuek berriz, erdi hutsik).

Gaztelaniaz badugu berba hau. “Tartera: recipiente cerrado herméticamente, que sirve para llevar los guisos fuera de casa o conservarlos en la fresquera o frigorífico”.

2.- *Tarterakari*. Jaki-ontzikada. *Gaur-be orrek tarterakara antxoba pla-pla eiñdde jan dau* (Gaur ere horrek ontzikada antxoa arrautzezkatuta jan du).

3.- *Tarteri*. *Santa Teresita* zeritzan txalupari “*Tarteri*” goitizena ezarri eta horrela deitzen zioten. Baxurako txalupa txikia zen, berdea. Andres Badiola zen jabea, eta lemazaina ere bera. Gure aitaren osaba zenez (gure amonaren neba), guk ere osaba deitzen genion: *Osabandres* (Osaba Andres).

TARTÍ

1.- *Tarta* (“tarta”). *Tarti geuk etxin sarri ez gendun ikusten. Kristinako eskaparatin bai, bañe, kristalan bestekaldin. Axe eskaparateko kristala eon ezipalitt!* (Tarta guk etxean ez genuen maiz ikusten. *Kristina* tabernako erakuslehoan bai, baina, kristalaren beste aldean. Baldin eta erakusleihoko kristal hura egon ez balitz!).

2.- *Tartá andixe*. *Tarta* (“tarta”). *Alboko neski ezkondu ta tarta andixe bixalduzku* (Aldameneko neska ezkondu da eta tarta bidali digu). *Beran eunerala-ta tarta andaxi ekarrizku etxea* (Bere urte betetze eguna dela-eta, tarta ekarri digu etxera).

Garai hartan tarta txikirik ez zegoen, denak ziren tamaina ederrekoak. Ordea, ez pentsa “*andixe*” izenlaguna horregatik ezartzen zitzaionik. Gauza berezia eta ezohikoa izaten zelako ezartzen genion adjektibo hori.

TÁRTI

Tartea, denborari nahiz lekuari dagokionez (“espacio entre dos lugares o momentos”). *Umi loak artzen dabenin eukitteot tarte bat deskantsateko* (Umea loak hartzen duenean izaten dut tartea atsedena hartzeko). *Oian da paetan artin tarti geatzezan, da paetin ondun lo ettebana batzutan araxe tartea jaustezen gabaz* (Ohe eta hormaren artean tartea geratzen zen, eta hormaren kontra lo egiten zuena, batzuetan tarte hartara erortzen zen gaez).

TÁRTZAN

Tarzan oso sonatua egin zen gure garaian. Guretzat pertsonaia harrigarria eta miresgarria bihurtu zen. Borrokarako, korrika nahiz igerian egiteko, edo jausi ikaragarriak emateko zuen trebeziak liluraturik uzten gintuen. Etsai ugari izan arren beti onik ateratzen zen. Animaliekin zuen hurbiltasuna ere bitxia gertatzen zitzaigun. *Gaur Tartzanen pelikuli ikusteaguz* (Gaur *Tarzan*en filma ikustera goaz). *Tartzan arbolaik arbola monu morun ibillttezan, saltoka* (*Tarzan* zuhaitzez zuhaitz saltoka aritzen zen tximuak bezala).

TASISE

Taxia (“taxi”). *Danon artin tasise artu, te otzin alla giñan estaziñoire. Tasise artu ixan ezipaendu trenik ezkendun atrapako* (Denon artean *taxia* hartu, eta berehala heldu ginen trengeltokira. Baldin eta *taxia* hartu ez bagenu, trena ez genuen harrapatuko).

Ezagutu genuen lehen *taxia* beltz-beltza zen, Garro taxi-gidariarena. *Kresala* tabernaren ondoan, *Akuario* tabernaren aurrean egoten zen. Apur bat geroago *Patxi Berritu*”rena ere oso ezaguna egin zitzaigun.

TASISTI

Taxi-gidaria (“taxista”). *Diar tasistiai segixan* (Deitu taxi-gidariari berehala). *Tasistiai paatemotzazu arek erungozattu* (Taxi-gidariari ordaintzen badiozu, hark eramango zaitu). Guk ezagutu genuen lehena, Garro, eta apur bat geroago Patxi “*Berrittu*”.

TÁS-TAS EMON

Jo (“pegar”). Berbeta modu hau ume txikientzat erabiltzen zen; gehienetan mehatxua egiteko. *Osta-be olakoik ettemozu tas-tas emongotzut* (Berriro horrelakorik egiten baduzu jo egingo zaitut). Beste batzuetan ipurdian edo eskuan ematerakoan, gogorregi inoiz ere ez, esaten zitzaion “*tas-tas*”.

Beraz, “*tas-tas*” eman, amak egiten zuen; umeak, berriz, “*tas-tas*” hartu, isil-isilik; ondoren hasiko zen negar batean.

TATARREZ

Arrastaka, tatarrez (“a rastras”). *Amak goiko mutille near baten atarau tatarrez karrejure* (Amak goiko mutila negarrez arrastaka atera du korridorera). *Arraiñ andi bat atrapaben da tatarrez ekarriben portutik kofraxa arte* (Arrain handi bat harrapatu zuten, eta tatarrez ekarri zuten portutik kofradiaraino).

Honen sinonimoa, *tatarrezin*. Aulestiko amona batek (Tomas Urkidi) jakin zuen, bere bilobak (Maria Pilar eta Maria Angeles), zenbait lekutara joateko, batzuetan *auto-stopean* ibiltzen zirela. Amonak, bidaiatzeko modu horri “*tatarrezin* ibiltzea” esaten zion. Horrela ibil ez zitezen, dirua ematen zien: “*Amen diru, tatarrezin ibilli etzattezan*”.

TATIKI

Taktika, trebezia eta maina (“táctica”). *Pelotan batzuei irabazteko tatikiaz jokatu bizendun* (Pilotan zenbaiti irabazteko taktikaz jokatu behar zenuen).

TÁTU

Zatia, tatoa (“trozo considerable”, “trozo”). Testuinguru askotan “zati handia” aditzera emateko erabiltzen dugu. *Aurire bai okela tatu* (Okela zati handia duzu, benetan). *Aurire bai! Bestioi tato txiki emon da tatoik andixena zeutzat artu* (Hori da hori egin duzuna! Guri zati txikia eman eta zatirik handiena zuretzat hartu).

TAUPARI

Taupada (“latido”). *Bixotzan taupari norberak sentiuten dau obetuen* (Bihotzaren taupada norberak sentitzen du hobekien).

Berba hau ia beti pluralean erabiltzen dugu. *Aringaingan eiñdde gero bixotzan tauparak sentiue ettendiz* (Korrika egin ondoren bihotzaren taupadak nabaritu egiten dira). *Aringaingan-da eiñbaik bixotzin taupara andixak sentiutemozuz, amu ezpanin* (Korrikarik egin gabe bihotzean taupada bortitzak nabaritzen badituzu, argi ibili).

Bihotzari taupada nabariak eragiten zaizkionean, *bixotza tauparaka* esaten dugu. *Antiure juna aringaingan da alla nazenin bixotza tauparaka neukan* (Antiguara joan naiz korrika, eta heldu naizenean bihotza taupadaka neukan).

TÁZI

Euskarridun katilua (“taza”). *Tazi sarri-sarri ibillttemozu, atzanin apurtu engoatzu* (Euskarridun katilua maiz erabiltzen baduzu, azkenean puskatu egingo zaizu).

Gure etxin katillupai bañe tazaik eztot uste euanik. Ni, bentzat, ena akordaten. Tazak albur, ixiko Klaranin (Gure etxean katiluak baziren, baina, euskarridunik ez dut uste zegoenik. Ni behintzat ez naiz gogoratzen. Horiek aldamenean, izeba Klararen etxean egoten ziren).

Gure ama hemen balego honela esango luke: *Onek zertzuk esateottuz be! Gure etxin ezeuala tzaik? Aurixera disparati!* (Honek zer esaten du! Gure etxean ez zegoela euskarri-dun katilurik? Hori da astakeria!).

TEBEU

Istorioak eta komikiak zekartzan liburuxka (“tebeo”). Badirudi, 1917an sorturiko *TBO* aldizkarian duela izenak jatorria. Marrazkiak zuri-beltzean eta koloretan; testuak, laburrak ziren. Istorio batzuk ale berean hasi eta bukatu egiten ziren. Beste batzuek, ale batean hasi eta hurrengoetan izaten zuten jarraipena eta bukaera. Gure artean, komikiek baino istorioek zuten arrakasta handiagoa. Garai hartako ezagunenak: *Jabato, Capitán Trueno, Guerrero del antifaz, Pantera Negra, Roberto Alcázar y Pedrín*.... Batzuk erosi eta irakurri egiten genituen; gaztelania batuan, noski.

TELEBISIÑOI

Telebista (“televisor”). *Telebisiñoittik apartin pasatako gauzak ikustezile entzuten gendun, bañe telebisiñoi zer zan eta zelaku zan ez genkixen* (Telebistan, urruti gertatutako gauzak ikusten zirela entzuten genuen, baina, telebista zer zen eta nolakoa zen ez genekien).

1956 inguruan izango zen. Don Segundo Egaña erretiratu eta Don Imanol Oruemazagak hartu zuen mutikoen koruaren ardura. Don Imanolek egin zuen hautaketa, *linpiezi*; hogeita hamabostek-edo, osatzen genuen abesbatza. Urte hartan, Don Imanolekin Lourdesera joan ginen bi egunetarako. Urkiolara bezala, egun batean joan eta bestean etorri.

Zea baño pozaua; etxetik kanpoa lo eiñdde. Lurdesen kanta-be eiñ gendun. Amaberjiñan bat erosi-be bai amantzat; kristalin batute, uraz, barrun edurre eukana. Etxeruzkun Baxonan geatu giñan. Da an, eskaparete baten erakutsizkuen telebisiñoi, aparatu. Bañe, amatata euan. Aparatu bentzat ikusi gendun. Gero etxin eta launai esplika enbir telebisiñoi zelaku zan.

(Pozarren joan ginen, etxetik kanpora lo egin behar genuela-eta. Lourdesen kantatu egin genuen. Ama Birjina bat erosi ere bai amarentzat; kristalezko ontzi batean, barruan ura eta “elurra” zuena. Etxera itzultzean Baionan geratu ginen. Eta han erakusleihu batean erakutsi ziguten telebista, tresna. Ordea, itzalita zegoen. Behinik behin, tresna ikusi genuen. Ondoren, etxean eta lagunei ongi azaldu behar telebista nolakoa zen).

TELEFONU

Telefonoa (“teléfono”). Etxean ez genuen telefonorik, noski, baina ezagutzen genuen nolakoa zen, ikusi egunero egiten baikenuen, bai *Kresala* tabernan eta bai *Goiko Torre* dendan. Taberna eta denda guztietan ez zen egongo, baina, horietan bai. Gogoratzen naiz, inoiz, kanpotik norbaitek deitzen zuenean, gure auzoko norbaitentzat *Goiko Torre* dendako zenbakira deitzen zutela, eta haiek abisatzen zioten zegokion familiari “*juteko telefonure*”. *Goiko Torre* dendako telefono zenbakia 42a zen, eta *Kresala* tabernakoa 63a.

Kirmen Uribek *Bilbao–New York–Bilbao* nobelan Arteta margolariaren eta Ricardo Bastida arkitektoaren arteko eskutitzak aipatzean, Bastidaren eskutitzak makinaz idatzita daudela dio, eta garbi-garbi, zirriborrorik gabe. “Orriak ere dotoreak dira. Goian ezkerraldean idazpurua dute inprimaturik: Ricardo de Bastida, Arquitecto. Ondárroa (Vizcaya). Teléfono N° 1”. Horra nork zuen Ondarroan 1 zenbakidun telefonoa. Izan ere Bastida arkitektoak, garai hartan, uda osoak ematen zituen Ondarroan. Ondarroan zeuden txaleten artean, bat Bastidarena zen.

TELÍ

1.- Esnegaina (“nata”). Berba hau singularrean ez zen sarri erabiltzen. Gehienetan pluralean: *telak, esnetelak. Arei esniai teli ederra etteakon* (Esne hari esnegain ederra egiten zitzaion).

Baserritarrak etxera ekartzen zigun esne hark koipea izaten zuen sendo. Esnegain lodia egiten zitzaionean, gainean pisu dezente zuen zerbait jarrita ere ez zen hondoratzen. Esnegain ederra,

lehenbizi harrapatzen zuenak jaten zuen eta kito. Amak ere ongi zaintzen zuen, postreak egiteko behar izaten baitzuen. Etxean inor ez zegoenean, edalontzi batera denak bildu, azukre pila egin, eragin ondo eta *enbarka barrure*, irentsi, inor etorri orduko. Inguruan norbait zebilenean maniobrak ez ziren lasai eta ondo egiten; dena korrika eta erdi ezkutuan. Iluntze batzuetan denok etxeratzen ginenean, gai honen inguruan honelakoa izaten zen amaren galdera: *Zeñek jattuz telak?* (Nork jan du esnegaina?). Bekataria berehala agertzen ez bazen, ikerketa hasten zen martxan. Jan zituenak, masailekoren bat edo beste jasoko zuen, baina, esnegaina inork ez zion kenduko. *Jandakuk janda euazen* (Jandakoak janda zeuden). Ikus, *geune* (*geune*, 1).

Gure aitak honela esaten zuen: “*Ondo eiñddako kabra-zopiai tela ederra etteako*” (Ahuntzarrainaz ondo prestaturiko zopari koipe-gain ederra egiten zaio). Zopa horri egiten zitzaiona, koipezko geruza izaten zen.

2.- Ehuna (“tela”). *Tela klase asko eotezan, bañe, gexen saltzezana maune* (Ehun mota ugari zegoen, baina, gehien saltzen zena mahoia). *Etxeko andrak eurak josten zittuezen erropa asko, bañe, teli birrixateben* (Etxeko andreak beraiek josten zituzten arropa asko, ordea, ehuna behar izaten zuten).

3.- *Telí erosi*. Ehuna erosi (“comprar tela”). *Teli erosirot Andonai praka batzuk etteko* (Ehuna erosi dut, Andonirentzat prakak egiteko). *Teli erosirot eta Mirenek esazta erropi berak josikoztala* (Ehuna erosi dut, eta Mirenek esan dit soinekoa berak josiko didala).

Emakumeek, lehenik eta behin hori egiten zuten, ehuna erosi. Egindako prendarik apenas saltzen zen. Izan ere, saltzeko egin behar bazuten prendaren bat, noren neurrira egingo zuten ba? Gero, arropa hura erosiko ez zuenaren neurrira? Horregatik, arropa, beti, jantziko zuenaren neurrira egiten zen. Lehenik ehuna erosi eta ondoren neurri jakinetara josi. Gauza, behar zen bezala. Eta ez alderantziz: lehendabizi arropa egin eta ondoren, hura ongi izango zuen pertsona aurkitu.

TELLATU

1.- Teilatua (“tejado”). *Eurixak tellatuk busti etten zittu, eta euzkixak sikatu. Ori olatteik ixan da beti, bai len da bai on* (Euriak teilatuak busti egiten zituen, eta eguzkiak lehortu. Hori beti izan da horrela, bai lehen eta bai orain).

Apur bat pentsatuz gero ohartzen ginen gure etxeak ere izan behar zuela teilatua, baina, geurerik ez genuen ikusten. *Astilleru* auzoko etheen teilatuak genituen bistan, eta haien gainean kalatxoriak, teilatu ertzetan kokatuak; ontziolaren teilatuan ere bai. Teilatu gorriak kalatxorien zirin zuriz zeharo zikinduak ikusten genituen hurrengo euriaren zain. Ontziolara txirbil bila joaten ginenean, errekaen beste aldera begiratzen bagenuen, orduan ikusiko genituen Nasa Kaleko etheen teilatuak, tartean gurearena. *Goratzua beste tellato batzuk euazen, da gure tellatun ezan kalatxoirik eoten* (Apur bat gorago beste teilatu batzuk zeudenez, gure teilatuan kalatxoririk ez zen egoten).

Kalatxoria, teilatu garaienaren gorengo ertzean kokatzen da; orain ere berdin.

2.- Burua (“cabeza”, “cerebro”). *Beste lekutako aberixak, denporiaz arreglatendiz, bañe, tellatuku ez; tellatuko aberixak ixtatendiz grabik* (Beste ataletako matxurak denborarekin konpontzen dira, ordea, burukoak ez; buruko matxurak izaten dira grabeak).

Buruari modu askotara esaten zaio gure artean: *tellatu, ganbari, aiuntamentu. Orren tellatu ez tatt ondoabillen* (Ez dakit horrek burua sano-sano duen). *Nik usteot orrek tellatun aberixan bat baaukela* (Uste dut horrek buruan matxuraren bat baduela).

TELLÍ

Teila (“teja”). *Tellik burun jotemazattu, eueldixe ederra!* (Teilak buruan jotzen bazaitu, a zelako zauria egingo dizun!).

Teila bakarra haize bolada gogorrek zirenean, bat edo beste txikituta kalean ikusten genuen. *Errekaxik jotebanin kalin mille zati eiñdde ikusikoendun tellan bat* (Hego haizeak gogor jotzen zuenean, kalean zatituta ikusiko genuen teilaren bat edo beste). Teilatuetan, beti pluralean: *tellak. Arek tellatuk tellak faltattuz* (Teilatu hari teilak falta zaizkio). Haize, euri, txingor, elur

eta abarrez aparte, kostaldeko teilatuetako teilek kalatxorien zirinare kimika jasan behar izaten dute.

Barruko jentiai pasateako, kostako errien batea jun de tellatutan, tella gorrixen artin, zurien ba-pe antxe eoten dala pentsa. Ziur eon a tella zurixe eztala telli kalatxoixe baño (Barne aldeko jendeari gertatzen zaio, kosta aldeko herriren batera joan eta teilatuetan, teila gorrien artean, zuriren bat ere hantxe egoten dela iruditut. Ziur egon, teila zuria iruditzen zaizun hura ez dela teila kalatxoria baizik).

TÉMA EÍÑ

1.- Egoskorkeriaren eraginez amorerik eman ez, kontra egin, (“no dar el brazo a torcer”, “no ceder”). *Banekixen nik gauzi zelan ixantzan, bañe berak tema eiztan* (Banekien gauza nola gertatu zen, baina, berak, amorerik eman gabe kontra egin zidan).

2.- *Témi erún*. Kontra egin (“llevar la contraria”). Nik barneratu gabe dudaren, badirudi, forma honen ordezt “tema erun” ere erabiltzen dela. *Neuk neure beixakiñ ikusittako gauzi esplikaten neuan, da berak temi eruztan; ezala nik esaten neban morun* (Nik nire begiekin ikusitako gauza azaltzen ari nintzen, eta berak kontra egin zidan; ez zela nik esaten nuen bezala).

3.- *Téman*. Amorerik eman nahi ez duenaren jarrera adierazten du. *Errezoirik ezeukala ikusi arren teman jarraitzeban* (Arrazoirik ez zuela ikusi arren, kontra egiten jarraitzen zuen).

TEMOSU

Tematia, burugogorra (“terco”). Emakumea *temosi*. *Temosuai gauza bat burun sartzeakonin eziñ ixaten dau andixeik urten* (Tematiari zerbait buruan sartuz gero, zail gertatzen zaio iritzi aldatzear). *Temosiai-be bardin pasateako* (Neska tematiari ere gauza bera gertatzen zaio).

Tematien artean tematiena nor ote, gizona ala emakumea? *Orretan zeñek irabaziko ete leuke, temosik ala temosuk?* (Horretan nor irabaziko ote luke, gizonezko tematiak ala emakumeak?).

TEN EÍÑ

1.- Tira egin, tiratu (“tirar”). *Batela amarrata euan. Sokiai ten eiñ gentzan da molla atraka gendun, bañe barrun erramoik ez eukan da errie emon gentzan* (Batela lotuta zegoen. Sokari tira egin genion eta moilara ekarri genuen, baina, batelak arraunik ez zuenez, hantxe utzi genuen zegoen bezala).

Edozeri egin daiteke tira. Tira egiteko aproposena soka izaten zitzaigun. *Baforan soki atrapa gendunin, ten eiñ gentzan da danon artin segixan ekarri gendun geuana* (Txaluparen soka harrapatu genuenean, tira egin genion, eta denon artean berehala ekarri genuen guregana). Baina, arrantzan genbiltzanean, arrainak egiten zigun guri *ten* (tira). *Usteot aingirik elduztala. Onek inddar andixeauke. Ten etten dau onek goor* (Uste dut aingirak heldu didala. Honek indar handia du. Honek gogor egiten du tira).

2.- *Ten kordelai*. Amore eman gabe, bakoitzak bere iritziari eutsi. *Nik esatenetzan gauzi zelan zan, bañe alperrik. Ten kordelaik arek. Beranetik ezaban urteten* (Nik esaten nion gauza nola zen, baina, alferrik. Bere iritziari eusten zion. Bere ikuspegitik ez zen mugitzen).

Metaforikoki ulertu behar da. Izan ere “ten kordelai” diogun arren, kordelik ez dago inon, eta inor ez da tiraka ari. Badira bai, besteena entzun ere egin gabe, itsu-itsuan berean tinko irauten dakitenak. Anjel Lertxundik (201) horrelakoei “hizketan aditua, eta aditzen gorra” deitzen die. Honela dio: “Natura ez da batere justua, bi mihi eta belarri bakar batez jaio behar bailukete horrelakoek”.

TENEDORA

Tenedorea (“tenedor”). *Gauza batzuk jateko tenedora birrixatezan, eta beste batzuk jateko kollari* (Gauza batzuk jateko tenedorea behar izaten zen, eta beste batzuk jateko koilarea).

Jatorduan, behar zenean, bakoitzarentzat bat egoten zen baina, ez pentsa berdinak izaten zirenik. Denak desberdinak; bi berdinek ez zen egoten: handiagoak, txikiagoak, tartean zilarrezkoren bat,

zikin kolorekoak, baina, hori bai, denak garbiak. *Gure etxin tenedorak internazionalak ixatezin; bakoitze ekipo desbardiñeku. Fuelista internazionalak moure* (Gure etxean tenedoreak “internazionalak” izaten ziren; bakoitze talde desberdinekoa. Futboleko jokalariek bezala). *Ixiko Klarak bai eukitten zittun tenedorak. Amabi tenedore zidarrezkuk, andi-andixak; internazionalak ez-e, danak bardiñak, ekipo batekuk* (Izeba Klarak bai izaten zituen tenedoreak. Hamabi zilarrezko tenedore, handi-handiak; “internazionalak” ez, talde berekoak baizik, denak berdinak).

Arrainik ez zegoenean, tenedorerik ia ez genuen behar izaten. Koilara beti, tenedorea gutxitan; janari motaren arabera, noski. *Arrañik ez geunkanin, okelaik ezkendulez jaten, tenedorak ixte sobre* (Arrainik ez genuenean, okelarik jaten ez genuenez, ia tenedorearen beharrik ez). *Txoixo zatien bat tokatemagatzun, tenedoreik ezanbir, eskuaz artu te enbarka barrure* (Txorizo zatiren bat tokatzen bazitzaizun, tenedorerik ez zen behar, eskuaz hartu eta barrura).

TENGALO

Arriskuan lagun asko ibili, baina, zorte txarrez bakarren bati tokatzen zitzaionean ondorio txarrak jasan beharra, gure amak honako hau botatzen zuen: *Daukanak tengalo* (Tokatzen zaionak jasan egin behar). Orokorrean, norbaiti sufritzea tokatzen zitzaionean ere bai.

TENGARI

1.- Tirakada (“tirón”). *Sokatiran ebizen. Alde batekuk, danak batea tengara andixe eiñddabe ta bestekaldekek miñe arturabe* (Sokatiran ari ziren. Alde batekoek, denak batera, tirakada bortitza eman diote sokari, eta beste aldekoek min hartu dute). *Arrantzan nebillera aingira andien batek elduzta. Eiztan tengariak apaxu itxosa* (Arrantzan ari nintzela, aingira handiren batek heldu dit. Ikaragarritzko tirakada eman eta aparailua eraman dit).

2.- Tirakada, bultzada (“tiron”). Zerbait egiteko nahiz nonbaitera joateko irrikatzen egon eta norbaiten gonbidapenaren zain dagoenak behar izaten duena. *Len eztau ixte esan, bañe, ia geuaz etorri nai daben esatzatenin, amaitzen-be eztozta laga; baietz esan dau segixan. Erozelan-be tengara andirik ezebanbir.* (Lehen ez du ezer aipatu, baina, ea gurekin etorri nahi duen esan diodanean, bukatzen ere ez dit utzi; baietz erantzun dit berehala. Edonola ere tirakada handirik ez zuen behar).

3.- *Tengaraka*. Tira eginez (“tirando”). *Bakotxa alde banatatik tengaraka asi giñan da azkanin tart soki* (Bakoitze alde banatatik tiraka hasi ginen, eta azkenean soka eten zitzaizun). *Gure albokuk, lendi-pe ezin ondo-ondo konpontzen alkarreaz, da atte ill gakuenin, iru anaxarreba, neska bi tte mutill bat, geatuzin etxin, da iru ainkako maxai, bat apurtute eukan-da, tengaraka asizin* (Gure aldamenekoak, lehendik ere elkarrekin ez ziren ongi konpontzen, eta aita hil zitzaionean, hiru neba-arreba, neska bi eta mutil bat, gertatu ziren etxean, eta hiru hankadun mahaiari, laugarrena puskatuta zuen, tiraka hasi ziren). *Baserritarrak ganaru tengaraka erun dau matadeire* (Baserritarrak zekorria sokatik tiraka eraman du hiltegira).

4.- *Tengaraka-tengaraka*. Etengabe tiraka (“tirando sin cesar”). *Kalan erdixan euan bafor andixe iru launen artin tengaraka-tengaraka molla atraka gendun* (Errekaren erdian zegoen txalupa handia, hiru lagun artean, etengabe tiraka, moilara arrimatu genuen).

5.- *Tengaran*. Tenkatuta, atezuan (“tensado/a”). *Soka meie tengaran denpora luzin eukitemozu atzanin eten engoatzu* (Soka mehea luzaroan tenkatuta edukitzen baduzu, azkenean eten egingo zaizu).

Kordela, haria, zinta, lokarria, soka, pita... horrelako zerbait izango da *tengaran*, tenkatuta, egon, eduki nahiz jar daitekeena. *Txikota tengaran ez euki; manutu bixkat* (Soka tenkatuta ez eduki; lasaitu apur bat). *Korrenta andixe euan da denpora guztin batelak tengaran eukirau soki* (Korronte handia zegoen, eta batelak etengabe tenkatuta, atezuan, eduki du soka).

TENORRA

Tenorra (“tenor”). *Tenor famau bat kantaten entzuti gauza ederra ixaten da* (Tenor on bat abesten entzutea atsegina gertatzen da).

Garai hartan, orain adinako informaziorik ez genuen, eta ez musika entzuteko disko eta tresnarik ere. Baina, nondik edo handik, arreba zaharrenaren, Begoñaren, eraginez, berehala egin zitzaizkigun ezagunak izen batzuk; garai eta maila desberdinetakoak: Alfredo Kraus, Julian Gaiarre, Mario Lanza, Mario del Monaco, Giuseppe di Stefano, Enrico Caruso, Luis Mariano... Bere garaian (1814-1846) tenore sonatua izan zen Pedro Maria Unanue ondarrutarraz ez genuen ezertxo ere entzun eta jakin. Izan ere garai hartan, Ondarroan ez zuen inork hari buruzko informaziorik; ezta ikerketarik egiteko aukerarik ere. Gerora izan dugu horren berri.

Gure garaian elizako koruan kantatzen zuten tenor batzuk ezagutzen genituen: gure osaba Pruden Landaribar, Juakin Azpiri eta abar. Nahiz eta gutxitan entzun nituen bakarlari gisara kantatzen, txikitan zirrara sortu zidaten bi tenor aipatuko ditut: Boni “*Txikito*” eta Don Segundo Egaña.

TÉNPLAU

Lasai, patxadaz, soseguz (“tranquilamente”). Adjektibo gisara ez nuke esango inoiz erabiltzen ez denik, baina, gure artean maizenik adberbio moduan. *Arek eztauke prisaik, a tenplau dator* (Hark ez du presarik; hura lasai dator). *Ori ezkatzu aringaingan asiko; orrek gauzak tenplau engotzuz* (Hori ez zaizu korrika eta presaka hasiko; horrek, gauzak, lasai eta patxadaz egingo dizkizu).

TÉNPLI

Tenplea (“temple”). *Ona* adjektiboari eta *euki* aditzari lotuta: *tenple ona, tenple oneku* eta *tenpli euki*. *Itxosun olatu gerua ta andixaua, ta mundo guzti nerbiosoranin, patroik tenpli euki birdau* (Itsasoan ekaitz bortitzak jo eta jendea urduri jartzen denean, lemazainak templea gorde behar du eta hotz mantendu). *Beorren anaxi nerbiosure ta ariñ asarratzeku; beroi oste, tenple oneku* (Horren anaia urduri samarra da eta azkar haserretzekoa; ordea, hori, berriz, temple onekoa).

TÉNTA

1.- Zirikatu (“tentar”). *Berez trankillera, bañe bixkat tentatemozu, kendu paretik* (Berez lasaia da, baina, apur bat zirikatzen baduzu, kontuz!). *Tenta biarrik eztau eukitten orrek endreru atateko* (Zirikatu beharrik ez du horrek izaten istilua sortzeko).

2.- *Tentata eon*. Zerbait egiteko zorian edo gogoaz egon (“estar a punto de hacer algo”). *Entzuzu amai zertzuk esatzazen? Jun de arpexe apurtzeko tentata eona* (Entzun al duzu nolakoak esan dizkion amari? Joateko zorian egon naiz. Joan izan banintz aurpegia txikituko nion). *Olatu apurre eonarren itxosa juteko tentata eona, bañe atzanin ena jun*. (Olatu apur bat ibili arren, itsasora joateko zorian egon naiz, baina, azkenean ez naiz joan).

TENTALAXE

Adarjotzailea, zirikalaria (“incitador/a”, “bromista”). *Ori tentalexera, bañe fiñe. A besti ostea, bastu; arek eroze erozelan esangotzu* (Hori zirikatzaile fina da; hura berriz, zakarra, edonola edozer esaten duena).

Adarjotzaileen artean bi motatakoak daude. Badira, mugen neurrien arrastorik izan gabe lekuz kanpoko berbak, hitz desegokiak nonahi eta nolanahi erabiltzen dituztenak, batzuetan min egiteraino. Beste batzuek aldiz, ironia eta berba egokiak erabiliz, abilezia handiz aditzera ematen diote solaskideari bromaren puntua; beti ere, egoeraren larritasunaren mugen barne; inoiz ere ez gaizki hartzeko edo min egiteko moduan.

TÉNTE

Zutik, erori gabe (“erguido/a”, “de pie”). *Elix bete-bete euan, iño-pe eztozta sillaik laga, ta enterro guztin tente eona* (Eliza lepo zegoen, inork ez dit aulkirik eskaini, eta hileta-elizkizun osoan zutik egon behar izan dut).

San Joan bezperako suaren inguruan sortzen zen lehiak ere ematen zuen aukera berba honetaz baliatzeko. *Astilleruko erdiko palu jausitte euan da Kanttopeku tente ondioik* (Astilleru auzoko

suaren erdiko masta erorita zegoen, eta *Kanttope* auzokoarena zutik). *Makalik eona bañe, on tente gabiz bentzat* (Makalaldia izan dut, baina, orain, behinik behin, zutik gabiltza). Gure garaian ez baina, geroago, *Astilleru* auzokoek, irabazi zutenean honela abesten omen zuten: “*Erdiko palu ezta jausi (hiru bider). Astilleruk irabazi*”.

Eskolan, maisuak izena esaten zizunean, lehenik *tente* jarri eta ondoren “*Servidor de usted*” erantzungo zenion; neskek, berriz, maistrari, “*Servidora de usted*”.

TÉNTI

1.- Tentea, zuzena (“tieso/a”). *Ixiko atzanengo ikusi nebanin penaz ixule bettanduaztan. Gaur ostea, tenti ikusirot* (Izeba, azken aldian ikusi nuenean nahiko pattal zebilela iruditu zitzaidan. Gaur, berriz tentea ikusi dut).

2.- Samurra ez dagoen okelagatik esan ohi da (“dícese de la carne tiesa”). *Okelik gusto ederra eukan bañe tenti euan* (Okelak zapore ona zuen baina, ez zegoen samurra).

TENTUNE

1.- Kordea (“sentido”, “conocimiento”). *Burun golpi artu te tentune galdurau* (Buruan kolpea hartu eta kordea galdu du). *Umi biarren abitaziñoittik jausi tte tentunipaik geatu zan, bañe ezan ill* (Umea bigarren solairutik erori eta kordea galdu zuen, baina, ez zen hil). *Ukabillaz joban arpexan da tentunipaik laaban* (Ukabilaz jo aurpegian eta korderik gabe utzi zuen).

2.- *Tentunea etorri*. Kordea galduta egon dena bere onera etorri (“recobrar el conocimiento”). *Golpe andixe artuban, da tentunea etorri zanin ezan ixeez akordaten* (Kolpe handia hartu zuen, eta bere onera etorri zenean ez zen ezertaz gogoratzen).

TERGALA

Tergala (“tergal”). Poliesterrezko zuntz sintetikoa. *Semiai tergalezgo praka grisak eitzaz* (Semeari tergalezko galtza grisak egin dizkiot). *Tergalezko gona berde argixe eiñddot* (Tergalezko gona berde argia egin dut).

Aurretik, ehunak naturalak ziren; onak bai, baina etxeko andreari lan handia ematen ziotenak. Tergala ia zimurtu ere ez zen egiten, beraz, lixatu beharrik ez; garai hartarako aurrerapen aparta. Koloreak, berriz, garrantzi handia zuen: gizonezkoak grisetik urdinera, hortxe ibiltzen ziren. Horregatik gizonezkoen galtza tergalezko gehienak nolakoak izan ziren?: *tergalezko praka grisak*.

TERKEDADI

1.- Egoscorkeria, seta, burugogorkeria (“terquedad”). *Terkedadik zarrak eukitteottuez, eta umi-pe bai* (Egoscorkeriak zaharrek izaten dituzte, eta umeek ere bai). *Amai lantzin-lantzin terkedadik emoteotza, eta burun sartzeakona derrigor enbirrixaten dau* (Amari noizetik noizera egoscorkeriak ematen dio, eta buruan sartzen zaiona nahitaez egin behar izaten du).

2.- *Térku*. Burugogorra (“terco”). Neska balitz, *terki* (“terca”). *Gixona terku! Burun sartuako gabeko ordutan kalea urten birdabela ta an junde* (Nola izan daiteke gizona hain burugogorra! Buruan sartu zaio gauez, ilunduta, kalera irten behar duela, eta joan eginda). *Gure txikixe terkure* (Gure txikia oso burugogorra da).

TERRALA

Barruko haize hotza, erreka haize hotza (“viento terral: el que viene de la tierra”). Horra hor jatorria: “terral, de la tierra”. Itsasoan dagoenarentzat, barrutik, hegotik, datorren haizea; baina, hotza denean. Hotza ez balitz, *errekaxe epela*, hego haize epela, litzateke. *Terrala axe otza ixaten da. Bañe, terrala eonarren, makiñabat bidar, goxeko ordutan oi epela laga ta itxosa* (Terrala, haize hotza izaten da. Baina, *terralak* jo arren, makina bat aldiz, goizeko orduetan ohe epela utzi eta itsasora).

“Terralara, errixun bera etorten dan axe otza. Errixuko axire ori. Zemabidar Saustanea sardiñata jun iual, da alkondara utsik. Onutz Artako errebuelti pasatakun: “Ene zer da amen?”. Terrala, otza. Jantzi enbir”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Terrala*, errekan behera etortzen den haize hotza da. Hori erreka haizea da. Sarri *Saustan* deritzon kalara sardinatara joan eta han alkandora hutsean. Etxera bidean Lekeitio bideko, “*Arta*”ko, bihurtzea igarotakoan: “Ene, zer da hau?”. *Terrala*, hotza. Jantzi egin behar zerbait.).

TERRITXER

Jose Amallobietari ezarri zioten goitizena. Hala ere Ondarroan goitzen hau era askotara entzun izan da: *Territxar*, *Txirritxar*, *Txirritxer*. Jatorrizko goitizena: *The Richard*.

Territxer Kale Handian jaio zen eta bertan bizi. Ogibidez txatar biltzailea zen. Bere seme “*Biki*” Kale Handiko *lapandillaku* (koadrilakoa), gazterik hil zen. *Terretxirrek eskumaku aman beixe eukan, da koju-be bazan* (“*Territxer*”ek eskuineko begia okerra zuen, eta herrena ere bazen).

Nondik nora zetorkion goitzen hori?

“Jose Amallobieta eta Jose Aranbarri Ondarroako frontoian enpresari lanetan ziharduten garaia zen. Egun batean, hain ikusle eta apustulari asko bildu zen pilotalekuan, non hogeita hamar artekari ipini behar izan zituzten apustulari galtzaile guztiei kobratzeko. Partida amaitu zenean, han zebilen Jose bera artekarien artean, aurrera eta atzera, diru pila eskuetan zuela. Hau ikustean Juan Izetak, Ondarroako musika bandako zuzendariak, ohiko zuen irribarre burlatiaz, esan zuen: *Hau gixonau zein de? Te Richard amerikano bera baño aberatsaua ein de!* Aurrerantzean, Jose Amallobieta “*Te Richar*” bihurtu zen ondarrutarrentzat”. (“SAKETIK ERREBOTERA. Ondarroako pilotariak eta pilota kontuak”. Ondarroako Historia Zaleak. Ondarroa, 2004ko azaroa. 48. orrialdea).

Honetaz aparte, “*Territxer*”ek makina bat joko eta apustu antolatzen zituen Kale Handiko koadrilarekin (*Atano*, Hipolito eta koadrila).

TERTIXUN

1.- Tertzioan (“en la medida adecuada”, “en el termino medio”). *Makalan tertixun ibilliga* (A ze ondo ibili garen!). *Zeuei-pe eziñen txarto ibilliko! Zuen tertixun ibilliga geu Donostin!* (Zuek ere ez zineten gaizki ibiliko! Gu, ordea, zuek baino askoz ere hobeto Donostian).

Jatorria, “tercio” hitzean du. Bizkaieraz egiten den herrialdeetan entzun daiteke. Gure artean *kalaran-kalaran* (txitean-pitean) entzungo duzu.

2.- *Tertixoku*. Oso ona, sekulakoa (“excelente”, “menuda/o”). *Tertixoko bazkaxe eiñddou* (Sekulako bazkaria egin dugu). Konparaketetan ere maiz agertzen zaigu. *Zuen tertixoko bazkaxe eiñddou geuk* (Zuek baino askoz ere bazkari hobea egin dugu). *Zuen tertixoko partilli eiñddou* (Zuek baino diru partiketa hobea egin dugu).

TERTULIXI

1.- Solasaldia, tertulia (“tertulia”). Umeena jolasa zen, eta helduena tertulia. Emakumezkoek eta gizonezkoek tertulia, ordu eta leku desberdinetan egiten zuten. Gizonek, elizara sartu aurretik, *korreta zarrin* eta “*korreta barrixin*”, hots elizaren inguruko korridoreetan. Emakumeek, ordu horretan *korretan* inoiz ere ez. Hauek, goizeko meza eta funtzioen aurretik nahiko lan izaten zuten etxeko guztiei, senarra barne, arropak prest laga eta beren burua prestatzen. Korridore berrian, *korreta barrixin*, emakumeak inoiz ere ez ziren elkartzeko eta egoten. *Korreta zarrin* (korridore zaharrean) emakumeak, ume eta guzti, bazkal ostean elkartzeko ziren eguraldia lagun, tertulia egitera; elizaren inguruan bizi zirenak. Ordu horretan “*plaza gañin*” (berdura plazaren goiko aldean) biltzen ziren Zubi Zaharraren inguruan bizi zirenak. “*Plaza gañin*” gizonik inoiz ere ez.

Gizonek tertulia, *llameran, barran, txikiteuan* (zuhaiztian, portuan, basoerdiak hartzean) egiten zuten. Gizon zaharrak, *Arrigorriko errebueltan* (Arrigorriko bihurgunean). Eguraldi txarra egiten zuenean, arratsalde edo iluntzeetan, berdura plazan ere bai.

Emakumeen tertulia, leku jakin eta berezietan izaten zen: *goxin plazaku ettea jun de plaza ingurun, atzeratxua aurreratxua, bi, iru eta lau korruk; eta goxin mezatatik urtenda, elixopin, kalekutzin ero etxea birin, batzuk plazan berutz eta beste batzuk Kalekutzin berutz, segun eta nun bixizin, bal-baltz jantzitze mantillata guzti* (goizean plazakoa egitera joan eta berdura plaza inguruan, bi, hiru edo lau emakumeko taldeak; goizean, mezatatik irten eta eliza atarian, eliza aurreko plazan edo etxera bidean, batzuk “*Kale-gurutze*”an behera eta beste batzuk plaza aldera, beltz-beltz jantzita, mantelina buruan).

Dena den, zazpi edo zortzi ume, batzuk oso txikiak zituzten etxeko andreak ez zuten denborarik tertulia horiek maiz egiteko. Beste batzuek, egunero egiten zuten. *Elixan mezi entzun, gure jaune artu, errozaxu erreza, errespontzu-pe erreza enterruko mezi zanin, elixatik urten, ondioik burun mantilla baltz andixe dabela, tertulixan geatu eta bestikattik txarto esan. Ori, beti ez, da dandana-pe* (Elizan meza entzun, jaunartu, arrosarioa errezatu, hildakoen alde ere otoitz egin hileta meza zegoenean, elizatik irten, oraindik buruko mantelina beltz handia soinean zuela, tertulian geratu eta beste norbaitengatik gaizki hitz egin. Hori beti ez, eta guztiek ere ez).

2.- *Tertulixan eón*. Tertulian egon (“*estar en tertulia*”). Etxean ere egin zitekeen, eta kalean ere bai, baldin eta nonbaiten geldirik bazeunden. *Biarrai laatzauenin almalzenin bertan eonga tertulixan* (Lanari utzi diogunean, biltegian bertan egon gara tertulian).

TERTZERAN

Trenari zegokionez hirugarren mailan (“*en tercera clase*”). *Tertzeran ez euan lekoik eta primeran etorriga* (Hirugarren mailan ez zegoen lekurik eta lehenean etorri gara). *Bañe tertzeran-be primeran jutezan* (Baina hirugarren mailako bagoian ere primeran bidaiatzen zen). Erregeek ekarritako tren-jostailuez aparte Ondarroan ez zegoen trenik. Behar genuenean, trena hartzera Debara (orduan “*Deva*”) joaten ginen. Trenak hiru mailako bagoiak izaten zituen: *primeraku, segundaku eta tertzeraku*. Gure inguruko inork ez zuen *primerako* bagoian bidaiatzen; denek *tertzerakun*.

TÍA

Izeba (“*tía*”). *Niri ez esan tia, ixiko baño* (Niri ez deitu “*tía*”, izeba baizik).

Frankistek beti, kasu guztietan erabiltzen zuten berba hau nahiz eta *ixiko* ezaguna egiten zitzaien. Abertzaleen artean bietara: *tia* eta *ixiko*. Baziren beti *ixiko* esaten zutenak. Horrelakoetan izebaren beraren eragina nabaritzen zen; izan ere pertsona berak batzuei “*ixiko*” eta beste batzuei “*tia*” deitzen zien: “*tia Leona*” baina, “*ixiko Purita*”.

TÍA-TÍA!

Baita zera ere! Ezta pentsatu ere! (“*ni hablar*”). Solaskideak proposatzen duenarekin desadostasuna agertzeko. *Tia, tia, olako eueidixaz itxosa zelan jungozaba!* (Horrelako eguraldiaz itsasora? Ezta pentsatu ere).

TIENDES

Ulertzen duzu? (“*¿entiendes?*”, “*¿me explico?*”). Hizketan ari denak tarteka solaskideari egiten dion “*galdera*”, berak emaniko azalpenak argiak direlako ustean. *Koñatu diro eske jun gakonin Pedrok ezeukan arei diroik emoteko asmoik, bañe, ikusibanin zelako zituaziñoiñ bixizin, eskatutaku baño gexa emotzan; tiendes?* (Koinatua diru eske joan zitzaionean, Pedrok ez zuen hari dirua emateko asmorik, ordea konturatu zenean nolako egoeran bizi ziren, eskatutakoa baino gehiago eman zion; ulertzen duzu?).

Dena den, “*galderatxo*” hau erabiltzeko ohiturarik gure belaunaldikoen artean ez da inoiz izan. Gure aurrekoei, berriz, hitzetik hortzera entzuten genien. Horrek ez du esan nahi adierazpenak azaltzeko orduan eta jasotzerakoan gu argiagoak garenik.

TÍGRI

Tigrea (“tigre”). Hiru lekutan ikusiko genuen: zinean, tebeoetan eta Ondarroara etortzen zen zirkuren batean. *Gutzako tigrik, leoik eta panterak zin peligrasuenak* (Gure ustez animalia arriskutsuenak, tigreak, lehoiak eta panterak ziren).

Filmetan horrelaxe agertzen zizkiguten.

TIK-TAK

Ordulariaren zarata (“sonido que emitía el reloj”). Garai hartako iratzargailuek zarata erritmiko hori ateratzen zuten.

Attak Frantzitik ekarritako despertadore andi batek atateban ori zaatioi. Eskatzeko estara gañin eotezan. Umi zaindu birrixatezan, da bakotxak amar minitu eukitten gendun altzun. Aettei despertadorai beire eoten giñan amar minutu nox pasako, umi urrenguai lagateko. Erloju an eotezan tik-tak, tik-tak.... minutuk luze jutezin norberak umi eukanin; beste batek eukanin ostea ariñ.

(Aitak Frantziatik ekarritako iratzargailu handi batek ateratzen zuen hots hori. Sukaldeko apalean egoten zen. Umea zaindu behar izaten genuen txandaka; bakoitzak hamar minutu magalean. Iratzargailu hari begira egoten ginen hamar minutu noiz igaroko, umea hurrengoari uzteko. Ordularia han egoten zen *tik-tak, tik-tak...* minutuak nekez joaten ziren umea norberak zuenean; beste norbaitek zeukanean berriz, ziztu bizian).

TINGLÓI

1.- Aterpea ematen zuen burdinazko egitura (“tinglado”). Burdinazko zutabe mehe batzuen gainean teilatua zuen. *Kanttope* auzoko bihurtunearen parean, erreka aldean zegoen. Egitura haren azpian arrantzaleen tresneria ugari egoten zen, eta bai inguruetan ere: batel, soka, kate, sare, gurdi, arrantzarako aparailu (*ezpetak, xerkiuak*) eta abar. *Tingloien* ekialdean, kontra-kontra iturri bat: *tingloiko txurru*. Iturri hark emandako urak ez ziren alferrikakoak izan. *Izerditan txurture jun, de lelengo buru ipiñi txurrun azpitan da gero eran* (Izerditan iturrira joan, lehendabizi burua jarri iturri azpian, eta ondoren edan).

Egitura hark berak eta inguruan zituen tresneria guztiak jolaserako aukera handiak ematen zizkigun; eta egia esan, aukera horiei ateratzen genien probetxurik. Ordu ugari ematen genituen han jolasean. Ordea han zeuden tresnen jabeak ere hurbil ibiltzen ziren berenazienda zaintzen, eta beti begiak erne izan behar.

Dena den, gure aurrekoek, *tingloi*, berdura-plazari esaten zioten, izan ere han sarri aritzen ziren sare konpontzaileak sareak josten eta konpontzen. Aldiz, *Kanttope* auzoan zegoen aterpeari, “*tingloi txikixe*”; “*tinglau*” ere deitzen zioten.

“Tingloi txikixin eotezin sarik, karruk eta ezpetak. Zeu-pe ori ezautuko zendun. Bañe, aurrera, balandrak Kijondik eta Santandertik errire ekartebe jeneru, biberak, ortxe gordeten zittuezen. Ori zan almazena, garbantzuk-eta, azukrik-eta, gordeteko. Gero ortik abasteziuteben Markiña-ta, Berritture-ta”. (Aristondo Agirre Tomas).

(*Tingloi* txikian egoten ziren sareak, gurdiak eta ezpetak. Zuk ere ori ezagutuko zenuen. Baina, lehenago, bailandrek Gijondik eta Santandertik herrira ekartzen zuten jeneroa, janari desberdinak, hortxe gordetzen zituzten. Hori zen biltegia, garbantzuak-eta, azukrea-eta, gordetzeko. Ondoren hortik banatzen zuten Markinara, Berriatura eta beste herri batzuetara).

2. *Tingloipi*. Estalpea, aterpea, lehorpea (“sotechado”, “soportal”). Guk horrela, baina, gure aurrekoek *tinglaupi* esaten zuten. *Tingloipin gebizela Miel Andixe etorrire ta errixeti eizku* (Aterpean genbiltzala Migel “*Andixe*” etorri da eta haserre egin digu). *Eurixe etxemarau tingloipin ibillikoa* (Eurria egiten badu aterpean ibiliko gara).

Tingloi, egitura bera zen, eta *tingloipi*, hark ematen zuen babesa edo aterpea. Gu aterpean ibiltzen ginen. Ordea, aterpe hura aditzera emateko, berba biak, bata nahiz bestea (*tingloi* eta *tingloipi*) esaten genuen.

TÍNKO

Tinko (“firmemente”, “sólidamente”). *Goxin goxa joten giñan alkarreaz ttibitta. Goxeko bostetako ordu emoten baneutzan, antxe eotezan bostapaño len mollar tinko* (Goizean goiz joaten ginen txipiroitara biok elkarrekin. Goizeko bostetarako ordua ematen banion, hantxe egoten zen bostak baino lehen moilan tinko).

TÍNTTA

Tindatu (“teñir”). *Jertsak, jakak ero prakak sarri tinttatezin* (Jertseak, jakak nahiz galtzak maiz tindatzen ziren).

Sareek eta sokek kolore naturala ekartzen zuten; eta tindatu egiten ziren. Arropak edo oinetakoak ere bai. Baina kontuz! Tindatutako prendaren bat euriak jotzen bazuen kito!

TINTTALEKU

Sareak tindatzeko lekua (“sitio para tintar las redes”). *Sarik barran euan tinttalekun tinttaten zittuezen* (Sareak, horretarako portu aldean zegoen leku berezian tindatzen zituzten).

Gure garaian, portura bidean, aterpeak bukatzen ziren lekuan, ezkerreko aldean zegoen etxeen arteko karkaba batean. Ordea aurretik *tinttaleku*k beste leku batzuetan ere egon ziren.

***“Treñak tinttateko tinttaleku, barrako arkupitako ortxe euan. Bañe Antozolon-be eontzan tinttaleku, Gaizkaneko etxitan; da baitte Zubi Barrixan zerkatik gorutz artzen dan lekun ezkerreta-be, Boluneko tinttaleku. Zinkok, Zinko Mielek, eukan tinttaleku Itturranenin. Tunela baeuan ba Attaternure juteko; aettei tunelai peata euan. Tinttalekun azkanengo ibilli zana, Maño: Faustino Ituarte”.* (Basterretxea Irusta Jon).**

(Sareak tindatzeko lekua portuko arkupetako inguruan zegoen. Baina, *Antozolon* ere egon zen tindatzeko lekua, Gaizkaren familiaren etxeetan; baita Zubi Berrian, zerkatik gorantz hartzen den lekuan ezkerretara ere, “*Bolu*” familiaren tindalekua. “*Zinko*”k, “*Zinko*” Migelek zeukan tindalekua, “*Itturran*” familiaren jabegoan. Aita Eternoaren kaperara joateko tunelari itsatsita zegoen. Tindalekuan lanean azkena aritu zena, “*Maño*”, Faustino Ituarte).

TÍNTTI

1.- Tinta (“tinta”). *Tinttiaz kontuz ibilli birrixatezan. Eskolan zeoze zikintzen bazendun maxuk emongotzun, eta erropaik zikintzen bazendun amak* (Tintarekin kontu handiz aritu behar izaten zen. Izan ere eskolan zerbait zikintzen bazenuen maisuak emango zizun, eta arroparik zikintzen bazenuen berriz, amak).

Eskolan, tinta urdina baizik ez genuen erabiltzen; etxean inoiz ere ez. Anaia zaharragoak, Andonik, *Escuela de Pescan* zebilenez, tinta beltza, “*tinta china*”, ere erabiltzen zuen etxean eskolako zenbait lan burutzeko. Izena ezagutzeaz aparte tinta beltz hori ikusi ere egiten genuen.

2.- Tinta (“tinta”). Txibiaren tinta. *Txibixan tintti-be sarri ikusten gendun, eta jan-be bai amak ipinttebanin* (Txipiroiaren tinta ere maiz ikusten genuen, eta jan ere bai amak prestatzen zuenean).

TINTTERU

Tintontzia (“tintero”). *Maxai ukabilaz emotemazentzan, zulutik tintteruk aidin urteteaban da tintti-be kanpoa. Ori politte ixatezan ikusteko; bañe maxu konturatzezanin, zintta dantzi* (Mahaiari ukabilez emanez gero tintontzia ziztu batean irteten zen, eta tinta ere bai, noski. Hori entretenigarria gertatzen zitzaigun; baina, maisua konturatzen zenean, egurra hartu gabe ez ginen libratzen).

Eskolako mahaiek goiko aldean tintontziaren zuloa, eta luma edo lapitza uzteko hutsune aproposa izaten zituzten. Zegokion zuloan *tintteru* tintaz beteta. Berez zuri-zuriak izaten ziren; baina, tintaren urdin kolorea sartuta izaten zuten barrenera.

TÍÑI

Tina, treska (“tina”, “tinaja”). Upel formako oholezko ontzi zabal baxuak izaten ziren. *Fabrikan tiñak beteta eotezin, bañe utsi-pe bai. Utsik euazenin tiña barrutan ezkutaten giñan* (Kontserba fabriketan tina batzuk hutsak eta beste batzuk beteak egoten ziren. Gu tina hutsetan ezkututzen ginen).

Latan oliotan sartu bitarteko prozesu osoa hasi aurretik, gatza eman eta tinetan gordetzen zen antxoa; burua eta tripak kendu ondoren ere bai, baina, oraingoan, tamainaren arabera sailkatuta. Beraz, antxoari burua kentzeko, mahaietara tinetatik ateratzen zen.

TIÓ BARATO

Igande eta jai egunetan gozoki, karamelu eta litxarrerriak saltzen egoten zen gizonezkoa. Zuhaiztiaren aurrean zegoen harrizko irudiaren alde batean kokatzen zen Rufina eta bestean “*Tío Barato*”. Ez naiz gogoratzen berak hots egiten zuen horrela, edo norbaitek jarri zion izengoiti hori. Dirurik ez genuenontzat dena zen garestia, baina, saltzaile hari “*Tío Barato*” deitzen genion. Mutrikutik etortzen zela esaten zuten. Jakina, Gipuzkoa aldetik bazetorren nahitaez Mutrikutik pasa behar Ondarroara iristeko. Mutrikun bizi ote zen?

Ematen zizkiguten paga, eta aste barruan, eskupekoak zirela eta ez zirela, nondik edo handik jasotako sos gehienak “*Tío Barato*” ren zorroan bukatzen zuten. Jenero ugari eta ona edukitzen zuten: *kaameluk blokak, pirulak, abillanak, saladillak, txiklik...*

TIÓBÍBUK

Barrakak (“tio vivos”). *Andramaxetan etortezin tiobibuk. Beko kalin eotezin; gerua Iriondoneko fabrikin aurrin* (Barrakak Andre Mari jaietan etortzen ziren. Beheko kalean egoten ziren; eta geroago portu aldean). *Tiobibuk: katik, pare bat tirapitxoi, tonboli eta Barkito Amerikano. Gu, albaendun, katitan ibiltten giñan* (Barrakak: kateak, pare bat tirapitxoi, tonbola, eta “*Barquito Americano*”). Gu, ahal genuen neurrian kateetan aritzen ginen).

Urte batean, hamaika urte nituela Eibarrera joan nintzen San Juanetan. Han autotxokeak zeuden, eta orduan ibili nintzen lehen aldiz. Oraindik Ondarroara autotxokeak ez ziren etortzen. *Areipai tiobibuk!* (Haiek barrakak haiek!).

TIPOSU

Itxura edo planta onekoa (“de buen aspecto”). Neska balitz *tiposi. Ori mutilloi baldrasara, ta anaxi ostea, tiposu te tenti* (Mutil hori baldresa da, eta anaia berriz, planta onekoa eta tentea). *Orreik aizta bixotiz neska tiposak* (Bi ahizpa horiek dira planta oneko neskak).

TÍPU

Itxura (“aspecto”, “apariencia”). Janzkerari dagokionez, norbaitek ohiko modutik aparteko itxura hartzen zuenean erabiltzen zen, onerako edo txarrerako. *Zelako tipu eukan!* (Oso dotore zegoen). *Aurixera tipo madarikatu* (Hori da itxura duzuna!).

TIRÁ-BÍRI

1.- Tirabira (“vuelco”). *Batzutan tirabiri txalopik etteban, da beste batzutan batelak* (Batzuetan tirabira txalupak egiten zuen, eta beste batzuetan batelak). *Bost lagun giñan. Batela ipiñiendun balantzaka ta azkanin tirabiri eraiñ gentzan* (Bost lagun ginen. Batela balantzaka ipini genuen eta azkenean tirabira eragin genion). *Txalopi joban olatuk eta tirabiri eraitzan* (Txalupa jo zuen olatuak eta tirabira eragin zion).

Batelak tirabira egitea: batela irauli eta gilaz gora jartzea. Batelari tirabira eragitea ez zen hain zaila izaten; behin baino gehiagotan lortu izan genuen nahita. Txalupa handiari tirabira eragiteko olatu handiak behar ziren; itsasoan gerta zitekeen.

Metaforikoki, lehorrean dagoen zernahiri eragin dakioke tirabira. *Lagun bi jarri zin maxan ertzin de maxai tirabiri eraitzen* (Bi pertsona jarri ziren mahaiaren ertzean eta mahaia irauli zuten).

2.- *Tirá-bíri eukí*. Pertsonen artean eztabaida gogorra edo istilua izan. *Koñatiaz ondo konpondu ixan da Miren, bañe ontzungo baten eukiben kontuxu alkarreaz tira-biran bat* (Miren ongi konpondu izan da koinatarekin, baina, aurreko batean, izan omen zuten istiluren bat elkarrekin).

TIRANTI

1.- Tirantea (“tirante”). *Errebola txikiñea junga igaire ta tiranti galduazta* (*Errebola Txikiñera* joan gara igerian egitera eta tirantea galdu zait).

Memoriak ematen dizkidan oroitzapenen arabera, lehenik galtzak tiranteekin, eta gero gerrikoa, batzuetan uhala eta beste batzuetan soka. Bi tirante behar ziren galtzei bi alderdietatik eusteko, horregatik gehienetan berba pluralean entzuten zen; ordea, bata puskatu edo galtzen bazitzaigun, singularrean ere erabili egin behar. Geroago agertu ziren bizkar aldean elkarri lotutakoak, baina, hasieran, bi tirante izaten ziren “paraleloan”, aurreko aldetik atzeko alderaino.

2.- Bisigua edo papardoa harrapatzeko, tretza bitik behin *bundille*, buia txikia, botatzen zen, eta hura ur azalean geratzen zen, tretzaren kokalekuaren seinale. Ur azalean, buia horiek elkarrekin lotuta egoten ziren soka batez. Soka horri deitzen zitzaion *tiranti*. Dena den, azalpenak ematean, arrantzaleren batek *tirantak* berba erabili izan du.

“Ni itxosun sartu orduko kendute euan tiranti. Ezautu eineban aurretik ikusitte, bañe nire denporan ezeuan. Gurmi te eotezanin, bundille ikusi enbizendun tretzi alateko, eta eotezan bundill batetik bestea soka bat, da a soki jutezan gañetik; tretzi jutezan ondure, bañe, ori jutezan ur azalin, bundilletik bundillea: bundille lotu te bota, beste bundille lotu te bota... Oixe zan tiranti, bundilletik bundillea euan soki”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Ni itsasoan hasi orduko *tiranti* deituriko soka hori ez zen erabiltzen. Ezagutu egin nuen, aurretik ikusita, baina, ni hasi nintzenerako kendu egin zuten. Lainoa zegoenean *bundille*, buia txikia, ikusi behar zenuen tretza jasotzeko, eta egoten zen buia batetik bestera soka bat, eta soka hura gainetik joaten zen; tretza hondora joaten zen, baina, soka hori ur azalean geratzen zen, buiatik buiara: buia lotu eta bota, hurrengo buia lotu eta bota... Horixe zen *tiranti*, buia batetik bestera zegoen soka).

TIRAOMI

Tiragoma (“tiragomas”). *Zubi Barrikun kontra gerran ibilliga ta mutill batei zulu eitze burun arrixte tiraomiaz botata* (*Zubi Barri* auzokoen kontra gerra egin dugu, eta mutiko bati tiragomaz harria bota eta zuloa egin diote buruan). *Kalatxoi batei tiraomiaz arrixte botatzat; ondun euana jorau burun de garbi* (Kalatxori bati tiragomaz harria bota diot, baina, aldamenen zegoena jo eta seko geratu da).

Mendian lortzen genuen urkila kirtenduna, goma eta larru zatia berriz zapatariari eskatuta. Ez zen besterik ezer behar. Aiztoa maneiatzeko abilak zirenek tiragoma dotoreak egiten zituzten. Ondoren harria behar zen. Begiak itxita ere, makurtzea aski izaten zen lurretik harria jasotzeko. Oraingo kaleetan ez da harri aukera handirik ikusten. Gainera marea jaisten zenean, nahi genuen tamainako eta formako harriak bistaratzen ziren. Patrika harriz bete eta listo. Nori botatzeko? Katuei, kalatxoriei, txori txikiei, batzuetan kaleetako bonbillei eta beste kaleetakoekin “gerra” egiten genuenean, “etsaiei”.

Berba honekin errimatzen zuen izena, *Tomas*, entzuten genuen bakoitzean, aukerarik ez genuen galtzen: *Tomas, tiraomas!*

TIRAPITXOI

Tirapitxoa (“tiro al pichón”). Barrakak etortzen zirenean *tirapitxoik* ere, bat edo bi etortzen ziren. *Tirapitxoiñ nausixauak ibilttezin tiruk botaten; guk naxa ixaten gendun diru beste zeozetan gasta orretan baño* (Tirapitxoian nagusiagoak aritzen ziren. Guk nahiago izaten genuen dirua beste zerbaitetan xahutu).

TÍRE

1.- Tira (“ya está bien”). Norbaiti neurria edo muga jarri nahi diogunean erabiltzen dugu. *Tire umiai matalazurreko bat emotzazu te naikure; manka-manka ez eñ umeik* (Tira, umeari eman diozu masaileko bat eta aski da; umea ez ezazu neurrik gabe jo).

Lekukoaren ustez norbait mugak gainditzen ari denean, errepikatu ere egiten da: *Tire-tire, naikuzu* (Tira-tira, nahikoa duzu). Esango nuke berba hau emakumeen ahotan maizago entzun izan dugula.

2.- *Tíre-ba*. Testuinguru desberdinetan, adiera desberdina izan dezake: amore ematearen seinale edo presa sartzeko adiera. *Tire-ba, ordurozute* (Tira ba, mugi zaitez, ordua duzu eta). *Tire-ba, ontxe erosikotzuaz oñetako barrixak* (Tira ba, lasai; oraintxe erosiko dizkizut oinetako berriak).

TÍRO

Bota (“echar”, “tírar”). *Kalandiko mutill bat urreatu eta arrixe tirozku* (Kale Handiko mutil bat hurbildu eta harria bota digu). *Amendik arin juten ezpazaz auxe erlojuau tirokotzut* (Hemendik berehala alde egiten ez baduzu, ordulari haxe botako dizut). *Katuai arrixe tiroztat bañe eztau jo* (Katuari harria bota diot baina ez du jo).

TÍRU

1.- Tiroa (“tiro”). *Gaurko pelikulan naiku tiro botarabe* (Gaurko filmean nahikoa tiro bota dute).

Tiroa bota edo eman egin daiteke, eta hartu ere bai. Gure aitak kontatzen zuenez, beraiek gazteak zirela, Bilboko portu aldean txalupetan zerbait garraiatzen aritzen ziren langileak greba egin zuten. Enpresariak, txalupa horiek martxan erabiliko zuen jende bila aritu ziren Bizkaiko kostaldean (Bermeo, Lekeitio, Elantxobe, Ondarroa) diru ederrak eskainiz. Bere osaba bat (Meltxor Egiguren, “*Eziñaberastu*”) diru errazaren deiak erakarrita joan omen zen lanera. Ordea greban zeudenek, piketeak zituzten antolatuta. Istiluren batzuk izan eta osaba Meltxor sorbaldan tiroa hartuta etorri omen zen etxera.

2.- *Tiroka*. Tiroka (“a tiros”). *Tiroka asiri tte gaztik bandido bi illttuz* (Tiroka hasi eta protagonistak bi bandidu hil ditu).

Garai hartan, Ondarroan behinik behin, manifestaziorik eta ez zen izaten, eta tiroka filmetan baizik ez genituen ikusten.

3.- *Tirotsa*. Tiro hotsa (“sonido de tiros”). Hori filmetako kontua izaten zen. *Oesteko pelikuli ikustea junga ta, axea tirotsa. Asieratik amaxerarte gixonak ill dde ill* (“Oesteko” filma ikusten izan gara. Hura zen hura tiro hotsa! Filmaren hasieratik bukaeraraino gizonak hiltzen ez dira aspertu).

4.- *Tirotsin*. Eten gabe tiroka. *Asiera asieratik ibilliri tirotsin* (Filma hasi bezain pronto ekin diote tiroka).

TITILITERUK

Titiriteroak (“titiriteros”). *Komeriantik* ere deitzen zitzairen. *Gabeko amarretan titiliterutaz plazan* (Gaueko hamarretan titiriteroen emankizuna dago plazan).

Noizetik noizera herriko plazan ikuskizuna ematen zuen taldea osatzen zutenei deitzen genien horrela. Tartean denetarik izaten zen: *musiki joten, kantaten, dantzan, komeriantak etten, pallazu....* Inguruko jendea, etxetik aulkia hartuta joaten zen ikustera. Gu urrutiago bizi ginenez, aulkirik gabe. Ordu horretan plazara joaten uzten baziguten pozik. Lehen lerroan lurrean eseri eta, bukatu arte zirkinik ere ez.

TITIXE

1.- Titia (“teta”). Gehienetan berba pluralean erabiltzen zen: *titixak. Titixak, batzuk andixak eta beste batzuk txikixak* (Titiak, batzuk handiak eta beste batzuk txikiak). *Gu popabistan ibilltten giñan igaxan, bañe neskak ez; neskak titi-bistan, pantaloï utsik; neska batzuk, danak ez. Gero pantaloïai sikatu plana kanta, ta pantaloï erdi bustixakiñ etxea* (Gu biluzik ibiltzen ginen

igerian, baina neskak inoiz ere ez. Neskak titiak agirian zituztela, kuleroekin; denak ez, batzuk. Ondoren kuleroei “*sikatu plana*”, kantatu eta kulero erdi bustiekin etxera). Ikus, *sikatu plana*.

2.- *Tití-arrañe*. Izenak arrain mota baten itxura duen arren, ez da arraina. Augustin Zubikaraik dioenez, emakumeek izaten zuten bularretako minari deitzen zioten horrela. Gaitz horrek jota, emakumeei bularrak handitu eta gogortu egiten omen zitzaizkien.

3.- *Titípúnti*. Titiburua, titipunta (“pezón”). *Titi punti naiku ikusten gendun uran plaxan; bañe danak gixonezkunak; andrazkunik pentsa-bez. Neska gaztinak gitxia* (Titipunta ugari ikusten genuen udan hondartzan; baina, denak gizonezkoenak. Emakumeenak pentsatu ere ez. Neska gazteenak, gutxiago). Bularra ematen aritzen ziren emakumeei ikusten genien, andre gazte asko eta ume jaioberri ugari baitzen.

Jospantoni Irueta, Bittoriren ama, gure auzoan, laugarren solairuan (gu hirugarrenean) bizi zen emakume zaharra, beti ohean ezagutu izan nuen. Nik zortzi urte, eta hark laurogeitik gora izango zituen. Hura zen inguruko zaharrena. Hark esaten omen zuen, berak batera jasan zituen hiru “gaitz”, inori (beste emakume bati) ez zizkiola desio: *egurre ezi, titipuntako miñe ta gixona zittala* (egurra hezea, titipuntako mina, eta senarra zitala).

4.- *Titixe emón*. Bularra eman (“amamantar”). *Urte bi eukazela-be ondioik titixe emotenetzan nik umiai* (Bi urte zituenean ere oraindik bularra ematen nion umeari). *Au umiau ezta ondo. Titixe emon nai neutsan bañe eztozta artu* (Ume honek badu zer bait. Titia eman nahi nion, baina, ez dit hartu).

Orduan ere izango ziren salbuespenak, baina ama gehienek ematen zieten bularra ume jaioberriei. Bularra eman, jendearen aurrean ere bai lasai asko. Ondo asko jakiten zuten noiz eman. Eta emanak hartzea dakar. Beraz, amak titia eman eta umeak hartu.

5.- *Titixe kendú*. Titia kendu (“destetar”). *Gure zarrenai, ixte iru urte eukala kendu neutsan titixe* (Gure zaharrenari, ia hiru urte zituela kendu nion titia).

Dirua aurreratzen zela-eta, ama batzuek luzaroan ematen zieten bularra umeari. Titia nekez kentzen zieten.

Gaur egun (2007) lokuzio honek beste adiera bat ere badu latzagoa; hots, bularreko minbizia dela-eta, bularra ebaki eta kentzea. Ordea, orduan horrelako ebakuntzaren beharrean zegoen emakumea hil egiten zen. *Ordun titixe kentzeko operaziñoirik-eta ezan etten* (Garai hartan bularra kentzeko ebakuntzarik ez zen egiten).

TITTARI

Titarea (“dedal”). *Galtzerdixan orpuk errepasaten bakarrik zemat biar! Tittari ero zeoze ipiñi enbir atzamar puntak ezbazin zulatuko* (Galtzerdien orpo zulatua errepasatzen bakarrik zenbat lan! Titarea ipini egin behar atzamar puntak babesteko).

Tittarin leku josteko kaji zan; menbrillo kaji; bañe ez guk utsittutaku, beste batek utsittutaku baño. Gexenetan josteko kajan ezan eoten tittaraik. Olgetan ibillteteke-be gauza kuriosu zan. Auan-be sarri sartzen gendun a gauza zikiñe. Alegintzenzin guri billurre sartzen. Tittari tragata ume bat itto zala ta esateozkuzen. Alan da guzti-be, josteko kajatik tittari falta beti. Orretteattik, josten asi aurretik, amak betiko preunta teniku etteban: tittari nun da?

(Titarea, josteko kaxan egoten zen, menbrillo kaxan; ordea, ez guk hustutakoa, beste batek hustutakoa baizik. Gehienetan titarea josteko kaxan ez zen egoten. Jolasean aritzeko jostailu bitxia zen. Ahoan ere maiz sartzen genuen tresna zikin hura. Ahalegintzen ziren guri beldurra sartzen. Titarea irentsita ume bat ito zela kontatzen ziguten. Hala ere, gehienetan josteko kaxan falta izaten zen titarea. Horregatik, josten hasi aurretik, amak betiko galdera egiten zuen: titarea non dago?).

Gaurko etxekoandreei noizetik noizera zer bait josi beharra tokatzen zaie, gizonek ez baitute ikasi, baina, gutxitan; horregatik titare beharrik ez dute izaten. Lehenago berriz, etxekoandreek egunaren zati ederra arropak konpontzen edo berriak egiten ematen zuten, gainontzeko lanen gehigarri.

TITTÍ

Txita (“polluelo”). Hegaztien ume jaioberria arra nahiz emea. *Bezeruk ekarritte geu-pe euki gendun bein titti etxin. Ena akordaten ze pasazan areaz, bañe, pentsaten dot laste illgozala* (Esnedunak ekarrita guk ere eduki genuen behin etxean txita. Ez nahiz gogoratzen zer gertatu zen harekin, baina, pentsatzen dut laster hilko zela).

Guk besterik ez genuen ikusten eta oiloaren umeari baizik ez genion deitzen horrela.

Leku gehienetan bi silabako berba honen lehen silaba “tx-“ hotsaz hasten bada ere, guk alderantziz egiten dugu. Hona era batzuk: “*txita, txitxa, txitti, txiti...*” Guk, berriz, *titxi*, baina, gure aurrekoek *titti*.

TOBANEKU

Baxurako txalupa beltza. Jabea, Domeka Markuerkiaga Aranbarri, eta patroia ere bera. *Gure sasoiñ Ondarrun bajurako txalopi baltza Tobaneku zan bakarrik, beste baltzik ezeuan. Gorrixak, zurixak, berdik eta azulak baeuazen, bañe, baltza, Tobaneku* (Gure garaian Ondarroan, baxurako txalupa beltza, *Tobaneku* besterik ez zen, beste txalupa beltzik ez zegoen. Gorriak, zuriak, berdeak eta urdinak baziren, baina, beltza *Tobaneku*).

Domeka *Tobanekuren* gurasoak: Paulo Markuerkiaga Solabarrieta eta Bitoria Aranbarri Makazaga. Beraz “*Toba*” familiakoa aita zen: Paulo “*Toba*”. Pauloren neba-arrebak: Rafael (“*Errofall Potro*”), Justa, Agustina, Felix (“*Eskribauku*”), Maria (“*Mai Toba*”), Maria Dominga. Paulo “*Papardo*” gazteena. Eta horien gurasoak: Bizenta Solabarrieta Badiola eta Domingo Manuel Markuerkiaga Arrasate.

Beste kasu guztietan gertatzen zen bezala, familia horretako partaide guztiak ziren *Tobanekuk*. Beraz, ondoren bakoitzari ezarri zioten goitizenaz aparte, izenaren ondoren “*Toba*” edo *Tobaneku* ezartzen zitzaion. Felix *Tobaneku* edo Felix “*Toba*”.

Domekaren aurrekoek, bere aitak, osabak, aitonak eta abarrek aspalditik izan zituzten txalupak, traineruak eta baporeak. Ordea, aurreko txalupen izenak *Markue* eta *Markuerkiaga* izan ziren. Ordea familiak goitizentzat “*Toba*” zuenez, ondarrutarrentzat txalupa horiek guztiak *Tobanekuk* ziren.

Badirudi “*Toba*” familiaren txalupa guztiak beltzak izan zirela. Garai batean baziren beste batzuk ere beltzak zirenak: *Labako, Junbaisteneku, Deun Ander*. Baina azken urteetan, baxurako txalupen artean beltz bakarra *Tobaneku* izan zen. Ordea *Tobaneku* txalupa ez zen guztiz beltza. Bazuen ñabardurarik: tximenean marra gorria, eta kontrakareletik karelera bitartean bi marra gorri, eta matrikularen zenbaki eta letrak ere gorriak.

“*Ba ni baltzaz aspertute neuan da motor txikixe einebanin berdi eineban, berde argixe gañea. On Botxetaukena. Atun erri erriei ettezanin, Tobaneku esatetzen. Bañe ni baltzaz kantsata neuan. Zeattik? Baltza zikiñeralako. Baltza zikiñera; erropi-be bai te txalopi-be-bai. Zemabidar, errein bete arrain atrapa ezta, etorri etxea, bafora pinttata jun de batek esango leuke kargata etorriazela; lau ezkama eukikottuz de laurak bistan. Baltza, garbixeranin, datorire, baraitt nik ori. Bañe zikiñddu-be ariñ-e!*” (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Egia esan, ni beltzarekin aspertuta nengoen, eta motordun txalupa txikia egin nuenean, berdea egin nuen, gainera berde argia. Orain “*Botx*”ek daukana. Hegaluze errea, erreigia egiten zenean *tobaneku* esaten zioten. Ordea, ni beltzarekin nekatuta nengoen. Zergatik? Beltza zikina delako. Beltza zikina da; arropa ere bai eta txalupa ere bai. Zenbat aldiz, salabardo bete arrain harrapatu, baporea margotuta joan eta batek esango zuen txalupa beteta ekarri genuela; lau ezkata izango zituen eta laurak bista-bistan. Beltza, garbia denean dotorea da, badakit nik hori ondo. Ordea, zikindu ere azkar).

“*Toba*” goitizena, badirudi “*toba*” berban aurkitu behar dugula. Hiztegieta agertzen da hitz hau. “*Toba*: itsasoan aurkitutako ohol, upel edo bestelako gauza”.

“*Entzun ixan dot Toba troba-tik datorrela. Troba kontuxu ixaten da itxosun azalin dun trongu-ero. Gerra denporan aleman sumarinuk barkuk ondoa botaten zittuezen. Bañe ori ez ongo gerran e, lelengo gerra mundialin. Kontuxu itxosotik ekartebe kaobazko tronguk-eta. Barku onduatezanin tronguk azalin geatzezin trabes. Ekartebanai ondo paatetzen. Gure*

familixakuk ekarri etteben an topatebena, da jentik esateban: “Betiakarre orreik trobi”. Eta ortik Toba. Gure atte Paulo Toba zan, bañe sasoi baten papardo asko atrapa ixaban da Paulo Papardo ipiñitzen. Bañe gure attai Papardo desixena ipiñi baño lena Ondarrun baeuazen beste “Papardo” batzuk. Beino Papardo ta orreik papardotarrak”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Entzun izan dut “Toba” goitizena “troba” hitzetik datorrela. Badirudi “troba”, itsasoan azalean dabilen enborra-edo izaten dela. Nonbait gerra garaian aleman urpekuntziek txalupak hondora botatzen zituzten. Baina, hori, ez azken gerran, munduko lehen gerran baizik. Badirudi itsasotik kaobazko enborrak ekartzen zituztela. Txalupa hondoratzen zenean ur azalean geratzen ziren noraezean. Horrelakoak ekartzen zituenari ongi ordaintzen zioten. Gure familiakoek, aurrekoek, ekarri egiten zuten itsasoan aurkitzen zutena, eta jendeak honela esaten omen zuen: “Beti dakarte horiek troba”. Eta hortik “Toba”. Gure aita Paulo “Toba” zen, baina, garai batean papardo ugari harrapatu omen zuen eta “Papardo” goitizena ezarri zioten. Ordea gure aitari “Papardo” goitizena ipini orduko Ondarroan baziren beste “Papardo” batzuk. Benigno “Papardo” eta horiek, “Papardotarrak”).

TÓDO

Oso, txit, arras (“muy”). Honen ordeztu *todoko* (*todoko merki*) ere entzun izan dudala esango nuke. Graduatzaile honen erabilera aspaldiko urteetan gainbehera etorri zaigu. Nahiz eta gure aurrekoen ahotan maiz entzun, gure belaunaldiak ez du jakin gordetzen, eta batek edo bestek erabiltzen duen arren, desagertuz doala dirudi. *Traji todo merki ikusirou Bilboko denda baten* (Oso traje merkea ikusi dugu Bilboko denda batean). Gipuzkerako “oso” noizbehinka entzuten da ondarrutar gazteen artean. *Demasa* berba entzuten da maizenik: *eder demasa, karo demasa, sinberguentza demasa.... Todo* berba ahaztu gabe, badira gure aurrekoek hitzetik hortzera erabiltzen zituztenak: *eder enteru, guztizko ederra, ondo feu. Gaur euerdixan zure preuntin etorriran mutille, todo sinpatiku zan* (Gaur eguerdian zutaz galdezka etorri den mutila, txit jatorra zen).

TÓKA

Tokatu (“tocar”, “corresponder”). *Ontzungun neu junittan, eta gaur zeuri tokateatzu arrañeta juti* (Aurrekoan ni joan nintzen, eta gaur zuri tokatzen zaizu arrain bila joatea).

Zozketarik-eta, gure gurasoei ez zitzaaien tokatuko; horretarako aldeztu aurretik dirua jarri behar baitzen. Aitari tokatzen zitzaion itsasora joatea, eta amari, noizetik noizera, auzoko eskailerak garbitzea eta ataria ere bai. Noizbehinka “Karmengo Ama Birjina” edo “San Pankrazio” etxean edukitzea ere tokatzen zitzaigun; eta gu baino zaharragoi (mutilei bakarrik) soldaduskara joatea, leku desberdinetara. Ia denak ziren itsasokoak, eta lehenik Ferrolera edo Cartagenara, eta ondoren, asko eta asko gerra ontziren batera. *Iñaki Bizkaiai Ferrolea tokaako* (Iñaki Ibarlozari Ferrolera joatea tokatu zaio). *Erramonaneko Jesus Mariai noa tokaako?* (Erramonaren semea, Jesus Mariri, nora tokatu zaio?).

TOKAMENA

Tokamena, bakoitzari tokatzen zaiona (“la parte que corresponde a cada una/uno”). Juan Martin Elexpuruk ere badakar bere hiztegian. Berba hau Ane Urbietari entzun nion. Ez naiz gogoratzen beste inori entzun diodanik. *Bizkargi* txaluparen jabe nola egin ziren kontatzen ari zitzaidala izan zen. Lehenik beste batzuekin batera hartu zuten txalupa, baina azkenean beste haiek utzi egin nahi izan zuten. Kontakizun horretan honela dio Anek:

“Laaben bafora. Esaben:”Onettenbeste etten dau te zeuentzat bafora. Artuben euran tokamena, ta bafora geuaz geldittu zan. Ta alanttenik geldittutaku Bizkargi zan. Bizkargi ixena aurretik eukan. Bermiotik etorri zan orretteaz ixenorreaz”. (Urbietari Etxaburu Ane).

(Utzi zuten txalupa. Honela esan zuten: “Honenbeste balio du eta zuentzat txalupa”. Hartu zuten tokatzen zitzaiena eta guk hartu genuen txalupa. Horrela egin ginen *Bizkargi* ontziaren jabe. *Bizkargi* izena aurretik zuen. Bermeotik etorri zen izen horrekin).

TÓLA

Konstantino “*Papardo*”k emandako informazioaren arabera, itsasoan kafea egiteko ontziari deitzen zitzaion horrela. Konstantino gure belaunaldikoa da.

Aurrekoek itsasoan kaferik ez zuten hartzen. *Ordun ezeuan tolik eta puñetaik. Etxin kafeik ezeben eukitten, da itxosun artukoben!* (Ordun ez zegoen ez kaferik eta ez kafe-ontzirik. Etxean ez zuten kaferik izaten, eta nola hartuko zuten ba itsasoan!).

TOLETA

Toleta (“tolete”). *Batel bat toletipaik euanin, beste batei toletak kendu te listo* (Batel batek toletik ez bazuen, beste bati kendu eta kito). *Batela geunkanin, natte toletik eta erramoik ez euki; kajaolak artu te aurrea. Olakutan erramoik ezanbir, eta toleti-pe. Batela bai, batela beti etortzezan ondo erozetako* (Nahiz eta toletik eta arraunik ez eduki, arrain kaxaren oholekin konpontzen ginen arraunean egiteko; haiek izanez gero ez genuen behar ez toletik eta ez arraunik. Batela bai, batela beti etortzen zitzaigun ondo zernahitarako).

Batelean eroso eta dotore, harro, ibiltzeko, lehenik batela behar zen, baina, hori ez zen aski, toletak eta arraunak ere behar ziren. Inguruan, batelak ikusten genituen, baina jabeek bazekiten zer gerta zitekeen, eta oztopoak jartzen zizkiguten. Batel batzuk, moilatik urruti lotuta, beste batzuk arraunik gabe, eta baziren toletik gabekoak ere. Jabeek oztopoak jarri, eta guk oztopoak gainditu behar. Toletak eta arraunak, batel batetik hartu eta beste batera eramatea ez zen hain zaila gertatzen.

Toletak, zurrinak eta zuzenak izaten dira, horregatik, gauza zuzenak toletarekin konparatzen genituen. *Oker euan, bañe, toleta baño zuzenaua ipiñi neban* (Oker zegoen, baina, toleta baino zuzenago ipini nuen). *Ontzungo baten Iñaki ikusi neban oker-okere eĩndde; miñe artute ero. Gaur be ikusirota, toleta baño zuzena ixun* (Aurreko batean Iñaki ikusi nuen guztiz okerturik; min hartuta-edo. Gaur ere ikusi dut, eta toleta baino zuzenago zihoan).

TOLOSTU

Tolestu (“plegar”, “doblar”). *Orduko andrak, plantxa aurreti-pe erropak tolostute lagaten zittuezen; eta ongo andra-pe bai* (Orduko andreak, lixatu aurretik arropak tolestuta uzten zituzten; eta bai oraingo emakumeek ere).

Amak sarri ematen zigun aholkua: “*Erropak erantzittakun, erozelan botabaik tolostute laga*” (Arropak erantzitakoan, nolanahi bota barik, tolestuta utzi). Baina, berba hau, batez ere oheko izarek zegokienez entzuten genuen. *Izarak tolosten lagunduztaxun* (Izarak tolestatzen laguniezadazu). Noizbehinka niri ere tokatzen zitzaidan izarak tolestatzen amari laguntzea, eta atseginez burutzen nuen lana hori.

TOLOSTURI

Tolestadura (“pliege”). *Tolostu bizune, aurretixaz tolostute eondaku bara, ondo beatu bitzazu tolosturi ia nun dauken, eta andixeik tolostu* (Tolestu behar duzuna, aldeztu aurretik tolestuta egona bada, begiratu egin behar diozu tolestadura non duen, eta handik tolestu).

TÓLLE

1.- Toila (“musola”, “cazón”). *Mustelus* generoko izen arrunta... eta oso kalitate oneko haragia dute” dio hiztegiak (Elhuyar: *Euskal Histegi Modernoa*). Guk berriz, beti entzun izan dugu, “*itxosun danik arrañik merkiena, tolle*” (itsasoan dagoen arrainik merkeena, toila). Baliteke biak egiak izatea.

2.- *Tollanak emón*. Sekulakoak eman (“propinar una paliza”). Hartu aditza ere izaten du lagun: *tollanak artu*. Norbaitek ematen baditu, beste batek hartu dituen seinale. “*Tolla arrantzatzen*

zanean, molla gañera atara eta jo egiten eben biguntzeko. Tolla, ontziratzean, jo egin bear izaten da ilteko, bein baiño geiagotan jo be. Origaitik, Kristonak artu edo Kristonak emon, esaten dan lez, arrantzaleek, tollanak artu edo tollanak emon , esaten dakie” dio Augustin Zubikaraik (106-107). Atzo erdi mozkourte alla nittan etxea, eta attak tollanak emoztazen (Atzo erdi edanda heldu nintzen etxera, eta aitak sekulakoak eman zizkidan).

TÓMAS

Garai hartan ezagutzen nituenak hiru datozkit burura: gure auzoko Tomás Burgoa (*Juli Errepuerto eta Rafael Pittun semi*), San Iñazio kalean bizi zen “Tomi” (Tómas), eta Tomás Etxaburu “Latxanbre”.

Tomás “Latxanbre”, Jose “Latxanbre” kale garbitzailearen semea (*Jose Gorran semi*) arrantzan sarri aritzen zen. Ia beti kanabera bizkarrean zuela ikusten genuen. *Tomás Latxanbrek lasune kantirari atrapatiban; famau zan arrantzan* (Tomás “Latxanbre”k korroko ugari harrapatzen zuen; abila zen arrantzan).

Tomas Latxanbrek, euran txalopi Latxanbre artu te beste lagun biaz eskapaban; gexa ezan erreire etorri. Tomaseaz juntzin beste bixak: Anttonio eta Tximiñu. Laugarren ba-pe ibilli zan eurakiñ jutekun: Nobe. Bañe, Nobek bizikleti naiban erun, de etxea juntzan bizikletin bille. Nobe bizikletiaz bueltan alla zanin, baforik ezeuan. Ezin zaiñ eon, eskapa eitzen. Nobe an geatu zan beran bizikleta ta guzti. (Jones, anaxik, kontaztan moure ipiñirot).

(Tomasek “Latxanbre” euren txalupa hartu eta beste bi lagunekin alde egin zuen; ez zen gehiago herrira itzuli. Tomasekin joandako beste biak: Antonio eta “Tximiñu”. Laugarren bat ere ibili zen haiekin joan nahian: “Nobe”. Ordea, “Nobe”k bizikleta eraman nahi zuen, eta bizikleta bila joan zen etxera. Etxean bizikleta hartu eta itzuli zenean, txalupa falta. Ez ziren bere zain egon, alde egin zioten. “Nobe” han geratu zen bere bizikletarekin). (Jones, anaik, kontatu zidan bezala idatzi dut). Ikus, *Nobe*.

Izen honek joko handia ematen zigun. Horrelako txantxak beti ere txikiagoren bati egiten genizkion, guri nagusiagoek egiten zizkiguten bezala .

- *Ikusizu Tomás?* (Ikusi al duzu Tomas?)
- *Zeiñ Tómas?* (Zein Tomas?)
- *Tiraomas!* (Tiragomas!)

TONBOLI

Tonbola (“tómbola”). *Andramaxetan, tiobibun tartin antxe eotezan tonboli-be; eun guztin errifak eiñ dde eiñ* (Herriko festetan, barraken artean hantxe egoten zen tonbola ere; egun osoan zozketak etengabe eginez). *Tonbolan ikusten genduzen premixuai aue zabalik eoten giñan beire, bañe billeteik erosibaik* (Tonbolan ikusten genituen sariei aho zabalik begira egoten ginen, baina txartelik erosi gabe).

TÓNTI

1.- Tontoa, tuntuna (“tonta”). Mutila, berriz, *tontu*. Eskolan “tonti” zana atzeko bankutan jartezan (Eskolan “tuntuna” zena azken jarlekuetan esertzen zen). *Asko ekixena, ero gauza barrixak ikasteko erreztasune eukana “listu” zan; eta gitxi ekixena “tontu”*. “Tontu” eskolako berbi zan, *bañe gero kalin-be esan etten gendun*. (Asko zekiena, edo gauza berriak ikasteko erraztasuna zuena “listotzat” hartzen zen; eta gutxi zekiena, berriz, “tontotzat”. “Tontoa” berba, berez, eskolako esparrukoa zen, baina kalean ere erabili egiten genuen).

Maisuek, beraiek agindutakoa ikasten ez zuena hartzen zuten tontotzat, eta horrelakoari “tonto”, deitu ere bai; beraiek azaldutakoa ulertzen ez zuenari ere berdin. Eskolatik kanpo, berriz, berba hau iraintzat erabiltzen genuen, kontuan izan gabe iraina jasotzen zuena nolakoa zen. Beste batzuetan, zuzenean barik, galdera modura egin nahi izaten genuen iraina, zeharka bezala. *Zu tontuzaela?* (Zu tontoa al zara?). Galdera honek, ordea, inoiz ez zuen erantzunik izaten.

2.- *Tontotu*. Tenteldu, lelotu (“atontar”). Berez “tontoa” ez zenari gertatzen zitzaion. Une jakin bateko sentsazioztat jotzen zen. *On ze pasaatzu ba? Tontotu eiñtza ala?* (Zer gertatu zaizu? Lelotu egin al zara?). *Ixe iru ordun gauza batei bueltaka. Danok urten gendun tontotute letteik* (Ia hiru ordutan gauza berari bueltaka. Denok irten ginen lelotuta bezala).

3.- *Tontó usañe*. Tontotasuna (“estupidez”, “necedad”). *Kopla gexei dabill beorrek. Neuk kendukotzaz orrei tonto usañak* (Tontakeria gehiegi ari da egiten. Nik kenduko dizkiot horri tontotasunak).

TONTORRA

Buruko dorpezia (“atolondramiento”). Apur bat zorabiatuak zauden sentsazioa. *Ena saso-sano; bixkat tontorraakat* (Ez nago guztiz sano; zorabio apur bat dut).

Batzuetan ondoez apurak eta besteetan lo faltak ematen duen gogo falta edo zorabioa izaten da.

TONTORRAMENDI

Herriaren hegoaldean dauden bi tontor garaienak: *Santakutz* eta *Tontorramendi*. Herritik begiratuta, *Santakutz* ezkerrean eta *Tontorramendi* eskuinean. Biak daude Berriatuko lurretan. *Bixar Tontorramendire juteko asmuakau; bañe, prisabaik, amarrak aldea urtenda* (Bihar *Tontorramendira* joateko asmoa dugu, baina, presarik gabe, hamarrak aldera irtenda).

TONTORTUTE

Konkortuta, konortea erdi galdurik (“medio atontado/a”). Buruan golperen bat hartu ondoren geratuko ginen horrela. *Baloik burun jorau te tontortute geature* (Baloiak buruan jo du eta konkortuta geratu da).

TONTSURI

Koraa, tontsura (“tonsura”). Apaiz “gazteek” buruaren goialdean izaten zuten koraa, gune soil biribila, ongi markatua. Batetik ilea zuri eta bestetik burua soil, apaiz zaharrek ez zuten koraa premiarik izaten. Tontsura, apaiz egin aurretik hartzen zuten. *Gorka Danbalak eta Fraixkorenako Juan Luisek tontsuri arturabe* (Gorka “*Danbala*”k, eta Juan Luis Aristondok tontsura hartu dute). Edonork ez zuen jakiten horrelako hitzen adiera. Guk gehien izeba Klarari entzuten genizkion horrelako berba “teknikoak”.

TOÓLO

Jose Mari Bedialauneta Lakari ezarri zioten goitizena. Txikitan beste guztiok argalak ginen, Jose Mari, berriz, potolo samarra. *Toolo Xareneku zan (eta da). Atte, Antonio Xare, eta ama, Maria Luisa Laka* (“*Toolo*” “*Xare*” familiakoa da. Aita Antonio “*Xare*” eta ama, Maria Luisa Laka). Gu hirugarren solairuan bizi ginen eta haiek, eraikuntza berean, bosgarrenean.

TÓPA

Aurkitu (“encontrar”). *Kalin gauza asko topaten genduzen, bañe, balixo andikuk ezin ixaten* (Kalean gauza asko aurkitzen genituen, baina, balio handikoak ez ziren izaten).

Gauzak topatzen guztiz abilak ginen. Izan ere amak, zerbaitetan hasi bezain pronto botatzen zuen galdera: *giltzak nundaz?, boltzi nunda?, kapazu nunda?, lapikun tapi nunda?, josteko kaji nunda...?* Gauza horiek, gehiegi estutu gabe, denon artean berehala aurkitzen genituen. Guk erabiltzen genituen jolaserako, eta gutxi gorabehera jakiten genuen non aurkitu. Beste gauza bat, guztiz desberdina, izaten zen aita itsasotik etorri eta igandean meza nagusitara joateko txapelik aurkitzen ez zuenean. *Nire txapela nun da?* (Nire txapela non dago?) galdetzen zuen ozenki. Denok buru-belarri, estu eta larri, hasten ginen bila; bai berehala aurkitu ere. Beharko.

Aurkitu, *topa*, galdutako gauzak egiten ziren, baina bai lana ere. *Karreri amattuban bañe biarrik eztau topaten* (Ikasketak bukatu zituen, baina, lanik ez du aurkitzen). Andregaia eta senargaia ere *topa* (aurkitu) egin behar izaten ziren. *Nobixi tte nobixu-be topa ettezin*

(Senargaia eta andregaia ere aurkitu egiten ziren). *Topa ariñ nobixu te ezkondu lelengotik* (Aurkitu azkar senargaia eta ezkondu zaitez lehenbailehen).

TÓPE

1.- *Tope eiñ*. Talka egin, txoke egin, elkar jo (“chocar”). Leku txikian mutiko ugari jolasean genbiltzanean, inoiz gertatzen zen elkarren kontra talka egitea, nahi gabe, noski. *Beste mutil bateaz tope eiñddot eta bekokixan trunpallak urtezta* (Beste mutiko batekin egin dut talka, eta kozkorra atera zait bekokian).

Hala ere, lokuzio hau auto, kamioi, autobus edo motoei zegokienez erabiltzen zen sarrien. *Arrigorriko errebueltan antomobill birek tope eiñddabe* (Arrigorriko bihurgunean bi autok txoke egin dute).

2.- *Topeka*. Aurrez aurre, buruarekin, elkarri kolpeak emanez (“a testarazos”). Horrelakorik inoiz ez dut ikusi pertsonen artean, baina, aharien artean bai; hortik, *aritopeki* (ahari talka). *Plazan aritopeki eonda; ixe ordu erdixin ibilliri topeka, eta azkanin-be aparta enbirrixattuez* (Plazan ahari talka izan da. Ia ordu erdian jardun dute elkarri kolpeak emanez, eta azkenean banandu egin behar izan dituzte).

3.- *Topekari*. Burukada (“testarazo”). *Sokamuturrak topekari emotza gixon batei* (Sokamuturrak burukada eman dio gizon bati). *Aritopeki asi aurretik, arixak topekari emotza jauiai* (Ahari talka hasi aurretik ahariak burukada eman dio jabeari).

4.- *Topeki*. Talka (“pelea a testarazos”). Gure inguruan behinik behin aharien artean baizik ez zen izaten. Festetan, San Roke egunean, abuztuak 16, plazan egiten ziren herri kirolen artean, urte batzuetan *aritopeki* antolatzen zuten. *Plazako aritopekak, gexenetan naiku txartamakalak ixatezin* (Plazan antolatzen zituzten ahari talkak, nahiko eskasak eta ganorarik gabekoak gertatzen ziren).

Oraindik Lazkaon fraide nengoela, behin batean mendira irten ginen goizean goiz, egun pasa. Ataun alderantz gindoazela *Esparru* deritzan menditik igaro ginen. Oraindik oso goiz zen, orduantxe eguna urratzen. Inguruan ardi dezente zebiltzan; ez dakit artalde bakarra zen ala gehiago. Bi ahari, ardiengandik urrutiratuta, biak bakar-bakarrik borrokan ari ziren, elkarri ikaragarritzko kolpeak emanez. Biek zuten buru aldea odolduta. Hura zen benetako ahari talka! Inork prestatu gabea, berezkoa. Kolpeek eragiten zuten oihartzunak zirrara sortzen zigun. Apur batean begira egon gintzaizkien, eta ondoren aurrera jo genuen, ordea, haiek kolpeka jarraitu zuten.

TOPÍ

1.- Iztupaz eta galipotez osaturiko materi (“calafateado”, “estopa”). Materia hori, *topi*, zurezko txalupetan oholen arteko junturak ixteko erabiltzen zen. Eneko Barrutiak dio (*Bizkaiko Arrantzaleen Hiztegia*) berak Ondarroan *estopi* berba jaso duela. Nik berriz *topi* entzun dut.

***“Topi esateotzau kalafateauai. Egurrezko txalopan... Akordateza astillerun zelaik trintxakiñ sartu te sartu, emon masilli-te, galipota-ta... Txalopin kanpoko parteko olak ipiñi tte gero astilleruko arotzak oixe biarroi etteben. Oixe zan topi”.* (Bedialauneta Laka Luis Mari).**

(*Topi* deitzen diogu zurezko txaluparen oholen artean sartzen den materiari. Zurezko txalupan... Gogoratzen zara ontziolan zelan trintxekin sartu eta sartu, eman masilla, galipota eta... Txaluparen kanpoko aldeko oholak ipini ondoren arotzek lan hori burutzen zuten. Horixe da *topi*).

2.- *Topí botá*. *Topi* askatu (“soltar el calafateado”). Oholen arteko babes hori gabe txalupari ura sartzen zitzaion. *Txalopiai topi botattemotzazu, ure artu te ondureru* (Txalupari *topi* askatzen badiozu, ura hartu eta hondora doa).

“Rosa Marin pasaazkun beñ oixe Portugalko kosten: metro terdi-ero botazkun topi. Gabaz erriko bandan getozen etxerutz nabegaten da sei-zortzi metroko olatuk euazen. Itargixe euan, da sumaten gendunin olatu etorrela, korta makiñi. Neu guardixan eonittan, da bestiai laanetzanin guardixi junittan kamaña ta olatun golpi entzuneban, bañe, grakari demasa

ixantzan. Aettek olatuk eizkun topi bota. Segixan entzuneban kamaña azpittizir ure, erreka zaati, itxosun erdi-erdixan. Ipiñi ausiliar bixak atxikaten da, “dominaten dou”, Jokiñek; Jokiñ Balentziaga zan makiñisti. Koruñan ipiñizkun topi: kalafatea ta etxea.

Baño txarto pasa gendun. Ure eskandalosure. Entzutezan uran martxi! Txalopi sekule urik artubaik euan. Astilleruko txirixa-pe ondioik barrun eukazen. Areik atxikea jutezin de filtro guztik sarratute. Momento bat eukiban Jokiñek... Filtro bat garbitzen da bat atxikaten, da ure gorutz. Ipiñi besti te, garbittu zittuzenin esaban: “auntxera dominata”. Baño lelengo ateso”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Rosa Mari txalupan gertatu zitzaigun behin horixe Portugaleko kostan: metro eta erdi-edo bota zigun topi. Gauez etxeranzko bidean gentozen martxan, eta sei edo zortzi metroko olatuak zeuden. Ilargia zegoen, eta olatua zetorrela sumatzen genuenean, motorra geratzen genuen. Guardian ni egon nintzen, eta zaintza besteari utzi nionean, kamainara joan nintzen, eta olatuaren kolpea entzun nuen, baina, egur hots ikaragarria izan zen. Olatu hark topi askatu zigun. Berehala entzun nuen kamaina azpitik barrena ura, erreka hotsa, itsasoaren erdi-erdian. Ura ateratzeko motor biak ipini martxan eta, “menderatzen dugu” esan zuen Jokinek; Jokin Balentziaga zen makinista. Coruñan ipini ziguten topi; ohol tarteak ongi babestu eta etxera. Egia esan, larri ibili ginen. Ura oso nabarmena da. Uraren hotsa nola entzuten zen! Txalupa sekula urik hartu gabe zegoen. Ontziolako txiribilak ere oraindik barruan zituen. Haiek uraren zulora joaten ziren, eta iragazki guztiak itxita. Oso une larria izan zuen Jokinek: iragazki bat garbitzen eta bat martxan, eta ura gorantz. Ipiñi bestea, eta garbitu zituenean esan zuen: “orain menderatuta daukagu”. Baina, aurretik, estu eta larri).

TOPÍN

Dena emanda (“a la máxima potencia”). Suari, motorrari, galdarari, lapikoari potentzi guztia emanaz. *Lapiku topin ipiñitte eskapaban etxetik; aztuakon da jateku erre, kixkaldu* (Lapikoa dena emanda, potentzia handienez ipini eta alde egin zuen etxetik; ahaztu zitzaion, eta janaria erre, kiskali). *Antxobi artuendunin, abante emon gentzan topin de lelen alla giñan benta. Prezixo andixe eizkun* (Antxoa hartu genuenean, motorra martxan potentzia handienez ipini, eta lehenengoak izan ginen kofradian. Prezio onean saldu genuen antxoa).

TOPIÑE

1.- Lapikoa (“puchero”, “marmita de hogar”). Janaria egiteko erabiltzen zen ontzi handia. *Marmittaku etteko ogei bat kilo patata ipiñi genduzen topiñin* (Marmitakoa egiteko, horgei bat kilo patata ipini genituen lapikoan). *Gurin inddarrak topiñin ettezin geldi-geldik, su makalin* (Gure etxean babarrunak lapikoan egiten ziren astiro-astiro, su makalean).

2.- *Topinkari*. Lapiko bete (“un puchero lleno”). *Otamar launen artin topinkara inddarrak garbittu genduzen* (Hogeita hamar lagunaren artean lapiko bete babarrun jan genuen).

TORNILLU

Torlojua (“tornillo”). *Onek estarionek tornilluk eukazen amentxe. Tornillo bat bentzat faltarau* (Apar honek torlojuak zituen hementxe. Torloju bat, behinik behin, falta zaio).

Torlojuaren kontzeptu argirik ez genuen; harira lotu zitekeen burdinazko pieza guztiak *tornilluk* zirela uste genuen. Torlojua arotzarekin ere lotzen genuen, baina, batez ere mekanikariarekin. *Tornillo kontoik niri ez esan; ori mekanikuai* (Torloju konturik niri ez aipatu; hori mekanikariari).

Guk garrantzi handiagoa ematen genien “buruko torlojuei”. Norbait buruarin samarra zela sumatuz gero, “buruko torloju” falta aipatuko genuen. *Onei tornillon bat faltaako* (Hau ez dago burutik sano / Honi buruko torlojuren bat falta zaio). Gure ustez buruan aberia handi samarra zuenagatik ere berdin. *Onei tornillo bapaño gexa faltaakoz burun* (Honi, torloju bat baino gehiago falta zaio buruan).

TÓRPI

- 1.- Baldarra (“torpe”) *Gaxoik eonda gero ikusi neban, da torpi bettanduaztan* (Gaixorik egon ondoren ikusi nuen, eta baldarra iruditu zitzaidan).
- 2.- *Tórpe*. Baldarki (“torpemente”). *Attitte atzo ikusi neban da torpe ebillen* (Aitona atzo ikusi nuen eta baldarki zebilen).

TORPETU

Baldartu (“volverse torpe”). *Operaziñoittik ondo urtebala entzuneban, bañe, gaur goxin ikusirot Felipa, eta asko torpetute toparot* (Ebakuntzatik ongi atera zela entzun nuen, baina, gaur goizean ikusi dut Felipa eta oso baldartuta aurkitu dut).

TORRARI

Peila (“torrija”). Irinez eta esnez eginiko oreka arrautzetan pasatu eta frijituz egindako gozokia. Gure amak *Aratusteetan* beti horrelakoak egiten zituen. *Gure amak torrara asko engo zittuzen, bañe geu giñalez asko eta gozozalik, gitxi bettantzeazkun beti. Bakotxantzat ezan asko eoten* (Gure amak torrada asko egingo zituen, baina geu asko ginenez eta gozozaleak, gutxi iruditzen zitzaigun. Bakoitzarentzat ez zen asko egoten). *Desiaten eoten giñan Karnabalak alla ta torrarak jateko* (Inauteriak heldu eta *pellak* jateko irrikatzen egoten ginen).

Geroago ohartu nintzen, beste leku batzuetan (Eibarren, Aulestin, Bergaran...) esnetan bustitako ogiz egiten zituztela, eta hauei deitzen zietela “torradak”; eta gure torradei, aldiz, *pellak*. Ordea, ogiz eginiko torradarik guk ez genuen jaten. Guregatik, ohartu ere egin gabe igaroko ziren *Inauteriak*, garai hartan mozorrotzea debekatua baitzegoen, baina, amak edo izebaren batek (gehienetan izeba Klarak) egutegia zaindu eta torrada jateko egunak iragartzen zizkigun. *Laste Atustik. Aurten-be janbikouz torrarak* (Laster *Aratusteak*. Aurten ere jan beharko ditugu peilak). Torradak jatea, gozamina izaten zen! Une laburreko plazera, baina, pozik.

TORRE ÍFIEL

Gustave Eiffel ingeniari frantsesak eraikitako dorre sonatua, Pariseko ezaugarrietariko bat: Eiffel Dorrea. Erdi ezaguna zitzaigun berba baten (“infel”) antza hartu eta *Torre Infel* ere esaten genuen. Kromoetan edo filmen batean ikusita, ezagutzen genuen Pariseko *Torre Ifiel*. *Paris guztittik ikusten da Torre Ifiel* (Pariseko bazter guztietatik ikusten da Eiffel Dorrea).

TORRÍ

Likona Dorrea (“Torre Likona”). Ondarroan, Kale Handiaren mutur batean, *Artaleku* deritzan inguruan, *Artalekuko* eskaileren kontra-kontra dagoen etxe dorrea. Guk, umeak ginenean, eta bai gero ere, beti *Goiko Torri* esaten genuen. *Goiko Torreko Gregori etorren ontxe euran ortutik* (*Goiko Torreko* Gregori zetorren oraintxe beraien baratzetik). Aldiz gure gurasoek eta beraien belaunaldikoek *Torri* soilik erabiltzen zuten. *Ontxe ixana Torrín, bañe gatzaz aztuazta. Aide ta ekarri gatzaz* (Oraintxe izan naiz *Torrín*, baina, gatzaz ahaztu zait. Zoaz eta ekarri gatzaz). *Torreko Jose Luis aspaldixan eztot ikusi* (*Goiko Torre* dendako Jose Luis aspaldian ez dut ikusi). *Sabin Torreku pasara ontxe* (*Goiko Torreko* Sabin igaro da oraintxe). *Aide Torre ta ekarri sakarinak. Amak paakotzala* (Zoaz *Goiko Torre* dendara eta ekarri sakarinak. Esan, amak ordainduko diola). *Torre trankill juten giñan gu dirobaik. Torreko Luzianok ondo apuntateban guk erundako jeneru* (*Goiko Torre* dendara lasai joaten ginen dirurik gabe jeneroa “erostera”. *Goiko Torreko* Luzianok ondo apuntatzen zuen guk ordaindu gabe, zorretan, eramaten genuen jeneroa).

Guk ezagutzen genuen *Goiko Torre* dendako Luziano zen Likona Dorrean (*Torrín*) jaioa. Luzianoren gurasoak: Domingo Ibaibarriaga eta Maria Areitio. Hauen seme-alaba guztiak zaharretatik hasita: Juan, Julian, Sabina, Miguel, Luziano eta Jose.

Juan eta Julian Kubara joan ziren eta han dirua egin nonbait. Badirudi handik ekarritako diruarekin ordaindu zutela *Torri*.

“Gure atte-ta Torrekuzin. Goiko Torreik eta Beko Torreik ezeuan. Bañe distingiuteko olatteik esatezan. Au gure dendiau Kalandittik, Torretik, goiko partin eualez, Goiko Torri. Pazenekupe Torrekuzin, Pazén ama gure auman aizti zan-da. Eta Beko Torreku ba osaba Jose, dendi eukalako. Arek dendi eukiban San Iñazio kalin; matadeire juteko sarreri bara-ba, antxe ezkiñan”. (Ibaibarriaga Solozabal Edurne).

(Gure aita-eta Torrekoak ziren. Goiko Torrerik eta Beko Torrerik ez zegoen. Ordea bereizteko horrela esaten zen. Gure denda hau, Kale Handitik, Torretik, goiko aldean zegoenez, Goiko Torrea. Pazenekuk ere Torrekoak ziren, gure amona Pazén amaren ahizpa baitzen. Eta Beko Torrekoa, jakina, osaba Jose, denda zuelako. Hark denda San Ignazio kalean zuen. Hiltegiara joateko sarrera; ba, hantxe kantoian).

“Miguel, Julian eta Luziano, gure atte, juntzin Eibarrea biarrea. Bañe, gure atte erdi gaxoik, eta ango klimi ezala ona ta etorri eintzan. Eta bixi ixantzin Klara Txikixe (Seren Txikixan andri) esateotzen andri bixi zan entradan. Ze, klaro, Torrin, Juan geatu zan, bera zan maiorazgu-te. Gañea Torri erosteko diru-be berak eta Julianek ekarriben.

Gure atte Eibarren eontzanin, bandan joteban. Istrumento bi jotezittun: “saxofón tenor” eta “requinto”. Eta erretrato baten alakoxe bibotiaz etorri zan erretratata. Eibarren euen solfeoko profesori kastillanu. Gure atte txikixe zan, bañe, ixan bizan musikan famau. Eoten eizin entzaxun. Eun baten, ba instrumentun klabijan bat-ero apurtute jun ei zan entzaxure. Profesorik: “Luciano! Cómo traes el instrumento? Qué te ha ocurrido con el instrumento?”. Eta Luzianok: “Señor maestro! Arriba de la silla, cómoda la vuelta”. Kontuxu instrumentu euan komodin gañin, eta bera, ba silla gañea altsa artzeko, eta artzea eibanin, sillik buelti eitzan da instrumentu beangañea, da zeoze, klabijan bat-ero apurtuakon. Ori berak kontata genkixen. Gero ikasiban ondo erderaz. Eta Kataluñan, Vic-en soldautzan eontzanin ikasiban katalanez. Iñoix katalan biajanten bat etortzezanin orduntxe pratikateban katalana”.

Nire alabi eontzan klarisetan interna neu eonittan morun. Da an Ondarrukuk euazen moja bi. Bata Domingo Antonion alabi, Emili. Domingo Antonioneku esateotzen. Orreik Eskribauko tartekuzin. Markuerkiaga ixangozin orreik. Da besti euan Gabikaneku: Asun Gabika. Esateozten: “Oneik kaltzerdixok zeueneko attak eiñdderaz”. Makiñan eiñdde kaltzerdi zurixak”. (Ibaibarriaga Solozabal Edurne).

(Migel, Julian eta Luziano, gure aita, Eibarrera joan ziren lanera. Gure aita erdi gaixorik, eta Eibarko klima kaltegarria zitzaioela-eta, itzuli egin zen Ondarroara. Eta bizi izan ziren Klara “Txikixe” (Zelestino Bedialaunetaren emaztea) esaten zioten emakumea bizi zen atari berean. Izan ere Dorrean Juan geratu zen, bera baitzen maiorazkoa. Gainera Dorrea erosteko dirua berak eta Julianek ekarri zuten.

Gure aita Eibarren egon zenean, musika bandan jotzen zuen. Bi musika tresna jotzen zituen: “saxofón tenor” eta “requinto”. Eta argazki batean horrelako biboteaz etorri zen. Eibarren zuten solfeoko irakaslea erdalduna zen. Gure aita txikia zen, baina, musikan trebea. Musika saioak egiten aritzen omen ziren. Egun batean, gure aita, musika tresnaren kabilaren bat hautsita joan omen zen musika saiora. Irakasleak: “Luciano! Cómo traes el instrumento? Qué te ha ocurrido con el instrumento?”. Eta Luzianok: “Arriba de la silla, cómoda la vuelta”. Badirudi musika tresna komoda gainean zegoela, eta bera aulki gainera igo musika tresna hartzeko, hartzera egin zuenean, aulkia irauli eta tresna lurrera, eta kabilaren bat-edo puskatu. Hori berak kontatuta genekien. Gero ikasi zuen ongi gaztelania. Eta Katalunian, Vic-en egon zenean ikasi zuen katalanez. Inoiz, katalan saltzaileren bat etortzen zenean, harekin aritzen zen katalanez.

Nire alaba klarisen ikastetxean bizi izan zen, ni egon nintzen bezala. Eta han ondarrutar moja bi zeuden. Bata Domingo Antonioren alaba, Emili. Domingo Antonioneku esaten zioten. Horiek Eskribaukuk ziren. Markuerkiaga izango ziren horiek. Eta bestea zegoen Gabikaneku: Asun Gabika. Honela esaten zidaten: “Galtzerdi hauek zuen aitak eginak dira”. Makinan eginda galtzerdi zuriak).

TORTIKI

Tortika (“suciedad pegajosa”, “mugre”). Zerbaiti itsatsita geratzen den zikinkeria likina. *Au, berroi bat urtin inok eztau garbittu. Amentxera tortiki!* (Hau berrogei urtean inork ez du garbitu. Hau da hau tortika!).

Berba hau, zikinkeria handiari baino gehiago, zikinkeriaaren likinari dagokio. *Au tortikiau zeñentzako lagarabe-ba?* (Zikinkeria likin hau norentzat utzi dute?).

TORTILLI

1.- Patata tortilla (“tortilla de patatas”). *Tortilli beti jaten gendun gustoa* (Patata tortilla beti gustura jaten genuen).

Soilik ahoskatzen zen *tortilli* berbak, adiera horixe zuen. Arrainik ez genuenean, afaritan beti patata tortilla. Patata ugari eta bi arrautza. Patataz aparte amak beste zerbait (irina, esnea...) ere sartuko zion zortzi lagun “gosezto” betetzeko. Gu ez ginen enteratzen, baina, makina bat trikimailu erabiliko zituen. Bere asmoa, agian horixe izango zen, gu betetzea, baina, tortilla janda ez ginen inoiz betetzen. Gure amak sarri esaten zigun: “*Zueik ezenduen goseik pasa*” (Zuek ez zenuten gosarik pasatu). Arrazoi zuen, baina, tortilla jaten genuen aldi oro, gehiago jateko gogoz geratu bai. *Beti, tortilla zati txikixe koño!* (Beti tortilla zati txikia tokatzen zitzaigun). *On arrautzioi obeto ibiltten dou tortilla madarikatu etteko. Lau lagunentzat amar arrautzaku. Len janbaiko arrautza guztik ontxe.* (Orain, berriz, errukirik gabe erabiltzen ditugu arrautzak patata tortilla egiteko. Lau lagunentzat hamar arrautzakoa. Lehen jan gabeko arrautza guztiak oraintxe).

2.- *Tortilla frantsesa*. Arrautsa hutsez eginiko tortilla (“tortilla francesa”). *Arrautza biko tortilla frantsesa norberantzat bakarrik. Ori, ameriki zan!* (Arrautzako biko tortilla frantsesa norberetzat. Hori pagotxa zen).

Hiru arrautzako tortilla frantsesik egiten ez dut inor inoiz ikusi; beraz, arrautza batekoa edo bikoa izaten zen. Tortilla frantsesa jateko gaixorik egon behar zenuen. Horregatik gaixo zeudenen inbidiaz egoten ginen; ordea, inbidia ez gintuen gaixotzen. Beraz, sano eta tortilla frantsesik gabe jarraitu behar.

TOSTÍ

1.- Txalupako arrantzaleek arraunean egiteko jarlekua (“banco”, “bancada”). Lehengo txalupa handi eta traineruetan brankatik popara bitartean egoten ziren zurezko jarleku bakoitzak izena zuen. Augustin Zubikaraik (107) dakartzanak ezarriko ditut: *Aurri, Kontraille, Kontraburu, Espaldi, Kontraespaldi, Sagaltokixe, Tanbuleta, Berniela, Masteta, Treinleku, Ainkako tostarti*. Estropadetan aritzen diren traineruetan ere izen horiek izango dituzte.

2.- *Tostarteku*. Tostartekoa, arrantzale soila (“marinero raso”). *Lenako motor txikixetan tostartekuk asko ezin ixaten* (Aspaldiko motordun txalupa txikietan tostartekoak asko ez ziren izaten).

Txalupan kargudunak izaten ziren, patroia eta bere laguntzailea; geroago makinista ere bai. Horietaz aparte, beste guztiak tostartekoak.

3.- *Tostarti*. Tosten arteko tarte (“espacio entre dos bancadas”). *Lenako txalopa txikixetan tostarti-pe ezin zabal-zabalak ixango* (Aspaldiko txalupa txikietan, tostarteak ere ez ziren guztiz zabalak izango).

TOSTÓI

Gogaikarria, astuna (“tostón”). *Atsaldin zina junga. Karteletan polittan itxuri eukan, bañe pelikula tostoi ixan da* (Arratsaldean zinemara joan gara. Filmak karteletan itxura polita zuen arren, oso aspergarria izan da).

Adjektibo hau filmei baizik ez zitzaien ezartzen; beste testuinguruetarako ez zen erabiltzen.

TOTÁL

- 1.- Berdin da, alper-alperrik da (“total”). *Alper-alperrik zabize ori garbitzen; total, gabaz eurixe engorau* (Alfer-alferrik ari zarete hori garbitzen, gaez euria egingo baitu).
- 2.- Oso, zeharo (“completamente”) . *Biar asko eñ gendun de total kantzata amattuendun* (Lan ugari egin genuen eta zeharo nekatuta bukatu genuen). *Total mozkortute euan* (Zeharo mozkortuta zegoen).
- 3.- *Totala*. Handia, ikaragarria (“enorme”). *Soldautzi ettea Afrika jun birdabela jakinddabenin disgusto totala arturau* (Soldaduska egitera Afrikara joan behar duela jakin duenean, ikaragarritzko disgustua hartu du). *Arentzat karreri ez irabazti frakaso totala ixan da* (Harentzat, karrera ez irabaztea porrot ikaragarria izan da).

TOTOLU

- 1.- Gizonezko gizona (“gordo”). Emakumea baldin bada, *totoli*. *Goiko neski totolira, bañe, janbaik ez-e!* (Goiko neska gizona dago, baina, ez jan gabe!). *On eztaitt, bañe, ordun bentzat, totolak gexa euazen totolupaño* (Oraingo konturik ez dakit; baina, orduan, behinik behin, mutiko gizenak baino neskato gizen gehiago zegoen).
Mutiko lodikoteren bat ikusi orduko aprobetxatzen genuen honako esaldi hau esateko: *Jan da lo, totolo*.
- 2.- *Totolo*. Jose Mari Urrutia zestako pilotariaren goitizena. Lodikote samarra zelako izango zen. *Markiñan zestako pelotapartidu eon da, ta Totolok Azpiriaz (Ondarru) eiñddau pareji* (Markinan zestako pilota partida izan da, eta “Totolo”k eta Azpirik, “Ondarru”k, osatu dute bikotea).
- 3.- *Totolotu*. Gizendu (“engordar”). Ume edo gazteei dagokienez baliatzen gara berba honetaz. *Len argala euan bañe ongoxe eunetan totolotu eiñdde* (Lehen argala zegoen, baina, egun hauetan apur bat gizendu egin da). *Umi totolotute toparot* (Umea gizenduta aurkitu dut).

TOTÚ

- 1.- Lodia, gizona (“gordo/a”, “grueso/a”). *Totu* pertsona izan zitekeen, eta zerbaiten zatia ere bai. *Beko mutille totura* (Beheko mutila gizona dago). *Atun tato totu tokaazta* (Hegaluze zati lodia tokatu zait).
- Pertsona helduek entzuten genituen, “*sobre totu*” (kartazal lodia) eta “*sobre meie*” (kartazal mehea) aipatuz. Kontuan izan behar da garai hartan kartazalean ematen zutela hileko soldata. Gerora ohartu ginen batak eta besteak zer esan nahi zuten: soldata handia eta txikia. *Ongo illin arraiñ gitxi atraparou te sobri totu ezta ixango* (Hil honetan arrain gutxi harrapatu dugunez, kartazala lodia ez da izango).
- Emakumeen artean galantak ugari ziren. Gizonezkoen artean gutxiago. Gizon *totuk*, bi ditut gogoan: *Boni Txikito* eta *Akarregi Totu*. Nire orduko oroimenak adierazten didanez, bi horiek *toto-totuk* (oso gizenak) ziren. Mutilen artean, berriz, bat: *Baldomiñ*. Hau ere gerora argaldu egin zen. *Orrenbeste ogi jatemozu Baldomiñ baño totua engoza* (Horrenbeste ogi jaten baduzu *Baldomiñ* baino lodiago egingo zara).
- Pertsona oso lodiak, txalupak lotzeko uretan egoten zen tresna batekin parekatzen genituen: *buxi baño totua* (buaia baino lodiagoa).
- 2.- *Totó-mótza*. Gizona eta txikia, gizonezkoa nahiz emakumea. *Ezautu ixandouz pertsona totuk bañe, andixak*. *Beste batzuk ostea totuk eta txikixak, toto-motzak* (Ezagutu izan ditugu pertsona gizenak baina, handiak. Beste batzuk, berriz, gizenak bai, baina, txikiak, *toto-motzak*).
- 3.- *Tototu*. Gizendu (“engordar”). Berba honen sinonimoak, *lodittu* eta *galantu*, sarri erabiltzen ditugun arren, *tototu* aditzak hedadura zabala gorde du gure artean. *Maria Luisa esango neuke tototu eiñddela* (Esango nuke Maria Luisa gizendu egin dela). *Estadun dala ez kako komeni asko tototzeik* (Haurdun dagoela ez zaio asko gizentzerik komeni). *Tototute ze irabazteozu-ba? Dana kalteako* (Gizenduta zer irabazten duzu ba? Dena kalterako).

TOTÚ TE MÉIE

Oliver Hardy (gizena) eta Stan Lauren (argala) zinemaren historian famatua egin zen bikotea, bata gizena eta bestea argala. Gaztelaniaz “El Gordo y el Flaco” esaten zen, eta euskaraz hitz egitean ere leku askotan horrelaxe, gaztelania garbian, aipatzen ziren. Ondarroan, berriz, beti *“Totu te Meie”*. *Goiko zinin Totu te Meian pelikuli botaten dabe* (Goiko zine aretoan Oliver Hardy eta Stan Lauren-en filma ematen dute).

TÓXE

Toxa (“tabaquera”, “pitillera”). Tabakoa gordetzeko eta eramateko ontzia; antzina larruzkoa izaten zen. *Toxe bete tabako neukan gordeta, ta ostu eizte* (Toxa bete tabako orri nuen gorderik, eta lapurtu egin didate). *Txope zarrak toxin eruteban tabaku itxosa* (“Txope” zaharrak toxa eramaten zuen tabakoa itsasora).

Berez tabakoa gordetzeko izan arren, garai batean behinik behin, dirua gordetzeko ere erabili zen.

“Gure attittak ibiltteban toxe tabaku gordeteko. Boltsa bat ixatezan tela goorreku, eta andixeik ziarru etteban. Bañe diru-be antxe ibiltteban; bueno, beste bat alakoxi, bañe diru-be antxe. Toxeala ta eztala, detalle bat esangotzut. Gerra denpori alla zan-ba. Da akabo! Gure etxin ezeuan irabazirik. Ezeuan diroik, ix-be ezeuan... Bañe attittak toxe eukan ezkutata bodegan... attitte Pandeittok. A eskilletako bodei... antxe bodean eukan nunun ezkutata. Da andixeik emotzan amai diru. Pozik ama. Toxe antxe eukan ezkutata”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Gure aitonak tabakoa gordetzeko erabiltzen zuen toxa. Ehun sendoz eginiko poltsa bat izaten zen, eta handik ateratako tabakoaz egiten zuen zigarroa. Baina, dirua ere hantxe erabiltzen zuen; bueno, halako beste bat, eta dirua ere hantxe. Toxa dela-eta, gertaera bat kontatuko dizut. Zorioneko gerra sortu zen. Eta kito! Gure etxean ez zegoen irabazirik. Ez zegoen ez dirurik eta ez ezer... Baina aitonak toxa zuen sotoan ezkutatuta... aitona “Pandeitto”k. Eskaileretan zegoen soto hura... Soto hartan zeukan nonbaiten ezkutatuta. Eta handik eman zion gure amari dirua. Pozik ama. Toxa hantxe zuen gorderik).

TÓXU

Ondarroako familia guztiz ezagun baten goitizena. Beraien abizena Lasarte. Izena goitizenari lotuta deitzen zitzaien batzuei (Imanol “Toxu”), eta gehienei orokorrean *Toxuneku*. *Ori mutilloi Toxunekure* (Mutil hori “Toxu” familiakoa da). Ikus, *koxu*.

TRABAJADORITAN EÓN

“Trabajadoreetan” egon (“estar en un campo de concentración español realizando trabajos forzados”). *Gerri amattu zanin trabajadoritan jente asko eontzan eta danak pasaben txarto* (Francoren gerra ostean “trabajadoreetan” jende ugari egon zen, eta denak pasatu zituzten gorriak).

Trabajadoritan eon esateko modua besterik ez da, egon, egon, ez baitziren egin. Kontatzen zutenez, han ez zegoen berriketarik: lana latz eta jan mehe. Beraz, egon ez, baizik eta, ondo izorratuta biziraun. “Trabajos forzados: aquellos en que se ocupa por obligación el presidiario como parte de la pena de su delito”. “Campo de concentración: recinto cercado para reclusos, especialmente presos políticos y prisioneros de guerra”. Francoren gerra ostean Ondarroako mutil ugari pasatu ziren horrelako lekuetatik; tartean gure aita. Gerra galdu, *trabajadoritan* pare bat urte pasa, herrira itzuli, eta herritar “rekete irabazleen” aurrean galtzailearen lotsaz. Lanean hasteko ere herriko “agintari” frankistengana jo behar itsasorako *boletu* (itsasoan aritzeko agiria, baimena) eskatzera. Orduan, haiek zeukaten zernahitarako boterea eta giltza.

“Ni, jefe de cocina ixanittan da... Bentzat atzanin emozten neure paperoi. Axe papera nai neban nik ona trankilla etorteko. Panplonan emozten papera Francon erretrato ta guzti: “Soldau eztaizelako, voluntario nosecuantos”. Etxas! Salbo areaz. Trenin sartu te abante Bilboa. Banator, banator, banator, da amentxe Mirandan, iru ondarrutar estaziñoiñ: Andres

Berridi, Periko Burgoa ta Galdakano, amen arda karriuan-da ibillten dana. “Eup!”, diar einetzen. Traje azulaz-da ni; korbetiaz-da neuana-ba, zea baño elegantia. Apropos ipiñitte; Bilboa allatakun kendu engo neban bañe. “Ene, Hipolito! Ortxe trenin gatoz geu-be”. Alanda olan-da... Enbarka trenea ta kontuk esaten, a-ta besti-te. Trajiaz da korbetiaz ikusi nittuenin: “Ze, aberastu eintza ero...”. “Ni paliaz da pikatxoiaz asi nittan, bañe on amaitzeot jefe de kozina”. Kontuk esaten, kontuk esaten, alako baten alla giñan Bilboa. Diro gitxi neukan nik. Etxeako-be nai neban mille peza bara-be eruti, bañe, tire! Alla giñan gabaz, da jun giñan “Guerniqués” enea, laurok. Afaldu gendunin lota. Kalea, pentsa-bez. Bixamonin, goxin goxa trenea artzea. Enbarka trenea, ta abante. Deba alla giñan. Ze eibela pentsateozu areik?: Deban geatu Ondarrure etorten lotsatu ettezileta. Ondarrure ni trankill-trankill etorri nittan goxeko amarretako korriuan. Areik antomobillak goxe sarratubaik eukituben. Baakixu... ni falta nittan-ba! Niaz bateako soldauk etorritte euazelez... Ni zatixin-be falta nittan-ba. “Hipolito nox dator ba?”, preuntin jenti. Korriuan natorrela, “da!”, einetzen seña Kalandire. “Ene, an Hipolito!”. Andri etorri zan da, angu te, orku te bestelaku... te etxea.

Trabajaoritatik etozenak aiuntamenture presentatezin. Presenta nittan neu-be beste batzukiñ batea. Da an, “Zu ezkerrea, zu eskuma”, Osak, Karrekirik. Neuana alla zan da: “Zu ezkerrea”. Baakixu, trabajaoritatik etorrena “ezkerrea”. “Ezkerrea zeatti-te ba?”, preuntanetzan. “Pikatxoikuk eta palakuk, trabajaoritakuk, ezkerrea”, alkatik. “Ni ena ixan bañe”, esanetzan. Papera erakutsi netzan, da ikusi banin a papera, “Ori paperoi zeñek emotzu?”. “Ixa ezpanitt etozten emongo. Ze pentsateozu? Zeuk zortzi illabete kartzelan eizuzeleta..., neuk iru urtin eiñddoten beste biar, nik ipiñiroten beste enpeño... Olako paperik eztabe emoten gero! Nik eztakat kuentoik-e! Olako paperik eztabe emoten. Baakixu-e! Annu-e! Onetxeana jungona (Francon kuadru euan an). Oneana ena jungo bañe onen launana bai”. Berbai-peza gexa, laune; berbaik grano-peza.

Gero, etozten nai boletuik emon. Boletu-ero, pasi; emen pasi-ero permisua emoteben Lekattoa boletu atatea juteko. “Ni oneikiñ zetan ibilli bina atzea ta aurrea denpori galtzen! Banu lekattoa”, pentsa neban neure bostin. Da einaban, onei ix-be esan-bez da Lekattoa jun. Jesus euan an komandantzian. “Esto y esto me pasa”, esanetzan. “Amen dakat papera, bañe baakixu, temi ero...”. Erakutsi netzan papera. “Con ese papel! Preso sartuxuz danak”, esaztan. “Eiñzeinke boletu?”, preuntanetzan. “Engo eztotzu-pe!”. Bost oberleko zala esaztan. Amar oberleko emonetzazen, da gaur arte. Bañe gero, ikusi nittuen ni amen zea baño trankilla nebillela. Abisa eiztan kaodemarrek. Zeñ euan ordun kaodemar? Ondarrutarra eza bentzat. Kastillanu zan kaodemar; eza emengu. Abisa eiztan boletu nundik atarotenero... Areana-be junittan: “Boletu eza emen? Emen eza? Nik boletu emen dakat legal guztikiñ; Lekattoko komandantzian eiñddako boletu”. “Bañe emengo permisua...”. “Emengo permisua etozte emon, bañe, amen dakat nik permisua”, esanetzan. Akabo! Gexa berbai-peza. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Ni trabajadoreetan sukaldeko buru izan nintzen... Azkenean behinik behin, lortu nuen nire zorioneko papera. Paper hura nahi nuen nik etxera lasai etortzeko. Iruñean eman zidaten papera Francoren argazki eta guzti: “Soldado eztaikit zelako, voluntario nosecuantos”. Hura lasaitua. Trenean sartu eta Bilbo aldera abiatu nintzen. Banator, banator, eta hiru ondarrutar hortxe Mirandako tren geltokian: Andres Berridi, Periko Burgoa eta Galdakano, hemen ardoak-eta banatzen ibiltzen dena. “Eup!” Egin nien deiadar. Traje urdina neraman soinean; gorbata eta guzti, zera baino dotoreago nengoen. Bilbora heldu ondoren kendu egingo nuen, baina, bitartean dotore joatea pentsatu nuen. “Ene, Hipolito! Tren horretan gatoz gu ere”. Hemengo kontuak eta hangoak... Trenean sartu ziren eta kontu kontari. Traje eta gorbata jantzita dotore ikusi nindutenean: “Ze, aberastu egin zara ala?”. “Ni palaz eta pikotxaz hasi nintzen, baina, sukaldeko buru bukatu dut”. Bakoitza bere kontuak esaten, halako batean iritsi ginen Bilbora. Nik diru gutxi nuen. Etxera ere nahi nuen mila pezetako bat edo eraman, baina, tira! Iritsi ginen gauean eta Guerniqués jatetxera joan ginen laurok. Afaldu eta lotara. Kalera

irteterik pentsatu ere ez. Biharamunean, goizean goiz trena hartzera. Trenean sartu eta martxa. Heldu ginen Debara. Beste hirurek zer egin zutela uste duzu? Deban geratu, Ondarroara etortzen lotsatu egiten zirela-eta. Ondarroara ni lasai-lasai etorri nintzen goizeko hamarretako autobusean. Autobus haiek goiko aldea itxi gabe, libre edukitzen zuten. Badakizu... ni aspalditik falta nintzen herrian. Nirekin batera joandako soldaduak itzulita zeuden eta... ni berriz, falta. "Hipolito noiz dator ba?", galdezka jendea. Autobusean nentorrela, eskuaz keinua egin nien Kale Handira, etxera. "Ene, han Hipolito". Emaztea etorri zitzaidan eta, hangoa eta horkoa eta bestelakoa... eta etxera.

Tabajadoreetatik zetozenak udaletxera aurkezten ziren. Joan nintzen ni ere beste batzuekin batera, Eta han, "Zu ezkerrera, zu eskuinera", Osak, Karrekirik. Niregana iritsi zen eta: "Zu ezkerrera!". Badakizu, tabajadoreetatik zetorrena, "ezkerrera". "Ezkerrera zergatik?", galdetu nion. "Pikotxeak eta palakoak, tabajadoreetakoak, ezkerrera", alkateak. "Baina, ni ez naiz izan", esan nion. Papera erakutsi nion eta paper hura ikusi zuenean, "Paper hori nork eman dizu?". "Izan ez banintz ez zidaten emango. Zer uste duzu? Zuk kartzelan zortzi hilabete egin dituzula eta... nik zenbat lan eta zenbat ahalegin egin ditudan hiru urtean... Horrelako paperik ez dute ematen gero! Ez daukat ipuinik eta koplarik. Horrelako paperik ez dute ematen! Badakizu norengana joango naizen! Horrengana joango naiz (Francoren koadroa seinalatuta). Horrengana ez baina, horren lagunarengana bai. Gehiago ez zuen hark hitz bakar bat esan.

Gero, ez zidaten boleturik eman nahi. Boletoa edo pasea; hemen pasea edo baimena ematen zuten Lekeitiora boletoa ateratzera joateko. "Nik hauekin zertan ibili behar dut atzera eta aurrera denbora galtzen! Lekeitiora joango naiz", pentsatu nuen nire baitan. Eta egin nuen, hauei ezertxo ere esan gabe Lekeitiora joan. Jesus zegoen han komandantzian. "Esto y esto me pasa" esan nion. "Hemen dut paper hau, baina, badakizu teman jarri dira eta ...". Erakutsi nion papera. "Con ese papel! Preso sar itzazu denak", esan zidan. "Zuk egin dezakezu boletoa?", galdetu nion. "Nola ez dizut bada egingo!". Bost duro zela esan zidan. Hamar duro eman nizkion eta gaur arte. Baina, gero ikusi ninduten ni hemen lasai-lasai itsasora hasita nengoela. Itsas kaboak deitu egin zidan. Zein zegoen orduan itsas kabo? Ondarrutarra ez zen behinik behin. Kanpoko zen, ez zen hemengoa. Deitu egin zidan, ea boletoa nondik atera nuen-edo... Harengana ere joan nintzen: "Boletoa ez dago hemen? Hemen ez dago? Nik boletoa hemen dut legeak agintzen duen bezala; Lekeitioko komandantzian egindako boletoa". "Ordea, hemengo baimena...". "Hemengo baimenik ez didate eman, baina, hemen dut nik baimena", esan nion. Akabo! Gehiago hitzik ere ez).

TRABAKU

Toribio Etxebarriak dio badela Mallabian *Trabakua* deritzan baserri bat. Baserri horren berririk ez genuen. *Trabakua* mendatea ezagutzen genuen entzutez. *Trabakun antomobile jausi eide mendixan bera* (*Trabakua* mendatean autoa erori omen da amildegian behera).

Ondarroatik Bilbora joateko *Trabakuatik* igaro behar. Handik autobusez igarotzeak beldurra ematen omen zuen. Gerora egiaztatu genuen halaxe zela. Gure inguruan, autoz ibiltzeko mendaterik arriskutsuena zen *Trabaku*.

Neguko lehen elurren berri ere *Trabakuatik* etortzen zitzaigun. *Trabakun edurre eiñ eida* (*Trabakuan* elurra egin omen du).

TRÁBES

1.- Egoerak, bideak edo testuinguruak berez markatzen duen norabidean barik zeharka, oker ("transversalmente", "oblicuamente"). *Ori oloi motzara ta zuzen ipiñibaik ipiñixu trabes* (Ohol hori motza da, eta zuzen ipini gabe jar ezazu zeharka). *Trenbirin trabes ipiñitte eoten dizen olak kentzeottuezenin, gauza askotako eruteottuez* (Trenbidean trabes kokaturik egoten diren oholak kentzen dituztenean, zernahitarako aprobetxatzen dituzte).

2.- Noraezean ("a la deriva"). Itsasontzia gobernu barik egon, haize edo korrontearen indarpean. Moilatik askatutako batelak edo matxura zuten txalupak ibil zitezkeen trabes, noraezean. *Batelai txikota soltaako ta an dabill kalan erdixan trabes* (Batelari soka askatu zaio

eta han dabil errekaeren erdian noraezean). *Aberixata trabes eixebillen Santoñako txalopa bat. Aketxe ekarrirau atoiñ* (Matxuratuta, noraezean omen zebilen Santoñako txalupa bat. *Aketxe txalupak ekarri du atoi*an).

Noraezean, galduta bezala, zer egin ez dakiela, lagunik gabe, iparra galduta dabilen pertsonarengatik ere esaten da metaforikoki. *Aspaldixan trabes dabill gizaju* (Aspaldi honetan, noraezean bezala dabil gizajoa, lagunik gabe, zer egin ez dakiela). *Naiku trabes dabill ori aspaldixan* (Nahiko galduta dabil hori aspaldi honetan).

TRABESEKO PAELA

Zeharkako panela (“panel travesero”). Antzinako txalupetan panelak luzean egoten ziren, aurretik atzera, bi izan ezik; bi horiek trabes, zeharka, egoten ziren. Horiei esaten zitzaien *trabese*ko paelak.

“Lenako txalopak, kubiartaik ezeukenak, paelak eukitten zittuezen batela morun. Paelak eotezin luzin. Da luzik zilez, ez apurtzeko aspixan barrotak ipiñteakuen alkarreandik distantzixa batea. Bañe, gero atzin eotezin pael bi, luzeketabaik trabes, alderdi bixetan. Beste pael guztizín luzik bañe areik bixak ez. Ze, ure eotezan an aspixan, treñan ure, eta a ure baldiaz, maustako baldiaz, sikatzeko aetteik pael bixak kendu birrixatezín. Aettei trabes euazen paelai esateakuen trabeseko paelak”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Antzinako txalupek, aterperik gabekoek, panelak izaten zituzten batelak bezala. Panelak luzean egoten ziren, aurretik atzera. Oso luzeak zirenez, hautsi ez zitezen aspian zurezko ziri sendo batzuk, barrotak, izaten zituzten tarteka. Baina, atzean egoten ziren panel bi, luzean barik trabes, zeharka, alderdi bietan. Beste panel guztiak ziren luzeak, baina bi haiek ez. Izan ere, han aspian ura egoten zen, sareak botatzen zuen ura, eta ur hura baldeaz, zurezko baldeaz, ateratzeko, panel motz haiek kendu behar izaten ziren. Zeharka zeuden bi panel haiei esaten zitzaien *trabese*ko paelak).

Gauzak oker egiten zituenari ere “*trabese*ko paela” esaten zioten gure aurrekoek; guk aldiz, horrelakoari *aldrebes*etako paela edo *okerret*ako paela.

TRABOLA

Traola (“cuadrilátero de madera para recoger el aparejo de pesca”, “plegador/a”). Arrantzako aparailua nahiz zeinahi soka edo pita biltzeko ohola. *Eskuko apaxu eukanak trabola biban apaxu batzeko* (Esku aparailua zuenak traola behar zuen aparailua biltzeko).

Antonio Perezek (183) Bermeon esaten ziren antzeko hiru berba dakartza: *trabola*, *tragola*, *traola*. Gure artean bi eratara, *trabola* eta *traola*, entzuten genituen. *Orreik sokok batuxuz trabolin* (Soka horiek bil itzazu traolean). *Traol bapaño gexa biko*zuz *orreik soka guztiok batzeko* (Traol bat baino gehiago beharko dituzu soka horiek guztiak biltzeko).

Antzina, arrantzaleek eta haria egiten zutenek egur pusketa bat aski izango zuten soka edo haria biltzeko. Guk ezagutu genituen *trabolak* lau oholez eginiko karratuak, txukun eraikitakoak ziren, dotoreak.

Arrantzale batek emaztearekin zuen pazientzia izugarria traolarekin konparatu zuen. Huskeria baten aitzakiaz emaztea izugarriak eta bi ari zitzaizkion senarrari esaten; senarra, berriz, isil-isilik, entzun eta entzun. Andreak “arrosarioa” bukatu zuenean, senarrak hitza hartu eta honela ekin zion: “*Errie emon da emon nabill, bañe soka guzti gasta, ta eskun trabola utsik geatzen gaztanin kontuz niaz, beraz alakoxi emongotzut-eta, burutibera*” (Utzi eta utzi ari naiz, baina soka guztia ahitu eta eskuan traola hutsik geratzen zaidanean kontuz nirekin, agian traolarekin berarekin emango baitizut burutik behera). Metaforikoki esaten ari zitzaion, alegia, beti berari tokatzen zitzaiola amore ematea, eta pazientziak ere neurria duenez, halako batean buka daitekeela.

TRÁGA

1.- Irentsi (“tragar”). *Tio Baratoi erosittako blok andixe zea baño gustoraua txupaten neuala, lepun jo nabe ta traga eraizte* (“Tio Barato”ri erositako gozoki handia xurgatzen ari nintzen

gustura; norbaitek bizkarrean jo nau eta irentsarazi egin dit). *Ramonek kaniki tragarau* (Ramonek kanika irentsi du).

Behar ez ziren gauzak erabiltzen genituen ahoan, eta batzuetan, ohartzeko, istripuz, irentsi egiten genituen. Kaka egiterakoan ateratzen zen eta kito. Pena handiagoa ematen zigun, ahoan ia osorik genuen gozokia irensteak. Txikleia zela-eta, guri beldurra sartzen saiatzen ziren: “*Txikleik ez jan. Tragatemozu estitan peakoatzu te gero tripi iraibir*” (Txiklerik ez ezazu jan. Irensten baduzu, hesteetan erantsita geratuko zaizu, eta sabela ireki beharko dizute).

2.- Onartu, jasan (“tener que aceptar a la fuerza”, “aguantar”). *A zure laune etorten danin, larrixe emoteozta; eziñddot traga* (Hura, zure laguna etortzen denean, nazka ematen dit; ezin dut jasan).

3.- Ikaragarriak ozenki esanez, zarataka hasi eta solaskidea isilarazi. *Kontatzen Iñakik zertzuk esan zittuzen berattik. Atrapabanin traga eiban* (Kontatu zioten Iñakik esan zituenak beragatik. Harrapatu zuenean, zarataka hasi zitzaion eta ez zion hizketan utzi).

4.- Sinetsi, “irentsi” (“creer”). *Beste batzukiñ kontuz ibilli biza, bañe, orrei guzurrik andixena kontatemotzazu-be orrek traga engotzu* (Beste batzuekin kontuz ibili behar duzu ordea, horri gezurrik borobilena kontatzen badiozu ere horrek irentsi egingo dizu).

TRAGONARRU

Tragarroia (“manguera”). Hodei zutabe gisa itsasoan sortzen den haize-zurrumbilo indartsua. *Maiñelak esateben eurak itxosun sarri ez bañe, tarteka ikustebela tragonarru* (Arrantzaleek esaten zuten beraiek maiz ez, baina, tarteka ikusten zutela tragarroia).

2004ko urriaren azken egunetan Bizkaiko kostaldean ikusi ziren bat baino gehiago. Azaroaren 3ko *Berria* egunkarian, Anjel Lertxundik, bere txokoan (*Hitz beste*), beste deitura zenbait aipatzen zituen arren (*trabainarro, tragarroi, mangera, tronpa*) izenburuan *Traganarru* deitzen zion. Fenomeno natural hau, oso gutxitan ikusten da. Baina, egun horietan kostatik ikusi zituzten. Nik Zarautzen ikusi nuen behin, oso hurbil, kostatik 400-500 metrora gutxi gorabehera. 2002ko goiz batean izan zen. Hala ere nik ikusi nuenak segundo asko ez zituen iraun. Itsasotik gorantz igotzen zen hodei-tutua, goiko aldean zabalagoa, eta itsasoa jotzen zuen puntuan ura irakiten bezala ikusten zen. Zerbait mugitu zen, baina oso gutxi. Instante batean eratu eta desagertu zen, ia puntu berean. Atmosfera oso kargatua nabaritzen zen goiz hartan.

Fenomeno natural hau aipatzean, “tornado” erabiltzen zuen zenbaitek. Dena den, “tornado” lurrean ematen da; eta Euskal Herrian ez zen sarritan gertatuko lurreko tornadorik.

Gaztelaniaz ongi bereizten dituzte lurrekoa (“tornado: viento impetuoso giratorio”) eta itsasokoa (“trompa, tromba, manga: columna de agua que se eleva desde el mar con movimiento giratorio por efecto de un torbellino atmosférico”).

“Tragonarruk itxosun etten dau ure altsa. Tragonarruai itxosun mangi-be esaten geuntzan. Itxosun tragonarru asko ikustezan. Lantzín-lantzín ikustezín; bixkat trumoi denporetan-da”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Tragarroiak itsasotik ura hartzen du. Tragarroiari itsasoan *mangi* ere esaten genion. Itsasoan tragarroi asko ikusten zen. Noiznahi ikusten ziren; batez ere trumoi eguraldia zegoenean).

Zientifikoki ez dakit horrela den edo izan daitekeen, baina, antzina esaten ziguten, *tragonarruak* ura hartzen, zurrupatzen, zuela, eta parean txaluparen bat gertatuz gero, hura ere har zezakeela. Ipuinetan ere horrela agertzen zaigu: ontzi eta arrainak ere irentsi dezakeen fenomeno. Mamutzarraren pertsonifikazioa.

Metafora gisara, gure herrian, asko jaten duen pertsonari, une laburrean janari kopuru handia irensteko gai denari, *tragonarru* deitzen diogu; edo harekin parekatzen dugu. *Tragonarru letxeik jateozu* (*Tragonarruaren antzera jaten duzu*). *Oixera pertsoni tragonarru* (Hori da pertsona tragarroia). *Esaleike tragonarru zazela* (Badirudi *tragonarrua* zarela).

Getariako arrantzaleek *trabañarrua* esaten diote.

TRÁGU

1.- Tragoa, zurrutada (“trago”). *Urai tragu, etxin eta errixan euazen txurrutan emoten gentzan. Zubi Zarrekun-be bai, bañe sarrixen Kanttopeko txurrun.* (Urari tragoa etxean, eta herrian zeuden iturrietan ematen genion. Zubi Zaharreko iturrian ere bai, baina maizenik *Kanttope* auzokoan).

Guk, orduan, urari eta esnari ematen genizkion tragoak. Gizon helduek berriz, batez ere ardoari.

2.- Atsekabea (“disgusto”). Hartu eta eman egin daitezke. *Ogei urteko semi azidentin illgakue. Ederra tragu gurasuntzat!* (Hogei urteko semea hil zaie istripuz. A zelako atsekabea gurasoentzat!). *Ontxe-be alabik ederra tragu emotze orrei!* (Orain ere alabak a zelako atsekabea eman dien horiei!).

TRAJEBAÑU

Bainu-jantzia (“traje de baño”). Gaztelaniako berba zaharkitu honen ordeaz, gaur egun “bañador” erabiltzen da. *Igai etteko eztou bir trajebañoik, popabistan ibillikoa* (Igerian egiteko ez dugu bainu-jantzirik behar; biluzik ibiliko gara).

Berba honen sinonimo jatorrak (*kaltza txikixak, bañuko erropi*) izan arren, hitz honek bazuen lekurik gure eguneroko berbetan; batzuetan osoago ahoskatuta: *traje de bañu*. *Traje de bañoik eztou ekarri-tte billotxik engou igaxan* (Bainujantzirik ekarri ez dugunez, biluzik egingo dugu igerian).

TRÁJI

Trajea (“traje”). *Ezkontzako traji illune ixatezan, enterrutako-be balixoteko morun* (Ezkontzako trajea iluna izaten zen, hiletetan jantzeko modukoa).

Gure aurrekoek, trajea ezkontzarekin lotzen zuten: *ezkontzako traji*. Ezkondu behar zuen mutilari egiten zioten trajea. Jantzi? Beste baten ezkontzan, etxekoren baten hiletan, eta batzuek Aberri Egunean.

Gure belaunaldiko mutikoei, lehen trajea Komuniorako (*komuniñoi txikixe ta andixe*) egiten zitzaien.

Neskena beste kontu bat zen, oso desberdina. Komunioa egiteko *erropi* (soinekoa, arropa) eta ezkontzeko ere bai (*ezkontzako erropi*). Nesken traje konturik ez dakit. Ikus, *maunezko traji*.

TRAKATAN-TRAKATAN

Trostan doanean zaldi hankek ateratzen duten hotsaren onomatopeia. *Oesteko* eta indioen filmetan ikusten genituen zaldiak trostan. Guk ere jolasean, zaldiz gindoazen itxura egiten genuen *trakatan-trakatan* esanez.

Trakatan-trakatan hotsa Gabonekin ere lotzen genuen. Batetik Errege Egunean, urtarilaren 6an, kalez kale egiten zen prozesioan erregeak zaldiz joaten ziren, eta bestetik prozesio garaian kantatzen zen abesti batean agertzen zen: *Trakatan-trakatan iru Errege. Trakatan-trakatan Belenera....*

TRAMANA

1.- Arraia handia (“raya de gran tamaño”). Ondarroan arraia arrainari *arraxi* deitzen zaio. Ordea, tamaina handia duenean *tramana*. Ikus, *arraxi*.

2.- Txomiñ Agirreren *Kresala* nobelako pertsonaia ezaguna. Lehen atalean (16) bi emakume agertzen dira: *Tramana* eta *Brix*. *Tramana*, atso lodi bezala deskribatzen digu, eta *Brix*, berriz, emakume argal, zimel eta hezurtsua. Emakume lodiari, arraia handiaren izena ezartzen dio: *Tramana*.

TRANGAZU

Hotzeria (“constipado”). *Atzo erropa gitxiaz kalea urten da trangazu atrapa neban* (Atzo arropa gutxi jantzita irten nintzen kalera eta hotzeria harrapatu nuen). *Bozin igarten gatzu trangazuakazule* (Ahotsean antzematen zaizu hotzeria duzula).

TRANKALLADI

Ekaitzak nahiz haize biziak olatu itxuran uzten duen arrastoa. Haizea baretzen denean geratzen da *trankalladi*: olatu.

“Axi kalmaeran geatzen dan olato sarrixai esateako trankalladi; axealdixe botata. “Gabe guztin axi eukiendun, goxaldea axi kalmaten, esate bateako axi kalmata, bañe berak lagatako trankalladi”. Batenbatek euealdixatik preunta, ta erantzune: “Ezta axeik-eta, bañe, trankalladi zakarra da”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Haizea baretzean geratzen den etengabeko olatuari deitzen zaio *trankalladi*; haizealdia bota ondoren. “Gau osoan etengabeko haizea izan genuen, goizaldera haizea baretzen, haizea ia erabat baretuta, baina, hark utzitako *trankalladi* geratu zen”. Norbaitek eguraldiaz galdetu, eta erantzuna: “Haizerik ez dabil, baina, *trankalladi* zakarra”).

TRANKILLE

1.- Pertsona lasaia (“tranquilo/a”). *Gure zarrena nerbiosi ixantzan. Txikixe ostea, trankille* (Gure zaharrena urduria izan zen. Txikia, aldiz, lasaia). *Au baño ume trankillauarik eztot ikusi* (Hau baino ume lasaiagorik ez dut ikusi). *Neu-be trankill-trankille ixanittala esaten dabe* (Ni ere oso lasaia izan nintzela esaten dute).

2.- *Tráncill*. Lasai, patxadaz (“tranquilamente”). *Trankill eon, ezkatzu ixte pasakota* (Egon lasai ez zaizu ezer gertatuko eta). *Aldatz andixerata, trankill junbia* (Aldapa gogorra dago eta lasai joan behar dugu).

TRANKILLDDU

Lasaitu (“tranquilizar”). *Trankilltzeko esati errezara. Bañe, zeu zelan zeuazten ikusi arte ni enittan trankillddu* (Lasaitzeko esatea erraza da. Baina, zu nola zeunden ikusi bitartean ni ez nintzen lasaitu).

TRÁNPI

Tranpa, iruzurra (“trampa”, “engaño”). *Tranpa bat ettebanai ez gakon tranposu deitzen. Asko etten zittunai bai* (Tranpa bat egiten zuenari ez zitzaion tranpatia deitzen, asko egiten zuenari bai).

Egun osoan genbiltzan jolas eta jokoetan, beraz tranpak egiteko aukerak ere ugari ziren. Tranpa txikiak denok egiten genituen. Ordea, batzuek tranpa besterik ez zuten egiten. Hauei berehala jartzen genien etiketa: *tranposu* edo *tranposi*.

TRANPÍ

Tranpa, zepoa (“trampa”). *Txoitta junga tranpiatz, da iru atraparouz* (Txoritara joan gara zepoaz eta hiru txori harrapatu ditugu). *Gaur goxin sago bi euazen tranpan atrapata* (Gaur goizean bi sago zeuden tranpan harrapatuta).

Txoriak harrapatzekoa eta saguena ezagutzen genituen. Munduko tranpa guztiak ipini, eta katu ugari ibili arren saguak eten gabe ugaritzen ziren gure inguruan.

TRANPOSI

Neska tranpatia (“tranposa”). Mutila zenean *tranposu*. *Ori andrioi beti ixan da tranposi* (Emakume hori beti izan da tranpatia). *Gure kuadrillan ezeuan tranposoiak* (Gure koadrilan ez zegoen tranpatirik). *Ezautu genduzen benetako tranposuk* (Ezagutu genituen benetako tranpatiak).

TRAPALOTI

Pertsona zabala, sendoa, baina txiki samarra (“persona de constitución fuerte pero de baja estatura”). *Gixonezko trapalote bat etorrirre zeure preuntin* (Gizon txiki sendo bat etorri da zutaz galdezka).

TRAPALLADI

Nahasteko arraina, arrain mota asko elkarrekin. *Arrasteko sarik batzutan iual ekarrikorau ixedana leatza; beste batzutan ostea, trapalladi* (Arrasteko sareak batzuetan agian ia dena legatza ekarriko du. Beste batzuetan berriz, nahasteko arraina, zatarra).

“Trapalladi berbi, nasteko arrañe ero arraiñ zatarra esateko ibiltten da: “amen trapalladiator, dana zatarra”. Batzuk trapalladi esateotze axe berdiai-te, eueldi zikiñai-be bai. Batzuk “trankalladi”n ordeiz trapalladi, eueldi zikiñeranin. Erderaz-be esaten da “trapallada”. Entzun ixan dot nik: “la trapallada se tira al agua”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(*Trapalladi* berba, nahasteko arraina edo arrain *zatarra* esateko erabiltzen da: “hemen dena *trapalladi* dator, dena *zatarra*”. Batzuek *trapalladi* itsasoko haize biziari, eguraldi zikinari ere esaten diote. Zenbaitek *trankalladi* berbaren ordeiz *trapalladi*, eguraldi zikina dagoenean. Gaztelaniaz ere esaten da “trapallada”. Entzun izan dut: “la trapallada se tira al agua”).

Eneko Barrutiak (*Bizkaiko Arrantzaleen Hiztegia*) *trapallari* (haize-olatua) berba dakar Ondarroako Boni Lakari (*Bizkargiku*) jasota. *Trapallari*: “kanpoan den haizeak, bera hona ailegatu ez arren botatzen duen olatua, haizeak lagatzen duen olatua”. Ikus, *trankalladi*.

TRAPÚ

Trapua (“trapo”). *Trapuoi obeto euan ordun, eta trapo zarra ostea, eronun* (Trapua ugari zegoen garai hartan; trapu zaharra berriz, nonahi).

Sukaldekoa ere oso ezaguna eta hurbilekoa egiten zitzaigun, baina trapuen artean sonatuena *arriko trapu* (harraskako trapua). *Ure jausire ta ekatzu arriko trapu ure sikatzeko* (Ura erori da eta ekar iezadazu harraskako trapua ura lehortzeko).

Baziren *makiñako trapuk* ere. Baina, horiek txalupako kontuak ziren.

TRASATLANTIKU

Orokorrean, jendea eraman eta ekarriz, Atlantikoa zeharkatzen zuen itsasontzi handia (“transatlántico”). *Sardiñatan gebizela atzo goxaldea trasatlantiku pasagazkun kostautik* (Sardinatan genbiltzala atzo goizaldera itsasontzi ikaragarria pasa zitzaigun aldamenetik). *Tarteka ikusten genduzen trasatlantikuk* (Noizbehinka ikusten genituen itsasontzi handiak).

TRÁSKUK

1.- Eskalapoia (“madreñas”, “almadreñas”, “zuecos”). Zurezko oinetakoak. *Fabrika abarketakiñ juten giñan. Traskuk eskun eruten genduzen da fabrikako atin jantzi* (Fabrikara abarketak jantzita joaten ginen, fabrikako ateraino eskalapoia eskuan genituela. Atean eskalapoia jantzi eta barrura).

Hiztegiak dio hainbat lurraldetako baserritarrek erabiltzen dutela. Galizian ikusi izan ditugu; baina, bai Ondarroan ere arrantzale zaharrei. Kontserba fabrikara antxoari burua kentzera joaten ginenean jantzten genituen. Lehenik galtzerdiak, ondoren abarketak, eta gero, abarketa eta guzti, oina *traskun* (eskalapoi) sartu. Pieza bakarrean, zura zulatuta eginak zeuden. Azpian tako modukoak izaten zituzten. Oinak, behinik behin, guztiz lehor mantentzen genituen.

2.- *Traskobotak*. Eskalapoia, *traskuk*, leku jakin batzuetan lanean aritzeko egokiak ziren; kalean ibiltzeko, berriz, oso deserosoak. Horregatik, kalerako oinetako handi, deseroso eta saskarrak zirenei *trasko-botak* deitzen genien. *Gaur dan eueldixaz orreikin trasko-botokin noa zatoz* (Horren eguraldi ederra egiten duenez ez zenituen jantzi behar bota handi saskar horiek).

3.- *Traskotsa*. Garai hartan oraindik moketarik ez zegoen inon, ezta dendetan ere, beraz, harria, ohola, nahiz porlana izan, eskalapoiek (*traskuk*) ikaragarritzko zarata ateratzen zuten zorua

ukitzeaz bakarrik. Ume koadrila elkartzen ginenean *traskuk* (eskalapoiak) jantzita, zarata areagotzeko ahaleginetan, entzuten zena zarata horixe izaten zen hain zuzen: *traskotsa*, *trasko otsa* (eskalapoiekin ateratako burrundara). *Fabrikan biarra amaitzen gendunin*, *traskotsa ixatezan*; *danok batea eskuk garbitzea* (Kontserba fabrikan, lanari usteko orduan, denok batera joaten ginen korrika eskuak garbitzera; ikaragarritzko eskalapoi hotsa, *traskotsa*, ateratzen genuen).

4.- *Traskotsin ibilli*. Eskalapoiez zarata atereaz aritzeari deitzen zitzaion horrela. *Umik traskotsin dabiz* (Umeak eskalapoiez zarata handia ateratzen dihardute).

5.- *Traskota guztí zerure*. Augustin Zubikarai (87) ere aipatzen digu. “*Arrantzaleak oiturazko dabe oletzko oiñetaku edo traskoak erabiltea; itxasoan dabiltzanean beti erabilten dituen lez, eta inoiz itto be bai eurekin; origaitik esaera lez erabilten da beste au: Oletzko trasku ta guztí joango da ori zerura*”.

Baina, ez pentsa soinean eskalapoiak zituztela ito arren, zerura denak joaten zirenik. *Traskota guztí zerure* pertsona onak bakarrik. Guretzat gaiztoak zirenak *traskota guztí inpreñure* (eskalapoi eta guztí infernura).

6.- *Tráskuk árte*. Norbait, gizonezkoa nahiz emakumezkoa, zeharo mozkortuta zegoela adierazteko erabiltzen zen lokuzioa, elipsia barne. *Atzo traskuk arte inkata jun giñan etxea* (Atzo zeharo mozkortuta joan ginen etxera) *Zure anaxi traskuk arte euan* (Zure anaia zeharo mozkortuta zegoen).

Osorik esanda: *traskuk arte eiñdde*, *traskuk arte inkata* (eskalapoietaraino, hots, zeharo mozkortuta). *Traskutarte* ere entzun daiteke. Badira beste modu batzuk gauza bera adierazteko, jeneroa zehaztuz: *poparte* (gizonezkoa), *motxiñearte* (emakumea).

TRÁSTIK

1.- Arropak, oheko maindire eta abar (“ropa en general”, “conjunto de sábanas”). Beti pluralean. *Ontxera eueldi ederra, ta trastik isei bittuaz* (Oraintxe egiten du eguraldi ederra, eta garbitutako arropak eskegi behar ditut). *Eurixekar da trastik sartzeanu* (Eurria dakar eta zintzilikatuta ditudan arropak sartu behar ditut). *Traste batzutakaz garbitzeko ta segixan etorrikona* (Arropa batzuk ditut garbitzeko eta berehala etorriko naiz).

Trastik, zurixak eta kolorezkuk (Arropa zuriak eta koloredunak). *Orduko andra-pe jabonaduri ettebenin, zurixak batea eta kolorezkuk aparte. Kolori zeozelaku eukikoben, bañe kolorezkuk!* (Garai hartako emakumeek ere lixiba egiten zutenean, arropa zuriak batetik eta koloredunak bestetik garbitzen zituzten. Oraingo arropak bezalako kolore ederrik ez zuten izango, baina, kolorea behinik behik).

2.- Etxeko arropa eta altzariak, trasteak (“todas las pertenencias”). *Errentan euazen orreik. Eztotzela paga, baidotzela paga; bentzat etxeko trastik kalea ata eraitzez, eta kale gorrixin geaturi etxebaik* (Etxea ez zen euren eta errenta ordaintzen zuten. Errentaren ordainketarekin izan dute gorabeheraren bat. Etxeko altzari eta arropa guztiak aterarazi eta etxetik bota dituzte. Etxerik gabe geratu dira kale gorrian).

Maiz, berba honi, *zarrak* (*traste zarrak*) adjektiboa lotzen zitzaion, ezertarako balio ez zuten altzari edo arropak adierazteko. *Bodegan dazen traste zarrak gaur bertan bota biouz* (Sotoan ditugun traste zaharrak gaur bertan bota behar ditugu).

TRÁTA

Harremana izan (“tratar”, “tener relación”). Ezezko esaldietan, noski, harremanik eza adieraziko du. *Alkarreaz eztabe trataten* (Horiek elkarrekin ez dute harremanik). *Sasoi baten asarre eontzin, bañe on trataten dau anaxiaz*. (Garai batean haserre egon ziren, baina, orain badu harremanik anaiarekin).

Harremana nork norekin duen aditz laguntzaileak adieraziko digu. *Eun baten endreru euki gendun, da andixeik aurea guk orreikiñ eztou trataten* (Egun batean istiluak izan genituen, eta geroztik guk horiekin ez dugu harremanik).

TRATOMONTAÑI

Elkarren arteko konponketa edo tratua (“acuerdo”, “arreglo”). *Alkarreaz tratomontañi eiñddabe, ta on bakin geatukožin* (Elkarrekin konponketa egin dute, eta orain bakean geratuko ziren).

TRA-TRA

Bitan, hirutan edo behar zen adina aldiz errepikatzen genuen eta ozen gainera “tra-tra” soinua, norbaitek, “*Aupa Aurrera trakatrá*” esaten zuenean. Gu, beti herriko futbol taldearen alde, “ekipoa animatzeko” prest. Hori eta antzekoak, herrian barik kanpoan (Mutrikun) kantatzea bihurtzen zen esanguratsua.

TRATÚ

1.- Tratua (“trato”). Guk berba honi, ia beti, ona edo txarra adjektiboa ezartzen diogu: *trato ona, trato txarra. Laroi kiloko zakuk eskilletan gora altsaten, trato ederra eztou artu* (Laurogei kiloko zakuak eskaileretan gora jasotzen tratu txarra hartu dugu). *Orrek mutillorrek antomobillai trato txarra emoteotza* (Mutil horrek autoari tratu txarra ematen dio). *Trato txarra emoteotza orrek andriai* (Gaizki hartzen du horrek emaztea).

2.- Harremana (“relación”). *Orreikiñ beti eukirou tratu* (Horiekin beti izan dugu harremana). *Josefinaz baakat tratu, ostea, beran gixonaz, Joseaz, ez* (Josefinarekin badut harremanik, oster, bere senarrarekin, Joserekin, ez).

3.- Tratua (“acuerdo comercial”). *Batela erosi birdabela-ta, tratu ettea junde Zumaxa* (Batela erosi behar duela-eta, tratua egitera joan da Zumaiara).

TRÁZI

Antza, itxura (“parecido”). *Pipianekun trazi artutzat nik orrei umiorrei* (“Pipia” familiakoen itxura hartu diot ume horri). *Orrek nesniorrek Brontxenekun traziauke* (Neska horrek “Brontxe” familiakoen itxura du).

Itxuri berbak hedadura zabalagoa duen arren, honek, *trazik*, ere badu bere lekua gure berbetan.

TREINTA KUARENTAN

1.- Basoerdi batzuk baino gehiago edan, eta erdi mozkortuta (“medio borracho/a”). *Illuntzin naidanbeste ardau eranda, bal-baltz eiñdde, danak jundi treinta kuarentan etxea* (Iluntzean, ardo piloa edan, eta beltz-beltz eginda, erdi mozkortuta joan dira etxera).

2.- *Treinta kuarentaku*. Nolabaitekoa, nola halakoa, erdipurdikoa (“de poca calidad”, “mediocre”). *Areikiñ motorrakiñ ezin zendun ixte eiñ. Areik motorrak treinta kuarentakuzin* (Motor haiekin ezin zenuen ezer egin. Motor haiek nola halakoak ziren).

3.- *Treinta kuarentan ibilli*. Erdipurdi ibili edo egon, makal ibili (“no gozar de buena salud”). *Aurreko astin ondezaz ibilli nittan, da ondioik treita kuarentan nabill* (Joan zen astean ondoezik ibili nintzen, eta oraindik makal samar nago).

TRÉNA

Trena (“tren”). Bagenekien bazegoela, eta nondik igarotzen zen ere bai, Debatik; baita trenez nora joan zitekeen ere: *Eibarrea, Zumaxa, Donostire, Bittoixa, Bilboa...* Ordea, trena zer zen edo nolakoa, arrastorik ere ez. Laster izan genuen aukera trenez ibiltzeko. Nafarroako *Los Arcos*-era joan ginenean, Gasteiza iristeko tren horia hartu genuen Maltzagan; polita iruditut zitzaidan. Geroago, Lazkaora bidean, Urolako trena, balkoi eta guzti, eta haren txistu soinu ozenak zirrara sortzen zigun, *emoziñoi te kalinbuelti*.

Aurreko mendearen erdi aldera, 1941ean, Zumaiako zubian haizeak ibaira bota zuen trenaren kontua ere iritsi zitzaigun; jendea ito omen zen.

TRENTZÍ

Txirikorda (“trenza”). *Guk, trentzak etteko mouko ule luzeik ez gendun ibiltten. Guri uli arrape ebaitteozkuen. Trentzak neskak eukitten zittuezen* (Guk, txirikordak egiteko moduko ile luzerik ez genuen izaten. Guri ilea motz-motz uzten ziguten. Txirikordak neskek erabiltzen zituzten). Singularrean nahiz pluralean. Buru bakarra izan arren, neska batzuek *trentza* bi zituzten; *trentza* bakarra zutenak ere baziren.

TREÑARI

1.- Arrain ugari harrapatu eta prezio onean saldu (“ganancia sustanciosa de la pesca”). *Soteritak treñara ederra eiñddau ongun* (*Soterita* txalupak oraingoan irabazi ederra egin du arrantzan).

2.- Pagotxa (“ganga”, “bicoca”). Metafora gisa, beste testuinguru desberdinetan erabiltzen da ugaritasuna adieraziz: asko jan, asko irabazi, asko bildu. *Barrantzir juna ta arraiñ pillu emozte. Ederra treñari eiñddot* (Portu aldera joan naiz, eta batak nahiz besteak arrain piloa eman didate. A zelako pagotxa!).

TRÉÑE

1.- Neurri jakineko sare mota (“red”, “traina”, “traña”). *Antxobi ero sardiñi atrapateko treñe bizan* (Antxoa nahiz sardina harrapatzeko sarea behar zen). *Treñak karrutan eotezín Kanttopin, de gu antxe ibilltten giñan treñ gañitan saltoka. Jauik atrapaezkio somanti geunkan* (Kanttope auzoan sareak gurdietan egoten ziren. Gu hantxe ibiltzen ginen sare gainetan saltoka. Jabeak harrapatzen bagintuen jipoia seguru).

Sareen neurriak eta egiturak aldatuz joan dira. *Sasoi baten on baño asko-be treñ txikixauak ibilltten zittuezen* (Garai batean orain baino askoz sare txikiagoak erabiltzen zituzten).

Sarearen osagai eta alderdiak edo atalak: *zerku, tranpi, papu, orrixak, beiak, beunak, beuneko soki, erlengi, kankamuk, braieleku, esku, txikota, aurreko tiri, eskuko tiri, erdiko senu*.

2.- *Treinkari*. Sare bete arrain. *Goxin alban etxari eiñ dde treñkara arrañe altsarou* (Egunsentian sarea bota, eta sarea bete arrain jaso dugu).

TREÑERU

1.- Trainerua (“trainera”). Arrantzarako erabiltzen ziren txalupa txikiak. Traineruetan arraunean eta belaren laguntzaz aritzen ziren; noski, kostatik inoiz urrutiratu gabe.

“Treñeruk batel andixak ixatezin; aetteikiñ jutezín arrantza. Treñeruk barruko kalan leatzetan da, ibilltzezin”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Traineruak batel handiak ziren; horietan joaten ziren arrantzara. Traineruak hurbileko kaletan legatzetan aritzen ziren).

Begira zer dion Augustin Zubikaraik (25) traineruaz. *“Batelaren itxurakoa, baina luzeagoa. Iru-lau metro luzeago. Gaur estropadetan bakarrik ibiltzen dira. Lengo denporetan, arin eta azala zalako, antxoatako egokientzat berau erabiltzen zan, bai eta neguan bolintxean ibilteko be. Barruan ibiltzen dan arrantzaleak, bakoitzak oiturazko dauan jarrilekuaren izena erabiltzen dabe”.* Ikus, *tosti*.

Ondarroan behinik behin, arrantzaleek *treñe* (sarea) berba erabili izan dute, eta hortik *treñeru*. Gaztelaniaz ere beste hainbeste gertatzen zaigu. Hor dugu “trainera” hitza; baina, bai “traina” eta “traña” ere. “Traina: denominación de varias redes de fondo, especialmente la de pescar sardina”. “Traña: red extensa que se cala rodeando un banco de sardinas para llevarlas así a la costa”.

2.- Trainerua (“trainera”). Egun estropadarako erabiltzen den batel luze eta arina. *Estropari Ondarruko treñeruk eztau irabazi, bañe, azkan-be ezta ixan* (Estropada Ondarroako traineruak ez du irabazi, baina, azkena ere ez da izan).

TREPETXU

Tresna, lanabes edo gauza desberdin ugari (“utensilios”, “pertrechos”). *Bodega sartu giñan pentsauaz an ezala ixte eongo. Antxe euan trepetxu!* (Sotoan sartu ginen, pentsatuaz han ez zela

ezer egongo. Ikaragarritzko gauza pila zegoen). *Ordun denda gexenetan trepetxu demasa eotezan* (Garai hartan denda gehienetan gauza ugari, denak elkarren gainean, egoten ziren).

TRESERRE

“3-R”. Garai batean filmei elizak jartzen zien zentsuraren arabera, baziren denentzat debekatuta zirenak (“4-Nadie”); beste batzuk, elizaren ustez desagokiak zirenez, hobe inork ez ikustea, “3-R: mayores con reparos”. Elizaren iritziz, sexu alorrean muga gainditzen zuten filmak ziren. Ezkonduentzat izan ezik, besteentzat arriskutsuak.

Filmak zentsuratzeke elizak erabiltzen zuen irizpide hau zabalduz, “berdetzat” (sentsualetia edo sexuala) jotzen zen beste zernahirengatik, argazki, marrazki, koadro nahiz txiste izan, “3-R” zela esaten zen. *Orrek kontateottuzen txistik danak ixtatendiz 3-R* (Horrek kontatzen dituen txisteak denak izaten dira berde pikanteak).

TRESMALLI

1.- Hiru mailako sarea (“trasmallo”). Horrela deitzen zitzaion *mallabakarra* deiturikoarekin bereizteko. Izena gehienetan pluralean erabiltzen zen: *tresmallak*.

“Tresmallak ixatezin iru mallako sarik. Batelin jun, bota, ta buxiaz laga itxosun, bazterreko arrañe atrapateko. Malla bi zabalak albutan da erdixan txikixaua, bañe, dana sare baten; zelako enpatxu! Baten pasaten bazan preso, bestin pasaten bazan-be preso. Bañe gero despixkako biar gatxaua. Itxoskabrak-eta etortezin an. Itxoskabrin ezpixe antxe eotezan-ba! Malla bakarrapaño tresmallik erreza atrapatzen dau eroze arraiñ. Andik ero amendik sartzen bazaz-be, erdiko malla txikixin preso: axe fronti”. (Aristondo Agirre Tomas).

(*Tresmallak* izaten ziren hiru mailako sareak. Batelean joan, bota eta buiarekin itsasoan utzi, kosta ondoko arraina harrapatzeke. Bi maila zabalak alboetan, eta erdian txikiagoa, baina, dena sare batean; a zelako nahastea! Maila batean pasatzen bazara preso, bestean pasatzen bazara ere preso. Baina, gero saretik libratzeke lan zailagoa. Han krabarrokak-eta etortzen ziren. Eta krabarrokaren eztena hantxe egoten zen beti prest. *Mallabakarrak* baino *tresmallik* errazago harrapatzen du edozein mota arrain. Handik nahiz hemendik sartu, erdiko maila txikian preso: hura zen muga gaindiezina).

Begoña Araukok *tresmallu* deitzen dio.

“Tresmallu ixaten da iru mallako sari, iru malla batea: bi andixak egaletan, eta txikixaua erdixan. Azpiku te gañeku bardiñak, eta erdiku txikixaua. Bota ta zuzen eotendi buxiaz. Iual malla andixin sartzen da arrañe, ta libre, bañe erdiko malla txikixin geatukora enpatxata. Tresmalluk esateotze irurizelako: iru papo. Arma ettendi batea irurak, bai kortxun eta bai beunin. Soka baten armata iru papo. Segun ze arrantzako, itxoskabratko-ta, tresmalluk famauak. Oneik sariok arrain txikixaua ero berezixaua-be atrapa etteben. Tresmallan itxoskabri enpatxaten bazan txalopa barrure sartu te iual librateko malli ebaibir. Malli ebaiarren eztotzen arduraik itxoskabri ederra bazan. Ze, gero, a josi eurak ezeben enbir andrapaño”. Arauco Akarregi Begoña).

(*Tresmallu* izaten da hiru mailako sarea, hiru maila batera: bi handiak alboetan eta txikiagoa erdian. Azpikoa eta gainekoa berdinak, eta erdikoa txikiagoa. Bota eta zuzen egoten dira buiarekin. Maila handian sartzen den arraina agian libratuko da, ordea, erdiko maila txikian geratuko da kateatuta. *Tresmalluk* deitzen diete hiru direlako: hiru sare-orri. Josi batera egiten dira hirurak, bai kortxoan eta bai berunean. Soka batera josita hiru orri. Arrantza mota batzuetarako, adibidez krabarrokatarako, *tresmalluk* abilagoak ziren. Sare hauek, arrain txikiagoa edo bereziagoa ere harrapatu egiten zuten. *Tresmallan* krabarroka kateatzen bazen, txalupara jaso eta batzuetan maila ebaki behar libratzeke. Maila ebaki arren bost axola krabarroka ederra bazen. Izan ere, hura beraiek ez zuten josi behar emakumeek baizik).

2.- *Mallábakarra*. Maila bakarreko sare txikia itsas bazterreko arrainak (*palankak, barbañak, muxarrak, txistik, karraspixuk, kabrak...*) harrapatzeke. Sei edo zazpi metroko sakoneran,

harkaitzaren kontra lagatzen dira buiarekin. *Mallabakarra* deitzen zitzaion *tresmallak* deiturikoetatik bereizteko.

“Neuk eztot sekule usa tresmallaik, bañe mallabakarrapai. Bazterreko arrañe atrapatzen gendu: barbañak, txistuk eta orretteik. Mallabakarra despikako asko errezaue zan tresmalli baño; malli-be azittua eukitteban-da”. (Aristondo Agirre Tomas).

(Ni ez naiz inoiz *tresmallakin* aritu, baina, bai *mallabakarrak*. Itsas bazterreko arraina harrapatzen genuen: barbarinak, dontzeilak, eta horrelakoak. *Mallabakarra* arraina libratzeko askoz errazagoa izaten zen *tresmalli* baino, maila handiagoa izaten baitzuen).

“Batelak ibilltteottuezen sarik, barbañetako-ta, sare txikixak. Bañe, oneiti mallabakarra esateotzenak. Itxoskabri atrapatete-ta areik famauazin. Bañe naste gexa ibilltteben areik. Oneikiñ malla bakarrakiñ erreza ibilttendi”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Barbarinak-eta harrapatzeko batelek erabiltzen zituzten sareak, sare txikiak. Baina, orain erabiltzen dituzten hauek maila bakarrak dira. Krabarrokak-eta harrapatzeko haiek (*tresmallak*) hobeak ziren. Ordea, haiek nahasketa gehiago sortzen zuten. Hauekin, maila bakarrek, erosoago ibiltzen dira).

TRESMURI

Urrian atuna harrapatzeari utzi ostean, azaroan antxoa txikia, hots, bisigutarako karnatatzat erabiliko zuten antxoa, harrapatzeari ekiten zioten. Harrapatu ahala, gatza eman eta upeletara. Noizbehinka, ordea, upelez aldatzen zuten antxoa, ongi kontserba zedin. Upelez aldatze horri deitzen zioten *“tresmuri”*. *Tresmuri eiñdde antxoba txikixe obeto kontserbatezan* (Noizbehinka upelez aldatuta, antxoa txikia hobeto kontserbatzen zen).

“Atunetiai otubrin laateakon. Besiutako prepaatibu ixatezan, atunetiai laatakun karnati eiñ. Karnati ixatezan antxoba txikixe atrapa. A antxoba txikixe atrapatezan da gero ettezan gatza emon da barrilletan sartu lelengo, eta gero tresmuri etteakon osta-be. Tresmurire ata areik antxoba guztik barrillatik eta bestea kanbixa, ta gatz barrixe emon. A ettezan kontserba. Kontserbatezan a, ba gero enkarnateko bere kaldotxuaz. Olatteik kontserbatezan ondo”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Hegaluzea harrapatzeari urrian uzten zitzaion. Bisigutarako prestaketa izaten zen, hegaluzeari utzitzakoan karnata egin. Karnata egitea izaten zen antxoa txikia harrapatzea. Antxoa txikia harrapatu ondoren, gatza eman eta kupeletan sartzen zen lehenik, eta gero *tresmuri* esaten zaiona egiten zitzaion, hots, atera antxoa haiek dauden kupeletik eta beste kupel batean sartu gatz berria eginda. Horrela kontserbatzen zen. Antxoa horrela tratatzen zen ondoren tertzaren amuetan ipintzeko, bere salda eta guzti. Horrela tratatuta kontserbatzen zen ondo antxoa).

TRETZÍ

1.- Tretza (*“palangre”*). Bisigua eta papardoa harrapatzeko aparailu aproposa. Baina, pluralean, *tretzak*, sarriagotan entzuten genuen. *Gixonak itxosun euazen bittartin andrak etxitan ero boreetan trétzak enkarnaten eotezin* (Gizonak itsasoan ziren bitartean, emakumeak, etxeetan nahiz sotoetan tertzetako amuei karnata ipintzen aritzen ziren).

Tretzaren osaketa: *subille* zeritzan kordel luzetik *potxerak*, hots, soka mehe txikiak, irteten ziren, eta horietako bakoitzaren muturrean amua. Tretza bakoitzak izaten zituen 180 amu inguru, eta noski, beste horrenbeste *potxera*. Arrantza egiteko amu bakoitzean karnatatzat antxoa txikia kateatzen zen. Uretara jaurti aurretik, tretza bakoitza zurezko urkila batetik egoten zen zintzilik.

“Tretzak etteko patroin etxin eotezin sokak: subille, potxeri, amuk eta orreik. Tretzi galtzezanin, galdu-be ettezan-da, patroin etxea soka bille. Da ori (pertsona baten izena ematen du) jutezan ixte eun-eunin. Itxosati zan guztin jutezan ori: subille bitt, amu bitt, potxeri bitt. Birrixatezan ordun, bañe, juten bazan amar bidar iru bidar bikoban; bañe, amar bidar jun bera. Baakixu zeattik? Gauzi eskasen euanin, gerra ostin, an etxin, gure patroinin,

euan dana aukeran: kafi, orixu, inddarrok, azukriok, eta abarra. Gaztañenetik karriateben areik jeneru, azukri letteik eroze, dendan euan jenero guzti, etxekuzin-de. Da arek, Mari Cruzek, Xurdon andrik: “jarri amen da jan”. Neuri-be mille bidar esazta arek. Lapikoku, odolosti te urdaxaz-da, eta gero kafesne andixe, azukre potu, aulako tanga andixe aurea atata. Presizamente orretteattik jutezan a ara, “an eongora”, esanda. Andik urtetebanin, kolorik gorrixa, koño! Bañe, ara juteko motiboik gexen neuk neukan, ze, ni makiniste nebillen an. Da makiñako zeoze binebanin berta jotenittan etxea. “Armozazu?”, Mari Cruzek, eta etxin kafesnetxu artute eotenittalez, ba nik, “bai”. Eneban nai ixaten bañe beñoibeñ geatu enbir estimatearren-be: kafesni zopak eiñdde naidanbeste azukreaz, eraiñ tretzai! Kolorik gorri-gorri eiñdde neu-be. Orretan famau zan Mari Cruz”. (Arrizabalaga

Badiola Antonio).

(Tretzak osatzeko patroiairen etxean egoten ziren sokak: *subille* (soka nagusia), *potxeri* (amua daraman soka txikia), amuak eta enparauak. Tretza galtzen zenean, inoiz galdu ere egiten baitzen, patroiairen etxera soka bila. Eta hori (pertsona baten izena ematen du) joaten zen ia egunero. Itsasoratzea zegoen bakoitzean joaten zen hori: *subille* behar dut, *potxeri* behar dut, amua behar dut. Behar izaten zen, ordea, hamar bider joaten bazen, hirutan behar izango zuen. Ba al dakizu zergatik? Gabezia ikaragarria zegoenean, gerra ostean, gure patroiairen etxean dena aukeran zegoen: kafea, olioia, indabak, azukrea, eta abar. *Gaztañeneko* dendatik garraiatzen zuten haiek jenero guztia, senideak baitziren. Eta Mari Cruzek, “*Xurdo*”ren emazteak; “eseri hemen eta jan”. Niri ere sarri esaten zidan. Eltzekoa, odolki eta urdaiarekin, eta gero kafesne handia, azukre ontzia aurrera aterata. Hain zuzen ere horregatik joaten zen hura (izena) hara, “han egongo da” pentsatuta. Handik irteten zenean masailak gorri-gorri! Baina, hara joateko motiborik gehien nik izaten nuen, beraien txalupan makinista bainenbilen. Eta makinarako zerbait behar nuenean jabearen etxera joaten nintzen. “Gosaldu al duzu?”, Mari Cruzek, eta etxean kafesne apurra hartuta egoten nintzenez, “bai”. Ez nuen nahi izaten, baina, borondatea estimatzearren behin edo behin geratu egin behar: kafesnea zopekin azukre ugari botata, ekin mutilak! Masailak gorri-gorri ni ere. Mari Cruz eskuzabala zen benetan).

2.- *Treotzari*. Tretzak eramateko ohola (“tabla para llevar el palangre”). Tretza bakoitza ohol zabal batean (*tablan*) kokaturik izaten zen; ohol horri deitzen zitzaion *treotzari*. Nahiz eta berbaren konposaketan bi hitz agertu *tretza* eta *otzari*, ohola zen, eta ez otarre edo saskia.

Ondarroan badugu, aspalditik abestu izan den kanta bat: “*Treotzaria emon zenduan Mertzedes, treotzaria emon zenduan Mertzedes, treotzaria emon zenduan Mertzedes, bañan ardurarikan ez...Ixidora dza-dza, Ixidora. Ama ata naxu otzaratik kanpora*”. Amak azaldu zidan, hor agertzen den “*treotzaria emon*” horrek kalabaza ematea, hots, neskak mutilari edo alderantziz, ezezkoa ematea zela. Gaur egun adiera hori galdutzat eman daiteke.

3.- *Tretzá-álan*. Tretza jasotzen (“levantando el palangre”). Itsasoan utzitako tretza txalupara jasotzen aritzea. *Tretzi ondo ipiñitte bara erriati erreza ixaten da; berez joten da a. Tretza-alan ixtatendiz kontuk. Bañe arraño dakarrenin pozik* (Tretza ondo ipinita baldin badago, botatzea erraza izaten da. Jasotzean izaten dira kontuak. Hala ere, arraina dakarrenean pozik).

4.- *Tretzá-álan*. Metaforikoki, diruz eta bestela ere estu eta larri dabilenagatik, egoera deserosoan bizi denagatik, esaten dute arrantzaleek *tretza-lan* dabilela (“en circunstancias incómodas y desfavorables”). *Iñox ibilli ixan da ori obetua, bañe on tretzaalan dabill* (Inoiz ibili izan da hori hobeto, baina, orain, estu eta larri dabil).

5.- *Tretzá-bótan*. Tretza uretaratzen (“largando el palangre”). *Tretza-botan gixuzela ixe jo gendun txalopa bat* (Tretza itsasoratzen ari ginela ia jo genuen txalupa bat).

6.- *Tretza-botan*. Metaforikoki, egoera erosoan (“en circunstancias favorables y cómodas”). *Len pasaben orreik estutasune naiku bañe, on tretza-botan dabiz* (Lehen pasatu zuten horiek estutasunik, baina, orain eroso dabilta).

7.- *Tretzá-díru*. Tretza-dirua (“dinero que se pagaba por encarnar el palangre”). Tretza bakoitzeko amuetan karnata, antxoa, ipintzeagatik ordaindu egiten zen. Tretzaren jabeak berak egiten ez bazuen, beste norbaiti agintzen zion lan hori, eta ordaindu: tretza bakoitzeko erreal bat.

Ordun bentzat, tretza-diru, tretza bakotxeko errile ixatezan. Amar tretza bazin, ba amar erril (Garai hartan behinik behin, tretza-dirua, tretza bakoitzeko erreal bat izaten zen. Hamar tretza baziren, ba hamar erreal).

“Tretzak enkarna? Tretzak enkarna, andrak eta gixonak. Gurin atte zan famauena; gu makalak; bañe, attak enkarnaten zittun tretza guztik. Da gero tokaaztan neu ezkondu te zerin nebillela... Andri gaxoik. Erril bat paatezan-ba, kanpokuai emoten bazentzan. Tretzi enkarnati errile; amabi tretzazin de amabi erril, iru pezeta. Partilli txikixe ixatezalez, tretza-diroik iñoi ez paatearren, norbera antxe gauteun. Jun ixana ni tretzak enkarnaten itxosa-be. Eziñ amattu deixe jo orduko ta, sartu te itxosuntzir tretzi enkarnaten. Gertaazta ori. Andri gaxoik eta inok eziñ enkarna”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Tretzako amuei karnata ipini? Andreek egiten zuten, eta gizonak ere bai. Gurean horretan aita zen trebeena; gu oso txarrak ginen; aitag ipintzen zien tretza guztiei karnata. Gero gertatu zitzaidan ezkondu eta txalupa baten nenbillela... Emaztea gaixorik. Erreal bat ordaindu behar zen kanpoko norbaiti agintzen bazenion lan hori. Tretza bakoitzeko erreal bat; hamabi tretza izaten zirenez, hamabi erreal, hiru pezeta. Partila txikia izaten zenez, tretza dirurik beste inori ez ordaintzearren, norbera hantxe gau eta egun. Joan izan naiz ni tretzei karnata ipintzen itsasora ere. Itsasorako deia jo orduko ezin bukatu eta itsasoan barrena, kalara bitartean, amuei karnata ipintzen. Gertatu izan zait niri hori. Emaztea gaixorik eta beste inor ez lan hori egiteko).

“Tretzi enkarna andrak etteben gixonak itxosun euazen bittartin. Bueno, andrak ez bakarrik, gixona-pe bai. Da ori biarroi nire denporan, kosta guztin boreetan ettezan, da amen ostea, etxitan. Bafor-jauik emoteban karnati (antxobi), da tretzak enkarna etxin. Tretzi enkarnatearren paatezan diru ixatezan tretza-diru. Tretza bakotxeko errile”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Tretzari karnata ipintzea andreek egiten zuten gizonak itsasoan zeuden bitartean. Bueno, emakumeek ez bakarrik, gizonak ere bai. Eta lan hori, gure garaian, kosta guztiko herrietan sotoetan egiten zen; hemen, berriz, etxeetan. Txalupa-jabeak ematen zuen karnata (antxoa), eta amuetan karnata jarri etxean. Lan hori burutzeagatik ordaintzen zen diruari esaten zitzaion tretza-dirua).

8.- *Tretzá enpátxu*. Tretza nahastea (“embrollo de palangre”). Tretza bera osatzen duten kordel eta amuen arteko nahasketa, edo bi tretzen artekoa. *Tretzi botata geunkan. Sartu zan beste txalopa bat geure kalan, da zelako tretza enpatxu!* (Tretza botata genuen. Beste txalupa bat sartu zen gure kalan, eta ikaragarritzko tretza nahastea sortu zuen). Sinonimoa: *tretzanasti*.

Tretza batean sokak eta amuak ugari egoten ziren elkarren ondoan. Arrantzaleek ondo asko zekiten zein erraz sor zitekeen ikaragarritzko nahaste-borrastea. Horrelakorik gertatuz gero, gauza bat zegoen seguru: nahastutako tretza hark arrainik ez zuela harrapatuko. Hortik arrantzaleen arteko esaera: *Amo bat naiku tretzi enpatxateko* (Amu bat da aski ikaragarritzko tretza nahastea sortzeko). Esaera horixe bera erabiltzen dute giza harremanei dagokienez, hots, pertsona bihurri edo makur bat aski dela giro lasai eta baketsua aldrebesteko eta izorratzeko.

9.- *Tretzí enbarga*. Tretza prestatu (“armar el palangre”). Honen sinonimoa, *tretzi jo*. Ikus, *tretzi jo*.

10.- *Tretzí jo*. Tretza jo (“armar el palangre”). Tretza osatuko duen korda nagusiari (*subille*), amua daramaten soka txikiak (*potxeri*) lotzea izaten zen *tretzi jo*; *potxera* batetik bestera tarte berdina samarra uzten zen. Ori egin aurretik *potxera* guztiak neurri berean, arra edo arra eta erdiko luzeran, ebaki behar izaten ziren, eta bakoitzari amua lotu eta *entolla*, hots, amuaren palatik garrangara soka eman.

“Tretzik eukitteban amu, potxeri, subille. Lelengo ettezan maixan-ero ultze bat sartu, amu ipiñi tte onaxearteko potxeri, emon amen brankabuelta bi amuai te ebai; eta a amu osta-be bertan ultzin sartu. Neurrixak artu potxerantzako, portxera guztik iualak ixateko. Olaiak asko enbizendun tretza bakotxak amo asko eukitteban da. Potxerak neurrixan ebai, amuk ipiñi eta

entolla. Ze, amu entollabaik baixun arek otzin atakoban enpatxu. Eta gero potxerak amota guzti subillai lotu. Orrettei, potxeri subillai lotziai, esateakon tretzi jo". (Basterretxea Irusta Jon).

(Tretzak izaten zuen amua, *potxeri*, *subille*. Lehenik egiten zen, mahai batean iltzea sartu, amua kateatu iltzean *potxeriri* korapilo bat eman amuan eta ebaki; eta amu hura berriro iltzean kateatu. Horrela *potxer(a)*entzako neurriak hartzen ziren, denak berdinak izan zitezzen. Ugari egin behar zenuen, tretza bakoitzak amu asko izaten baitzituen. *Potxerak* neurrira ebaki, amuak ipini eta *entolla*. Izan ere amua *entollatu* gabe uzten bazenuen hark berehala sortuko zizun nahaste ikaragarria. Eta ondoren *potxerak* amu eta guzti, *subill(e)*ari, soka nagusiari, lotu. Horri, *potxeri* soka nagusiari lotzeari, esaten zitzaion *tretzi jo*).

"Behin tretzak ala, besiuak despixa ta erriko bandan asittakun ettezan tretzi orniu, amo barrixak eta ipiñi tte... Urkulan euanin zaga erria. Ureta erria ta dindilizke ekarri uretan; tretzi urkulan sartute. Bafora martxan datorrela. Urkula punti amarrata tretzin txikotaz. An etortezan a tretzi. Tretzi garbitzearren ixatezan ori. Gero alaeran zaplara batzuk emon pantokan, kostau. Garbitzezan da listo. Bafora ariñ etortezan kalatik eta batzutan astirik ez orreik biarrok etteko ta etxin enbir. Etxea ekarten bazendun etteko... eiñ, urkulan da sartu te junbirrixatezan eskilleta. Paetin, plas-plas-plas emon da, garbittu te sikatu". (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Tretzak jaso, bisiguak amuetatik libratu eta etxerantz abiatu ondoren, tretza hornitu egin behar izaten zen, amu berriak-eta ipini... Tretza urkilan kokatuta zegoenean uretara jaurtitzen zen. Uretan zintzilik ekartzen zen; tretza urkilan sartuta. Txalupa martxan zetorrela. Urkilaren muturra tretzaren sokaz lotuta. Han etortzen zen tretza hura. Tretza garbitzearren egiten zen hori. Gero, jasotzerakoan, kolpe batzuk ematen zitzaizkion pontzan. Garbitzen zen eta kito. Txalupa azkar etortzen zen kalatik eta batzuetan astirik ez zen izaten lan horiek egiteko, eta etxean egin behar. Etxera ekartzen bazenuen egiteko... urkilan sartu, eta eskaileretara joan behar izaten zen. Tretza hormaren kontra jo plas-plas-plas; garbitu eta lehortu).

Azken kontakizun honetan, bi aldiz, behinik behin agertzen zaigu tretza "jo" egiten zela, uretan ekarri eta jasotzerakoan; eta bai eskaileretan ere. Hor tretza jo egiten zen, baina badirudi "*tretzi jo*", teknikoki, *potxer(i)*ak tretzaren soka nagusiari lotzea zela.

11.- *Tretzín márki*. Tretzaren urkilaren arrastoa ("señal de la horquilla del palangre").

"Tretzin urkuliai maiñero bakotxak beran marki etteotzan kutxilluaz. Gure attan marki zan "X" bat eta iru erraxa (III): XIII". (Basterretxea Irusta Jon).

(Tretzaren urkilari arrantzale bakoitzak bere arrastoa egiten zion aiztoaz. Gure aitak bereari, "X" bat eta hiru marra, III, egiten zizkion: XIII).

12.- *Tretzín señali*. Tretzaren seinalea ("distintivo del palangre").

"Bakotxak señali ipintteotzan beran tretziai. Trapu batzuk... gexenak trapu: trapo gorrix, azule, berdi... Gure attak beti berdi: lana berdi". (Basterretxea Irusta Jon).

(Bakoitzak seinalea ipintzen zion bere tretzari. Zapi zatia batzuk... gehienek zapi zatia: zapi gorria, urdina, berdea... Gure aitak beti berdea: artile berdea).

13.- *Tretzí pasá*. Informazioa pasa ("proporcionar información"). Ezkutuko informazioa dagokionari adierazi. Testuinguru ugaritarako balio izan du. *Atzo jakin gendune asina Iñakiai kontaten, da baekixen. Batenbatek nipaño lena pasatza tretzi* (Atzo jakin genuena hasi natzaio Iñakiri kontatzen, eta bazekien. Beste norbaitek nik baino lehenago pasa dio informazioa).

TRIKÍ-TRÁKA

Trenaren zarataren onomatopeia; *triki-traka* soinua. *Deban ikusirou trena pasaten. An junde triki-traka* (Deban ikusi dugu trena pasatzen. Han joan da *triki-traka* eginez). Hots onomatopeiko honen nominalizazioa, berriz, *triki-trakeue*. *Trena abixaran pasara. Arek erun dau bai triki-trakeue* (Trena ziztu bizian igaro da. Hark eramane du *triki-traka* soinua!).

TRILLÚ ATÁ

Astindu, jipoitu (“sacudir”, “propinar una tunda”). *Okerkexan bat eitza kontuxu te, goiko andrik umiai trillu atatzá* (Badirudi okerkeriaren bat egin diola, eta goiko andreak umea ederki astindu du).

Metaforikoki ere erabiltzen genuen jolas edo jokoetan. *Fuelin mutrikuarrak trillu atazku* (Futboleko mutrikuarrek ederki jipoitu gaituzte).

TRÍNKA

Gogor lotu (“trincar”, “atar fuertemente”). *Iru-lau buelta emon da trinka ondo txikota. Txalopaik eztatille bentzat solta* (Hiruzpalau buelta eman eta gogor lotu soka. Behinik behin, txalupa ez dadila askatu). *Betiakat nik au botoiau dingilin-dangulun. Botoi madarikatuoi trinkaxun beñ, sekule ez soltateko morun* (Botoi hau beti daukat kili-kolo. Botoi alu hori jos ezazu gogor behingoz, sekula ez askatzeko moduan).

Begira gaztelaniaz ditugun berbak. “Trincar: asegurar o sujetar fuertemente con trincas los efectos de a bordo”. “Trinca: cabo o cuerda, cable, cadena, etc., que sirve para trincar una cosa”.

TRINTXÍ

1.- Trintxa (“formón”). Zura lantzeko tresna; zizelaren antzekoa, baina, zabalagoa. *Trintxi arotzak ibiltteben euren biarrak etteko* (Trintxa arotzek erabiltzen zuten beraien lanak burutzeko).

Zubi Zaharretik erreka pasa eta ontziolara joaten ginen txirbiletara. Han guk ere ikusiko genituen arotzek erabiltzen zituzten tresnak, tartean trintxa. Niri ez zitzaidan sekula bururatu handik ezer hartzerik: saskia edo kapazua txirbilez nahiz zerrautsez bete eta etxera. Aitak kontatzen zigun berari zer gertatu zitzaion trintxarekin.

“Betiko moure kapazu artu te banu astilleure txiritta. Bañe antxe txiri tartin euan trintxi-be dzazt kapazure, ta etxea. Etxea alla ta, txiri tartetik trintxi atanebanin attai arpexe-be kanbixa. Zoratu eiñgakon. ”Nun artuzu ori? Zeñek emotzu?...Trintxi erun imediatamentin astilleure”. Trintxi artzik eztoztan lotsaik emon, bañe bai erutik. Txirixak utsittu te, kapazun eruneban trintxi. Eskun eneban erun nai, lotsi emoteoztan da. Abante eskilletan berutz. Entradatik urteneban da atte balkoiñ, neu zaintzen. Mollantzir nixule, atzea beatzeot eta attak zirkiñi-peb balkoittik. Zubi Zarrintzir nule-be, beatu nik ostea-be ia atte balkoiñ euan. Ordun ukabillaz eiztan señi: “garbittuko zattut”. Zubi zarretik entzun enetzan eiñ, bañe entendiu bai. Olatteik, astillerun laga birrixaneban zoixoneko trintxioi. Atte balkoiñ neu zaintzen eon ezpalitt trintxik saliri artukoban ureta. Part ureta, ta ondure jungozan a. Listo, trintxi entregata ixango zan. Bañe, alu alaku, atte, antxe tinko neu zaintzen. A trintxi attak etteako artu ixan baleu, nik urrengo baten matrallu-be erun engonetzan iual. Bañe, keba! Orduntxe ikasineban nik ez osten; ostiai paniku artu netzan. Nik ostu gexa!” (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Beti bezala, hartu kapazua eta ontziolara abiatu nintzen txirbiletara. Ordea, txirbil artean ikusi nuen trintxa ere hartu egin nuen. Etxera iritsi eta txirbil artetik trintxa atera nuenean aitari aurpegia aldatu egin zitzaiola ohartu nintzen. Galdezka hasi zitzaidan: “Non hartu duzu hori? Nork eman dizu?... Trintxa hartu eta itzuli berehala ontziolara”. Trintxa lapurtzeak ez zidan lotsarik eman, baina, bai itzuli beharrak. Txirbila hustu eta kapazuan sartu nuen trintxa; eskuan ez nuen eraman nahi lotsa ematen baitzidan. Abiatu nintzen eskaileretan behera. Ataritik irten nintzen, eta aita balkoian ni zaintzen. Kanean zehar nindoala atzera begiratu eta aita balkoian mugitu ere egin gabe. Zubi Zaharrean nindoala, begiratu nik berriro ea aita balkoian zegoen. Orduan ukabilaz egin zidan keinua: “akabatuko zaitut”. Zubi Zaharretik entzun ez nion egin, baina, bai ondo asko ulertu. Horrela ontziolan utzi behar izan nuen zorioneko trintxa. Aita balkoian ni zaintzen egon ez balitz, trintxa uretara botako nuen dudarik gabe. Hondora joango zen. Trintxa entregatu nuela esango nion eta kito. Ordea hantxe egon zen tinko nire urrats

guztiak zaintzen. Trintxa hura aitak etxerako hartu izan balu, nik hurrengo batean, agian mailua ere eraman egingo nion. Baina, ez zen horrela izan. Orduantxe ikasi nuen nik ez lapurtzen. Lapurtzeari ikaragarritzko beldurra hartu nion. Aurrerantzean ez nuen nik inon, ezer ostuko, ez alajaina!).

2.- Garai batean Ipar Kaletik mendi aldera abiatzeko bidea. Geroago inguru hartan etxeak egin zituzten: *Orixopotoneko etxik*, *Reinako etxik*, *Mateosaneko txaleta*. Ipar Kaletik etxe horietara joateko *Trintxi* deritzan paso horretatik jo behar zen. *Sasoi baten Sanjunetako sue-be ortxe Trintxan etteben Iperkalekuk* (Garai batean San Joan bezperako sua ere hortxe *Trintxan* egiten zuten Ipar Kale auzokoek).

TRIPABARRUK

Orokorrean “barruak” dira (“vísceras”). Behi, txahal eta ardiei zegokienez ere erabiltzen zen arren, guk, berba honekin, zehazki arrain handien, hots, legatzaren eta bakailaoaren *arbixak* (giltzurdinak) eta *urdallak* (urdailak) ematen genuen aditzera. *Attak prepaatako makiña bat tripabarro gozo jandou* (Makina bat aldiz jan izan dugu aitak prestatutako legatzaren “barru” gozoak).

TRIPAKALLUK

Tripakiak (“callos”). *Tripakalluk* edo *kalluk*, bietara. *Tripakalluk lelengo enbirdiz ondo-ondo garbittu; eta gero gerokuk* (Tripakiak, lehenik ondo garbitu behar dira; eta ondoren nahi den bezala prestatu).

Gaztelaniaz ere hor dugu honen antzeko berba, gauza bera adierazteko. “Tripicallos: guiso que se hace con pedazos de estómago de algunos animales”.

TRÍPAK JÁTEN

Sufritzen (“consumiéndose de impaciencia o de indignación”, “rabiando”). *Danon bistan asi zan eroze etten. Bañe ezin gentzan ixte eiñ. Tripak jaten eon giñan* (Denon bistan hasi zen edozer egiten. Baina, ezin genion ezer egin. Tripak jaten egon ginen).

TRIPAKO MÍÑE

Tripako mina (“dolor de vientre”). Gehienetan pluralean: *tripako miñak*. Asko ginenez, noizbehinka gure arteko norbaitek izaten zituen. *Tripako miñan kontrako erremexu mantzanilli ixatezan; bañe azukre pillu botata. Bestelaik a zeñek traga?* (Tripako minaren kontrako erremedioa kamamila izaten zen; baina, azukre pila botata. Bestela, hura nork irentsi?).

Aulestiko Tomasa Urkidiri entzun nion “*tripalak*” berba, tripako minak adierazteko; singularrean ere esaten omen da: *tripali*.

TRIPÍ

Sabela (“tripa”, “vientre”). *Lantzin-lantzin andra gaztik ikusten genduzen tripa andixaz* (Sarri samar ikusten genituen emakume gazteak sabel handiaz, haurdun).

Inguruko emakume gazteak, gure ama barne, txandaka sarri egoten ziren haurdun eta laster hasi ginen horretaz ohartzen. Fabrikara lanera joaten ginenean ere hurbiletik ikusten genituen haurdun zeudenak. Osterantzean *tripi* edo *popi*, berdin-berdin zitzaigun.

Pluralean berriz, *tripak*, arrain batzuenak ezagutzen genituen; batez ere antxoarenak, fabrikari antxoari burua kentzean tripak ere atera egin behar baitzitzaizkion. *Antxobiai buruaz batea tripa-pe kanpoa* (Antxoari, buruarekin batera tripak ere kentzen genizkion).

TRIPITRAPU

Igela (“rana”). Beste leku batzuetako berbak: *ugarixua*, *txantxikua*, *urgarazixu...* *Pozo andi bat euan, da tripitrapuk ebizen* (Putzu handi bat zegoen eta han igelak zebiltzan).

TRÍSTE

1.- Goibel, triste (“triste”). Adberbio gisara. *Ixiko bixittatea junga, ta ondo triste toparou* (Izeba bisitatzeraz joan gara, eta oso triste aurkitu dugu).

2.- Arrantzale bati ipini zioten goitizena.

“Anjel Arroneko Tres Hermanos motorrin ebillen maiñero batei asmatzen Antonio Triste. Antonio gakon ixena ta Antonio Triste esateotzen, berba gitxi ettebalako. Antonio Errokeneku zan. An baforin ebillen beste bat: Liburio Garramiola. Ta arei asmatzen Kariño. Iñaki, Banko Bilbaun ibilltzezan-ba kobraten? Aetteneko atte zan Liburio”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Anjel “Arro”ren *Tres Hermanos* txalupan zebilen arrantzale bati asmatu zioten Antonio “Triste” goitizena. Antonio zeritzan, eta Antonio “Triste” esaten zioten, hitz gutxi egiten zuelako. Antonio *Errokeneku* zen. Txalupa hartan zebilen beste bat: Liburio Garramiola. Eta hari “Kariño” goitizena ipini zioten. “Bilbao Banketxe”an kobratzen aritzen zen Iñakiren aita zen).

3.- *Trísti*. Goibela, tristea (“triste”, “sombrio/a”). Adjektibo gisara berriz, pertsonen bezala gauzei, koloreei, giroari eta abarri ezartzen diogu. *Onek telionek kolore tristiauke* (Ehun honek kolore tristea du). *Ume tristik niri peni emoteozte* (Ume tristeek pena ematen didate). *Giro tristi topaneban nik an* (Giro goibela aurkitu nuen nik han).

4.- *Trísti ixán*. Penagarria, tamalgarria izan (“ser lamentable”). *Anaxe bi alkarreaz bixi tte ezin konpondu; beti asarratute. Ori tristire gero-e!* (Bi anaia elkarrekin bizi eta ezin konpondu; beti haserre. Hori penagarria da, benetan!).

TRISTURI

Tristura, goibeltasuna, tristezia (“tristeza”). *Onek lekuonek niri tristuri emoteozta* (Leku honek niri goibeltasuna ematen dit). Ez naiz gogoratzen txikitari tristurarik nabaritu izan nuenik; ez nik eta ez nire ingurukoek. Beldurra, eta gainontzeko emozioak ugari eta sarri, baina, uste dut tristura sentitzeko astirik ez gurela izaten; aspertzeko betarik gabe, beti baikenuen “eginkizunen” bat.

Sarri, *tristuri* soilik barik, *barruko tristuri* entzuten genuen pertsona helduen ahotan. Ikus, *barruko tristuri*.

TRÍUE

1.- Hirukoa (“trío”). *Lena arrasteruk beti parejan ibilltzezin, bañe gerua triuan asizin batzuk* (Hasieran arrasteko txalupak binaka aritzen ziren, baina, geroago hirunaka ere hasi ziren).

“Bi beti itxosun, eta batek arrañe ekarri; ori, txandaka. Pareji geatzezan itxosun; beti sari abantin. Erresultau ona emoteban orrek. Geu-pe, ontxearte, esatebateako, ibillirou triue”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Bi beti itsasoan, eta hirugarrenak arraina ekarri; hori txandaka. Bikotea geratzen zen itsasoan; sarea beti martxan. Sistema horrek emaitza onak ematen zituen. Guk ere, oraintsu arte, esate baterako, erabili dugu hirukoa).

2.- *Tríuan ibilli*. Hirukoan jardun (“trabajar en trío”). *Sasoi baten triuan txalopa asko ibillizin* (Garai batean hirukoan txalupa ugari aritu ziren).

TRÍXAK

Belak jasotzeko zurezko poleak (“poleas para izar las velas”). *Trixak ureta jausiakoz da or dabill arratsalde guztin ureta dzangarak; bañe, eztottuz topaten* (Belak jasotzeko poleak erori zaizkio uretara eta hor ari da arratsalde osoan murgil eginez, baina, ez ditu aurkitzen).

Gaztelaniaz (“driza”) eta euskaraz (driza) berba bera dugu, gurearen (*trixak*) antzekoa. Erro berekoak direla ez dago zalantzarik. Ordea, driza berbaren definizioa honela ematen zaigu: “belak biltzeko edo altxatzeko erabiltzen den soka”. Gaztelaniaz ere esanahi berbera.

“Trixati pola bi. Poli baakixu zer dan? Polei, bañe biku. Biko bi ixatezan, beli altsateko; egurrezku”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Trixak*, bi polea dira. Polea badakizu zer den? Biko biz osatutakoa izaten zen, bela jasotzeko; zurezkoa).

TRÍXKA

1.- Apurtu, triskatu, txikitu (“destrozar”). Orokorrean zernahi testuingurutarako balio bazuen ere, gehienbat sareaz lotzen zen. *Naiku arraiñ atrapa bai, bañe, treñe trixkata ekarrirabe* (Arrain dezente harrapatu duten arren sare txikituta ekarri dute). *Gaur eza apartako zu artubaik. Etxea zatozenin trixka engozattut* (Gaur hartu behar dituzu ederrak. Etxera zatozenez txikitu egingo zaitut). Eta amaren haserrea handia baldin bada aditza errepikatu egiten da, nahiz eta gero mehatxua ez bete. *Gaur trixka-trixka engozattut* (Gaur txiki-txiki egingo zaitut). *Erneazanin joban maixe ukabillaz da trixka eiban* (Berotu zenez mahaia ukabilez jo eta txikitu egin zuen).

2.- *Trixkú atá*. Jo eta apurtu, akabatu (“hacer pedazos”). *Atrapatemazattut trixku atakotzut* (Harrapatzen bazaitut txiki-txiki egingo zaitut). *Benetan neuan erneata. Ordun atrapa ixan baneu trixku atakonetzan* (Oso haserre nengoen, nire onetik irtenda. Orduan harrapatu izan banu akabatu egingo nuen).

TRIXKANTZI

Triskantza, txikizioa (“destrozo”, “descalabro”, “escabechina”). *Iru-lau laun mozkortute sartuzin taberna, parin atrapaben guzti apurtzen asi zin de trixkantzi eiben* (Hiruzpalau lagun mozkortuta sartu ziren tabernara, parean harrapatzen zuten guztia puskatzen hasi ziren eta txikizio latza egin zuten). *Ongun trixkantzak eitzez antxobiai. Txalopa guztik etorriri bete-bete eiñdde* (Oraingoan ikaragarritzko triskantza egin diote antxoari. Txalupa guztiak etorri dira antxoaz lepo eginda). *Asterrikan trixkantzi pasara: baserri bi erreri ganaro ta guzti* (Asterrikan triskantza gertatu da: bi baserri erre dira ganadu eta guzti).

TRÓKA

Trokatu, bihurritu (“torcer”, “retorcer”). *Ainki trokaako eta andi-andi eiñddeauke* (Txorkatila bihurritu zaio eta guztiz handituta dauka). *Ainki trokatakun geldik, zirkiñik eiñbaik, eon birrixaten da* (Txorkatila bihurritzen denez geldirik egon behar izaten da).

Gehienetan txorkatila izaten zen; inoiz zangoa ere bai. Guk ez dugu hainbeste zehazten: *ainki* (*ainki troka*).

TROKOLU

Handi samarra (“bastante grande”). *Lena batel batzuk trokoluk ixatezin* (Garai batean batel batzuk nahiko handiak izaten ziren). *Iñaki txikixe zan; da beran anaxi Jabier ostea, trokolu* (Iñaki txikia zen; eta bere anai, aldiz, nahiko handia).

TRÓKU

1.- Handiegia barik handi samarra (“bastante grande”). *Ordun ni mutille troku nittan* (Orduan nahiko mutil handia nintzen). *Antxobi troku atraparabe* (Antxoa handi samarra harrapatu dute).

2.- Trokoa (“cuarto sustituto del trinquete”). Aspaldi belaontzietan, neurri desberdinetako belak izaten ziren. Horietako baten izena zen *troku*. Orain izenondo lez erabiltzen den berba honek, hortxe izan dezake jatorria.

TRONGILLE

Ildokia (“tronco”). Egurrak txikitze azpian jartzen den enborra. *Bodega juna bañe an ezta trongillik. Trongillipaik txikittukouz egurrak* (Sotoan begiratu dut, baina, ildokia ez dago han. Ildokirik gabe txikituko ditugu egurrak).

Juan Martin Elexpuruk (563) *trontzilla* berba dakar esanahi beraz. Egurrak txikitzeko, egurra bera eta gogoaz aparte, bi tresna behar ziren: *axkori* eta *trongille*. Aizkora zen nahitaezkoa. *Trongillik* ez genuenean harri gainean. Orduan aizkorak latz sufritzen zuen. Aizkoraz harria jotzean hango txinperta eta hango sua!

TRÓNGU

1.- Enborra (“tronco”). *Gaur astilleure erun daben trongu ezan txiki-txikixe* (Gaur ontziolara eraman duten enborra ikaragarria zen). *Kamionak atzo ekarri zittun tronguk* (Kamioiak atzo ekarri zituen enborrak).

2.- *Trónguk*. Leku jakin batean zeuden enborrak adierazten genituen berba honekin; eta lekuari berari horrela deitzen genion, *tronguk*. *Guazen trongutan ibilttea* (Goazen enborretan jolas egitera) *Tronguta guz* (Enborrak dauden lekura, goaz).

Nasa Kaleko etxeak bukatzen ziren ingurutik hasi eta *Kanttope* auzoko aterpea (*tingloipi*) bitartean, elizako hormen parean, erreka aldean egoten ziren enborrak, behar zituztenean ontziolara eramateko. Kamioietan ekartzen zituzten, eta marea goian zegoenean gabarran eraman ontziolara. Enbor haietan sarri aritzen ginen jolasean; eserita egon ere bai makina bat bider.

Han bertan garabia (*grui*) zegoen, ontziolara eraman behar zirenean enborrak mugitzeko. Garabiak beso handia zuen, eta beso hartatik zintzilik kable lodi bat, eta haren muturrean burdinazko bola. Bola hura benetako zabu (*ziburu*) bihurtzen genuen. Ordea, bola gora igo nahiz behera jaisteko, biraderari gogor eragin behar zitzaion, ez batek edo bik, taldean baizik. Jabier Landaribarrek, garabiaren engranajearen haginek harrapatuta, hantxe galdu zuen ezkerreko eskuko hatz lodia. *Trongútan bolan gebizela Jabierrei gruín engranajik ezkerro eskuko atzamar lodixe atrapatzan da dindilizke geatuakon. Beste guztik billurtute eskapaben, da neuk lagundunetzan etxea. Atzamarra ebai enbirrixatzen* (Enborretan bolan genbiltzala Jabier Landaribarri garabiaren engranajeak ezkerreko eskuko hatz lodia harrapatu zion eta zintzilik geratu zitzaion. Beste guztiek, beldurtuta alde egin zuten, eta nik lagundu nion etxera. Hatz goi-goitik moztu behar izan zioten). Hor genbiltzanean aguazilak zaindu behar ziren ondo. Harrapatzen zutenari bernak errukirik gabe astintzen zizkioten makilaz.

TRÓNPI

1.- Tronpa, ziba (“peonza”, “trompo”). *Puntiaz jo tronpi te erdittipi etten ikusittena* (Zibekin jolasean, zibaren mutur zorrotzaz jo beste batena eta puskatzen ikusita nago).

Mota guztietakoak ziren: handiak, txikiak, luzeak, zapal samarrak, margoz apainduak... Burdinazko muturrak ere denak ez ziren berdinak. Baziren muturra oso zorrozturnik erabiltzen zutenak, jolasean aurkariaren tronpari kalterik handiena egin asmoz.

2.- *Tronpaketan*. Zibaz jolasean (“al trompo”). *Tronpaketan mutillak ibiltten giñan; neskak beñ-bez* (Zibaz jolasean mutilok aritzen ginen; neskak inoiz ere ez). *Tronpaketan ibilltteko tronpi te soki bizin* (Zibaz jolasean aritzeko bi tresna behar ziren: ziba eta soka).

Mutilen jolas hau negukoa zen. Jolas honek arau zehatz jakinak zituen.

TRONTZÁ-ZERRÍ

Trontza-zerra, trontza (“tronzador”, “sierra grande”). Aitak esaten zigun: “*Atzamar puntan miñeakazule! Besu ostrutik trontza-zerriaz ebaittemozu jungoatzuz atzamarreko miñok*” (Hatz muturreko mina duzula! Besoa goi-goitik trontza-zerraz ebakitzen baduzu, akabo hatz puntako minak).

“*Dongre*”ren zerrategian ikusiko genuen zerrautsetara joaten ginenean, ordea, inork ez zigun azalduko tresna haren izenik. Aitari baizik ez genion entzuten umorez eta ironiaz nahasturiko bere erremedio drastikoak aipatzen zituenean. Izan ere, gure aitaren erremedioak ez ziren behin-behinekoak izaten, behin-betikoak baizik.

TRONTZÚ

Zati eder eta lodia (“trozo considerable”). Horrelako zatiak erdialdean izaten dira gehienetan; horregatik *erdi* barbari lotzen zaio sarri: *erdiko trontzu* (erdi aldeko zati lodia). *Geuri eskiñako gizenak eta azur partik emon, eta berak erdiko trontzoik ederrena artu* (Guri ertzetako eta hezuraren ondoko zatitxoak eman, eta beretzat erdiko zatirik lodi eta ederrena hartu). *Okela trontzo ederra emotzue* (Okela zati lodi ederra eman dizute).

TRÓTI

1.- Trosta, abiadura handia (“gran velocidad”). *Mikel ontxe pasara bizikletan. Zelako troti erun dau!* (Mikel oraintxe pasada bizikletaz. A zelako abiadura eraman duen!). *Indixuk kabbalo gañin eskaparau. A zelako troti erun daben!* (Indioak zaldi gainean alde egin du. A zelako trosta eraman duen!).

2.- *Trótin*. Trostan, ziztu bizian (“al trote”, “al galope”). *Trotín* ere entzun izan dut. Berez asto, mando, zaldi edo behorrei dagokienez erabiltzen dugu. *Astu trotin ixun* (Astoa trostan zihoan). Baina, berba honen adiera hedatu eta beste animaliei nahiz pertsonei ere ezartzen diegu. *Txakurre trotin ixun eta jaui-be bai atzetik* (Txakurra ziztu bizian zihoan eta bai jabea ere atzetik).

3.- *Tróti emón*. Asko erabili (“utilizar a menudo”). *Erregik ekarritako aetteaz trenaz dabill ori eun guztin. Trenai trote andixe emotza orrek umiorrek* (Erregeek ekarritako trenaz jolasten ari da hori egun osoan. Ume horrek tren jostailua asko erabili du). *Oneik zapatok trote ederra arturabe* (Zapata hauek asko erabili ditut).

TRUK EIÑ

1.- Truke egin, hots, hartzen den zerbaiten orde bestea eman (“cambiar una cosa por otra”). *Kromuk truk eittuaz launaz* (Lagunarekin kromoak trukatu ditut).

Mutikoen artean truke egitea guztiz ohikoa zen, kromoak, kanikak edo beste jolas gairen bat.

2.- *Trúka*. Trukatu, zerbaiten truke aldatu (“trocar”, “cambiar una cosa por otra”). *Kanikak trukattuaz. Nik lau txiki emotzaz berai, eta berak neuri andi bi* (Kanikak trukatu ditut. Nik lau kanika txiki eman dizkiot berari, eta berak niri bi handi).

Berba honetatik sortzen zaizkigu honako hauek: *trukaraka, trukaran, trukari, truke, trukin*. *Gaur arratsaldin kromukiñ trukaraka ibilligaz* (Gaur arratsaldean lagunaren artean elkarri kromoak aldatuz aritu gara). *Nik mararixe naxa neban, da Andresek sagarran trukin mararixe emozta* (Nik udarea nahiago nuen, eta Andresek madaria eman dit sagarraren truke). *Kexan truke malukixak emoztez* (Gereziak eman ditut marrubien truke). *Goikaleko mutil batzukin trukari eiñddou: guk eurai gomazko pelota bi emotzauz eta eurak guri narruzko peloti* (Goiko Kaleko mutil batzuekin trukada egin dugu: guk beraiei gomazko bi pilota eman dizkiegu, eta eurek guri larruzko pilota bat).

TRUMÓI

1.- Trumoia (“trueno”). *Trumoik eta tximistak zinin argixe-be jun ettezan, da kandela argittan, emozñoi te kalin buelti* (Trumoi eta tximistak zirenean sarri argia joaten zen, eta kandela argitan emozioz gainezka egoten ginen pozik).

Batzuetan trumoia entzun arren tximistaren argitasunik ez zen ikusten; gehienetan bai. Beldurrik ez zigun sartzen, emozioa bakarrik. Segidan eta handi samarrak baziren, bihotza estu-estu eginda izaten genuen. Gainera horrelako ekaitzek bazekarten bestelako ondorioak: argia joaten zen. Horrelakoetan, argirik gabe ezin izaten zen ezer egin eta, aholkua ala agindua, amak, honela botatzen zuen: “*Erresaxu erreza biou*” (Arrosarioa errezatu behar dugu). *Kalteik ezebala etten da, trumoik eta tximista-pe aprobetxa erresaxu errezateko* (Kalterik ez zuela egiten eta, trumoi eta tximistek eragindako argi falta ere aprobetxatu arrosarioa errezatzeko). Ilunpean edo kandela argitan errezatutako arrosarioak berdin balioko zuen.

2.- *Trumói itxuri*. Eguratsak, trumoia iragarritz, hartzen duen itxura. *Bero sargorira ta euealdixak trumoi itxuri arturau* (Sargori dago, eta eguraldiak trumoi itxura hartu du).

3.- *Trumói ótsa*. Trumoi hotsa (“ruido de trueno”). *Trumoiotsak batzutan billurre sartzeozkun* (Trumoi hotsak batzuetan beldurra sartzen zigan).

Hurbil jotzen zuenean sustoa hartzen genuen, baina, urruti samar eten gabe jotzen zuenean honela esaten genuen: *Aingerutabiz zerun traskuk jantzitze / Aingeruk traskootsin!* (Aingeruak dabilta zeruan eskalapoia jantzita). Izan ere, guk ere, ume koadrila kontserba fabrikari eskalapoia soinean genituela korrika asten ginenean, lana bukatzean, trumoi zarata ateratzen genuen. *Geu-pe fabrikari traskukiñ trumoi otsa ataten gendun! Aingero-aingeruk ez giñan, bañe euran morun geu-pe!* (Guk ere eskalapoiekin trumoi hotsa ateratzen genuen. Aingeru-aingeruak ez ginen arren, gu ere haiek bezala!).

4.- *Trumóik jo*. Trumoiak jo (“tronar”). *Bart ederto jorau trumoiak. Nik bentzat gau guztin eztot beirik itxi* (Bart gogor jo du trumoiak. Nik behinik behin, gau osoan ez dut begirik itxi). *Trumoiak etenbaik jorau, bañe, euririk tantai-pe eztau eiñ* (Trumoiak eten gabe jo du, ordea, eurik ez du egin). *Txikittan aparteko trumoiak eztozkun kezkaik emoten, bañe, urrin jo ta etxiai dardari eraitteotzanin arnasi-be eten ettengazkun* (Txikitan urrutiko trumoiak ez zigan kezkarik sortzen, baina hurbil jo eta etxeari dardara eragiten zionean, une batean arnasa eten egiten zitzaigun).

TRUNPALLE

1.- Kolpe baten ondorioz bekokian irteten den koskorra (“chichón en la frente”). Burukoa nahiz beste nonbaitekoa *koskorra* zen; bekokikoa *trunpalle*. *Saka eitze; bekokixaz paeta jorau te trunpallak urtetza* (Bultza egin diote; bekokiaz horma jo du, eta koskorra irteten zaio).

Kolpea hartzean, odola baino nahiago izaten genuen *trunpalle*, nahiz eta handia izan. Kolpeak sortzen zuen mina jasan egin behar zen, baina, beldurrik ez zigan ematen; bagenekien denborak sendatuko zuela. Aldiz, odolaren presentziak urduri jartzen gintuen.

2.- Mozkorra (“borrachera”). *Atzo afaxe eukiben da gabeko ordutan topa nittuzen kantaten, bañe ganorabaik. Danak eukin itxosu beteko trunpalle* (Atzo afaria izan zuten eta berandu samar aurkitu nituen kantatzen, baina, ganorarik gabe. Denak zeuden zeharo mozkortuta). *Atzo zure koñatuk zelako trunpalle eukan!* (Atzo zure koinatuak a zelako mozkorra zuen).

TRÚXUK

1.- Euri jasa bortitzak (“fuertes lluvias”). *Atzo atsaldin eiñ zittuzen amen truxuk itzalak* (Atzo arratsaldean bota zituen hemen sekulako zaparradak). *Itxosun-be ikusittena ni truxuk; bañe alperrik, an ezta bir urik eta!* (Itsasoan ere ikusita nago ni euri jasa gogorrek egiten, ordea, alferrik, han ez baita urik behar). *Domekako truxuk Markiñan kalte andixak eiñ eidottuez* (Igandeko euri jasek Markinan kalte handiak egin omen dituzte).

2.- *Trúxuk eiñ*. Euri jasad egin (“lover a cántaros”, “lover a mares”). *Atzo truxuk eiñ zittuzen, axiaz gañea, eta gaur beatu zelako euzkixe ataraben* (Atzo euri jasad egin zituen, haizearekin gainera, eta gaur begira nolako eguzkia atera duen). *Eun bateku pasaten da, bañe, iru-lau egunetan segixan truxuk etti ixaten da txarra* (Egun batekoa pasatzen da, baina, hiruzpalau egunetan segidan euri jasad egitea izaten da txarra).

TTAK

Behar ez den zerbait norbaitek egitean, nahiz detailearen bat burutzean esaten dugu. *Banekixen aetten kajin ondutik pasatezanin txitxarron bat artukobana. Ni enittun ikusten berak, bañe, nipai bera. Urreatu zanin, ttak! Bat ez, bi artu zittun* (Banekien kaxa haren ondutik igarotzean txitxaroren bat hartuko zuena. Berak ez ninduen ikusten, nik bera, ordea, bai. Hurbildu zenean, ttak; bat ez, bi txitxarro hartu zituen). *Iru pisoko koliñetiai, ttak ipiñitzan puntan anpolai gorrixe* (Hiru solairuko tartari, ttak, ipini zion gainean anpolai gorria). *Inok ezaban pentsaten, bañe, arek erregalu ekarri, ttak!* (Inork ez zuen uste, baina, hark oparia ekarri, ttak!).

TTAKARI

Larrua jo, txortan egin (“*echar un polvo*”). *Goxin goxa itxosotik etorritakun lo bixkat, albara. Eta arratsaldin andriaz siesta sartu te ttakari* (Goizean goiz itsasotik etorritakoa, al baldin bada lo apur bat egin. Arratsaldean berriz, emaztearekin siestara sartu eta larrua jo). Hori legezkoa dela adierazi nahi denean, txikigarria erabiliko da: *ttakaratxu*. Hau guztia gizonaren ikuspegitik.

TTANTTI

Ttanta (“*una copita*”). Pattarra, koñaka, anisa nahiz beste likore bat; zernahi delarik ere kantitate txikian. *Andrak kafiaz ttantti artzeben* (Emakumeek kafearekin tanta hartzen zuten). Gizonezkoek, bazkari on baten ostean *kopi* hartzen zuten; emakumeek berriz, *ttantti*. *Tanti* (tanta) berbatik etorriko da, baina, tanta bat baino gehiago izaten zen edonola ere. Gainera, ikusi egin behar zenbat bider hartzen zuten *ttantti*.

TTANTTOLA

Dirua (“*dinero*”). *Biarra sobre euan. Biarra etten gendun guk, bañe, ttanttola falta* (Lana nahi adina zegoen. Lana egiten genuen, baina, dirua falta). Gure aitak berba hau hitzetik hortzera erabiltzen zuen. Beste inori ez nion entzun izan.

TTA-TTA

Ogia saltsatan (tomate saltsa, bakailao saltsa, txibi saltsa...), nahiz gaileta kafenetan bustitzeari deitzen diogu horrela. *Ogixaz txibixan tinttan tta-tta etti gustateakon gure amai* (Ogia txibien tintan bustita jatea atsegin zitzaion gure amari). Noski ogi edo gaileta hori, “*tta-tta*” egiten duenak jaten du eta ez beste inork. Beraz, busti eta jan. Anjel Lertxundik, 2006ko otsailaren 4an, “Berria” egunkariko bere eguneroko txokoari (“*Hitz beste*”) honako izenburu hau eman zion: *Txista-txista*. Honela zekarren: “Eibarko lagun batzuek urtero bidaltzen diguten opil-puska batekin egin nuen atzo *txista-txista* kafesnetan, eta irudimenak, txori bat baita, hegan egin zidan San Blasak penitentzia egiten zuen kobazuloraino...” Anduk San Blas opilaz egin zuen *tta-tta (txista-txista)* kafenetan, baina ez digu argitzen gosaritan, bazkal ostean edo arratsalde erdian izan zen. Guk, orduan, San Blas opilik ez genuen ezagutzen, eta gaileta kafesnetan sartu ere oso gutxitan. *Tta-tta* ogiarekin egiten genuen saltsaren batean, bazkaritan nahiz afaritan.

TTIPITTIK PASÁ

Ezezko esaldietan erabiltzen dugu, ia beti aditza hirugarren pertsonan: *arei ez gako ttipittik pasaten* (hura ohartzeke ez da ezer gertatuko: “*no se le escapa una*”). Ingurua ongi menderatzen duenaz esan ohi da; alegia, hura ohartu gabe ez dela gauza handirik gertatuko. *Zu iual eza konturatuko, bañe zueneko amai ezkako ttipittik pasako* (Agian zu ez zara ohartuko, baina, zuen ama jabetuko da ongi gertatzen denaz). Aditza beste pertsona batzuetan ere ager daiteke. *Orretan neuri ezkazta ttipittik pasako* (Arlo horretan ni ohartuko naiz bai, gertatzen denaz).

TTITTÍ-POTTÍN

Sarri, maiz, txitean-pitean (“*a menudo*”). *Ttittin-pottin* ere entzun daiteke. Sinonimoak: *sarri, sarritan, sarri askotan, sarri-sarri, askotan, kalaran-kalaran, lantzin-lantzin*. Albokuk *ttitti-pottin etortendi zeozarren eske* (Aldamenekoak maiz etortzen dira zerbaiten eske). *Orrek ttitti-pottin ekarteozku arrañe; antxobi ezpara berdela, ta berdela ezpara txitxarru* (Horrek, antxoa nahiz berdela, edo txitxarroa, sarri ekartzen digu arraina). *Dolos Txurrero, elixatik bueltan ttitti-pottin etortezan gure etxea (“Dolos Txurrero” elizatik irten ondoren maiz etortzen zen gure etxera)*. *Ume batzuk ttitti-pottin jaustezin ureta* (Ume batzuk sarri-sarri erortzen ziren uretara).

TUERTU

Begi bakarra, begi okerra, betokerra (“*tuerto*”). Emakumea balitz *tuerti* (“*tuerta*”). *Errixan tuertuk bapaño gexa eongozín, bañe, ixenda guzti “tuertu” esateotzenak, bi bentzat baeuazen:*

Bittor Tuertu eta Hillario Tuertu (Herrian makina bat begi bakar edo betoker egongo ziren, baina izen eta guzti “*tuertu*” deitzen ziotenak, bi behinik behin, baziren: Bittor “*Tuertu*” eta Hilario “*Tuertu*”).

Aurretik egon zen beste bat begi bakarra edo betokerra (ez dakit ziur) kale-garbitzailea zena. Migel zenez, “*Miel Tierra*” deitzen zioten.

TUKÚ-TÚKU

Bihotzaren taupada estuaren onomatopeia. *Aldatzin gorutz ariñ juna ta gora alla nazenin, bixotzin tuku-tuku neukan* (Aldapa gora azkar joan naiz, eta gora heldu naizenean bihotza taupadaka nuen). Eta bihotza horrela ari zenean, “*bixotza tuku-tukuke*” ere esaten genuen.

TUNANTI

Alproja, tunantea (“tunante”, “golfo”, “pícaro”). *Orreik goiko mutillok bixatiz tunantik* (Goiko bi mutilak dira alprojak).

Garai hartan etxean sarri kantatzen genuen, eta tartean honela zioen abestia: “...*estudiante tunante baño, obe nuela ezkondu*”. Berehala jaso genuen berba honen esanahia. Gure inguruan izeba Klarak erabiltzen zuen gehien. Neskengatik ez zen esaten; nonbait, oraindik neskek ez zuten aukerarik *tunanti* izateko. *Gure sasoiñ neska tunanteik ezeuan, tunantik danazin mutillak; bañe mutill guztik ezin tunantik-e!* (Gure garaian, neska tunanterik ez zegoen, tunanteak denak ziren mutilak; ordea, mutil guztiak ez ziren tunanteak).

TÚNBI

1.- Okerdura (“inclinación”). Txalupak nahiz batelak alde batera izan dezakeen okerdura, ababorrera ez bada, istriborrera. *A bafora ezta ondo; estiborrea tunbiauke arek* (Txalupa hura ez dago ongi; hark eskuineko aldera dauka okerdura).

2.- *Túnbi artú*. Txalupa edo batelak, zerbaitengatik okerdura handia hartu alde batera (“inclinarse a babor o a estribor”). *Merkantiai kargik alde batea eitza ta tunbi arturau* (Zamak alde batera egin dio eta zamaontzia okertu egin da).

3.- *Tunbata*. Alde batera okertuta (“tumbado/a”). Txalupa nahiz batela ababorrera edo istriborrera okertuta zegoela adierazteko erabiltzen genuen. *Batelak alde baten dauke pixu eta tunbatara* (Batelak alde batean dauka pisua eta erabat okertuta dago). *Mari bajatezanin arlanpan euazen baforak tunbata geatzezin sikotan* (Marea jaistean arrapalan zeuden txalupak alde batera okertuta geratzen ziren lehorrean).

TÚNDI

Tunda (“mecha”, “encendedor”). Suharritik sortutako txinpartekin pizten zen metxa. *Gure denporan, mutill gaztik eta gixon gaztik metxeru ero posporuk ibilltten zittuezen ziarru te puru biztuteko, bañe gixon zarrak tundi. Andrak posporuk eukitten zittuezen, bañe ez ziarru biztuteko, goxin goxa etxeko sue biztuteko baño* (Garai hartan, mutil eta gizon gazteek metxeroa eta pospolaak erabiltzen zituzten zigarroa edo purua pizteko; ordea, gizon zaharrek tunda. Etxeko andreek pospolaak izaten zituzten, baina, ez zigarroa pizteko, goizean goiz sua pizteko baizik).

TUNTURRE

1.- *Karolina* pastel mota (“pastel carolina”). *Niri gexen gustaten gaztan pastela: tunturre, merengerune*. (Karolina pastel mota, merengeduna, niri gehien gustatzen zitzaidana).

Horrela deitzen genion (*tunturre*), pastel horren merengeak izaten zuen (duen) tontor formagatik. Gu paretik igarotzen ginen aldi oro, horrelako pastezez beteta egoten zen *Kristina* tabernako erakusleihoa (*eskaparati*). Beti geratzen ginen haiei begira egunen batean horrelako bat jateko esperantzaz. Oso hurbiletik begiratzen genien, baina hantxe zegoen tartean kristala. Gure sudurrek epel eta lurrundurik uzten zuten kristalean marrazkia egitea tokatzen zen, bakoitzak berea. Lurrundutako kristalean nik beti marrazki bera egiten nuen: baxurako txalupa.

Matrikula besterik ez nion aldatzen; gainontzean berdin-berdina. Horretan ez nuen nire anaia Jonek zuen abileziarik. Oso traketsa nintzen marrazten. Marrazkiari begiratu bat eman ea ganoraz eginda zegoen, eta pastelak jan gabe etxera. *Ontxe-be (2007) pastelak ata eta tartin tunturripara, nik lelengo olakoxi apartateot. Eta kalintzir nule eskaparaten baten tunturrik ikustenbot, dzat barrure: tunturre artu, paga, jan bertan, biboteko merengi garbittu te kalea, errukiripaik* (Orain ere, pastelak jateko atera eta tartean *karolina* baldin badago, nik lehenik horixe hautatzen dut. Eta kalean zehar noala erakusleihoren batean horrelako pastelak ikusten badut, barrura sartzen naiz: *karolina* hartu, ordaindu, bertan jan, biboteko merengea garbitu eta kanpora, urrikalmendurik gabe).

2.- Tontor zorrotza, belar metaren forma. Gatza, irina, azukrea, harriak, hondarra, lurra nahiz beste zernahi materia metatu eta muturrean forma zorrotza bazuen, *tunturre* deitzen genion. *Ondarraz tunturrak etten ibilliga plaxan* (Hondar metak egiten aritu gara hondartzan). *Fabrikan kanpun gatza euan da tuntur andi bat eiñddou* (Kontserba fabrikaren atarian gatza zegoen pilaturik, eta belar metaren forma eman diogu).

3.- Tontorra. Mutriku aldera, herriaren irteeran zegoen muinotxo bati deitzen genion horrela. Arrigorriko bihurgunean, hondartzaren gaineko aldean, errepidearen kontra-kontra zegoen. Errepidetik apur bat igotzea zen aski; herritik bertan, baina, kaskotik irtenda. Gainera han, “tontorraren” alde batera sarri ijito familiak egoten ziren gurdi eta guzti, egunak pasatzen. Beraz, leku hark bazuen bere xarma eta emozioa. Ezkutalekuz josita zegoen inguru hark aukera handiak ematen zizkigun jolasean aritzeko; baina, beti ere kutsu jakin bateko jolasak: *ezpata-ezpataka, indixoka, fletxaka, tiroka, gerran...*(*ezpataka, indioka, gezika, tiroka, gerran...*). Filmetan ikusten genuena errealitate bihurtu nahiz. *Tunturreaguz. Lelengo ezpatak engouz bertan eta gero ezpata-ezpataka ibillikoa* (Tontorrera goaz. Lehenik ezpatak egingo ditugu han bertan, eta ondoren ezpataka jolastuko gara). Leku hartan jolasak errealismo handia hartzen zuen. Taldeak eginda “gerrara” ari ginelarik, “etsaia” harrapatu eta sokaz lotuta uzten genuen; noski, sokaz benetan lotuta, beti ere jolasaren mugen barruan, arauak errespetatuz.

TÚNTUX

1.- Gure garaiko moneta, *txoriandixe* (txakur handia) zeritzona, erdi zutik, hormaren kontra etzanda geratzen zenean, posizio horri *tuntux* deitzen genion.

Garai hartan, neguan, sarri aritzen ginen *fundoka* zeritzan jokoan. Ikus *fundoka*. Horretan jarduteko moneta bat behar zen. Pezeta gehitxo zen, eta txakur txikia (*txotxikixe*) txikiegia. Bakoitzak *txoriandixe* (txakur handia) eskuan hartu, hormatik distantzia jakin batera marraren atzean kokatu, eta txanpona hormatik ahalik eta hurbilen uztea zen helburua. *Tuntux* lortzen zuenak irabazten zuen. *Tuntux*: txanpona erdi zutik hormaren kontra etzanda. Posizio horri deitzen genion *tuntux*. Bota aldia irabazten zuenak besteen txanponak jaso eta patrikara.

Bisigu eta papardotarako tretzekin batera *mundillak* (edo *bundillak*) deituriko buia txikiak behar izaten ziren. Tresna gerri zabal horiek, uretan azalean zeudenean, mutur luzexka baizik ez zuten izaten bistan; eta uretan barruan geratzen zitzairen aldeak ere forma zorrotza zuen. Horregatik, uretan tente eta zuzen-zuzen dotore egon arren, lehorrean etzanda geratzen ziren, *tuntux* posizioan. Hain zuzen Bermeon, buia horiei *tuntuxe* deitzen diete. Berba hau Antoi Bilbaok (184) jaso du: “*Tuntux (tuntuxe): tertzak batuteko antzina erabilten zan boia antzeko tramankulua*”. Augustin Zubikaraik (81) ere egiten digu berba honen aipamenik: “*Mundillak, aparixuen mugarritzat ipinten dira itxasoetan. Beste tokietan “tuntuizak” be deitzen dautse. Boia txikiak*”. Gure garaian *mundillak* deitzen zitzairen buia horiei, agian Ondarroan bertan lehenago ez ote zitzairen *tuntuxak* deituko? Baliteke. Behinik behin, gure berbaren (*tuntux*) jatorria badakigu non aurkitu.

2.- *Arrañe túntux*. Hegaluzea nahiz hegalaburra harrapatzeko haztegia (*biberun*) izaten den karnata (antxoia, sardina, txitxarroa...) azalera irten eta gora begira jartzen denean “*arraina tuntux*” dagoela esaten da. Horrela jarri eta berehala hiltzen da arraina.

“Alasin zeikusi andixe eukitten dau karnatik. Beste batzukin batea Reinare famau zan atunetan alasin. Geure anaxi Jose Mari ibilli zan Reinaren, da areik etteben karnati asko mima, ondo zaiñddu. Arek iru egun baxetan eiñbaik ezaban urteten. Natte leलगoko etxaran eiñ karnati, parata eotezan, ia zelaik asentatezan arrañe; biberun geldik kalmatan. Ze gero iual axe berdetan bazebizen binp eta bunp, arrañe tuntux jarriatzule biberun, de akabo. Karnati ill-be asko ettezan biberun. Aviles ingurun-de ure gorrixe eotezan, burdiña koloreku. An karnati eiñdde gero itxoso kanpoa urteten bazendun, uran kanbixuk askotan biberoko antxobi tuntux. Antxobi-be bixkat trokotxu ixatezan, da orrek biberun eztau ondo auantaten. Tuntux jarri, gora beire, ta segixan illttezan. Da atune agertzen bazan, biberuko arrañe erdi tuntux eon arren aprobetxa nai ixatezan.

Geuk arrañe erdi tuntux geunkan biberun. Kabo Peñasen txalopa asko gebizen; sergeri amen da sergeri or. Meillai diñotza(t)ze neuk: “Patxi aprobakou?”. Meillak: “Tuntux dabiz de...”. Bestiai eztotzen iñoi arpeire-be beatu. Botaten dou, te antxobi aidin bota orduko, axea amorru arrañak! Arruko atun andixe. Danak lo euazen; bera ta neu bakarrik goxan: “Altsa ardurabaik”. Asi giñan danok, eta berreun kinttal artu genduzen kalara bittan. Bixamonin beste irurotamar kinttal beste kalara baten. Iparra sartuban, da axe arrañe bakarrik atrapazan Andramaxetatik eta Arratita”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Alasin deituriko arrantza motan zerikusi handia izaten du karnatak. Beste batzuekin batera Reinare txalupa trebea zen hegaluzetan alasin. Gure anaia Jose Mari ibili zen Reinare itsasontzian, eta haiek egiten zuten karnata maitekiro tratatu, eta ongi zaindu. Hura, hiru egun badian egin gabe ez zen irteten. Nahiz eta karnata azkar egin, geldirik egoten zen, ea arraina nola egokitzen zen ikusteko; haztegiari geldirik eduki ur baretan. Izan ere gero, haize bizia atera eta txalupa *pinp* eta *punp* bazebilen, haztegiko arraina makalduta gora begira jartzen zen, eta akabo. Haztegiari karnata sarri hiltzen zen. Aviles inguruan, ura gorria egoten zen, burdina kolorekoa. Han karnata egin eta itsaso zabalera irteten bazenuen, ur aldaketak haztegiko arraina gora begira jartzen zuen. Antxoa, egia esan, handi samarra izaten zen, eta horrek haztegiari ez du ongi irauten. Tuntux, gora begira, jarri eta berehala hiltzen zen antxoa. Baldin eta hegaluzea agertzen bazen, haztegiko arraina erdi tuntux egon arren probetxua atera nahi izaten zitzaion.

Guk arraina erdi tuntux geneukan haztegiari. Peñas lurmutur inguruan txalupa asko genbiltzan; hegaluze sarda handiak nonahi. “Meilla”ri esan nion: “Patxi, saiatuko al gara?”. Meilla”k: “Karnata erabat makalduta daukagu eta...”. Beste txalupei hegaluzeak ez zien kasurik ere egin. Hasi ginen antxoa botatzen, eta airean zihola, hura amorrua hegaluzeak! Arroba inguruko hegaluzea zen. Denak lo zeuden; bera eta ni besterik ez goian: Jaiki mutilak azkar! Hasi ginen denok eta berrehun kintal hegaluze hartu genituen bi saiotan. Biharamunean hirurogeita hamar kintal beste saio batean. Ipar-ekialdeko haizea sartu zuen, eta beste hegaluzerik ez zen harrapatu abutzuko Andre Mari jaietatik Arrateko Amaren eguna bitartean). Ikus, alasin.

TURRÓI

Turroia (“turrón”). Gabonetan turroi jaten gendun bañe neurriz (Gabonetan turroia jaten genuen baina, neurriz).

Ixe-ixe aztu TURROI berbi. Errixetako berbak batzen ibillirizen beste guztik eztakarre au berbiau. Txikittaz naiku turroi jandakuk ixangori danak. Nire morun txikittaz janbaiko turroi gosiaz geatu bazin akordakozin! Andramaxetan ez giñan turroiz akordaten, bañe bai Gabonetan. Zemat eta gitxia jan gexa akorda.

(Ia-ia ahaztu zitzaidan TURROI hitza jasotzea. Herrietako berbak jasotzen aritu diren beste inork ez dakar hitz hau. Seguru asko, denak izango dira txikitan turroi ugari jandakoak. Ni bezala, txikitan turroi gosez geratutakoak izan balira, berba hau ez zitzaien ahaztuko. Andre Mari jaietan, abutzuan, ez ginen turroiaz gogoratzen, baina, bai Gabonetan. Zenbat eta turroi gutxiago jan, gehiago gogoratu!).

Orain bezala baziren turroi gogorrak eta bigunak. Guri ematen ziguten turroi bigunak zortzi kolore izaten zituen. *Turroik, Arko Irisapaño kolore gexa* (Turroiak ortzadarrak baino kolore gehiago). Ni, neure zatiaren koloreei begira ez nintzen geratzen. Nirea azkar jan eta nekezago jaten zuenaren zatiari begiratu nolako koloreak zituen. Gogorra jateko apur bat asti gehiago behar izaten zen. *Turroi zati bi ixatezin: bata biune ta bestia goorra* (Bi turroi zati izaten ziren: bata biguna eta bestea gogorra).

Zazpi edo zortzi urte izango nituen. Amak erosi zuen turroi biguna eta komuneko armairuan ondo gorde. Armairu hartan gauza asko egoten zen. Guretzat Gabonak ziren; baina, bai saguentzat ere. Haiek ere turroi jana. Ondo gordeta egon arren saguek aurkitu zuten; baita nik ere. Etxeko katua ezin egongo zen egun osoan turroia zaintzen; izan ere horrela nik ere ezin izango nuen turroia jan. Hala ere nik jan nuen zatia, saguek jan zutena baino handiagoa izan zen. Amak ikusi zuenean turroi tabletatik zer geratzen zen, ikerketa hasi zuen martxan. Laster harrapatu zuen lapurra. *Ezpanetan granutakazuz. Zeu ixantza* (Ezpainetan granoak dituzu. Zu izan zara). Ezin ukatu. Turroi hark ezpainenetan granoak aterarazi zizkidan; baina, gustu txarrik ez zeukan; ederra zegoen. Masailekoren bat jasoko nuen. Jandako turroi zati hura, ordea, ezin inork kendu. Aldez aurretik ez nekien saguak ukitutako turroia janez gero granoak ateratzen zirenik.

TURRUNE

1.- Turuta, adarra (“sirena”). Portuan baxurako arraina sartu eta kofradian salmentara ateratzea adarra joaz iragartzen zen; arrain desberdinentzat turuta jo aldi desberdinak. Adarra entzunda jakiten zen ze arrain mota sartu zen. *Berdelan turrune ixan da* (Berdelaren adarra izan da). Arrainaren sarrera iragartzeko jotzen zen honi, *turrune* esaten zitzaion, baina, bai *sireni* ere. *Sireni ixan da ta arraño sartuko zan* (Adarra izan da, beraz, arraina sartuko zen).

Sua ere turutaren bitartez, kanpaiak barne, iragartzen zuten, baina eten gabe luzaroan jotakoaz. *Au turrunau ezta arrañoana; suanara* (Turuta hau ez da arrainarena, suarena baizik). *Arraño sarturela esan dabe baño turrunik ezta ixan* (Arraina sartu dela esan dute, baina, turutarik ez da entzun).

Honen ordeztu maiz entzuten genuen “*sireni*” berba, eta erabili ere bai, baina “*turrune*” ez zen inoiz baztertu izan.

2.- Txalupek jotzen zuten turutari ere horrelaxe deitzen genion. *Portutik urteneran baforak turrune jorau* (Portutik irtetean txalupak turuta jo du). Honi, *sireni* inoiz ere ez.

“Turrune, galdarakiñ euazenin. Da txalopa bakotxak eukan bere turrune. Ordun, gaztik, entzun orduko ezautzen gendun zeñen turrune zan; ezaun-ezaun. “Fulanoator”. “Ene, geurire”, apartetik turrune entzun orduko”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Turuta, galdarekin zenbiltzanean. Txalupa bakoitzaren turutak soinu desberdina zuen. Orduko gazteok, entzun orduko ezagutzen genuen noren turuta zen; ezagun izaten zen. “Halakoa dator”. “Ene, gurea da”, urrutitik turuta entzun orduko).

Geroago jakin genuen, barruko herrietan, lanera sartzeko eta lanetik irteteko turuta jotzen zutela lantegietan. *Eibarren fabrika bakotxeko turrinak soñu differenti eukan* (Eibarren fabrika bakoitzeko adarrak soinu desberdina zuen).

TURTUBI

Apastarekin nahasten zen osagaia sardinaren arrantzarako (“un componente semejante al salvado que se mezclaba con la raba para la pesca de la sardina”).

“Turtubi ixatezan birriñan tipoku. Uraz ettezan bera eta gero mazixaz nasta. Txarrixai-te emoteotzen zaixan tipoku ixatezan. Beroi-be arrantzako ona zan, baño mazixaz nastatezan”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Turtubi* izaten zen birrinaren antzekoa. Bera uraz egiten zen, eta ondoren apastaz nahastu. Txerriei ematen zieten zahiaren itxurakoa izaten zen. Bera bakarrik ere arrantzarako ona izan arren, gehienetan apastaz nahasten zen).

TUTÍ-FRÚTTI

Fruta ugariren zaporez eginiko izozkia (“helado de tutti-frutti”). *Polenekuk Ondarrure etorri aurretik iñok ezeukan entzunde “tutti-frutti” berbi* (“*Pole*” familia Ondarroara etorri aurretik, inork ez zuen sekula entzun ere egin “*tutti-frutti*” hitza).

“*Pole*” familia etorri aurretik izozki mota bat baizik ez zen saltzen. Haiek Frantziatik etorri zirenean izozkiei dagokienez ikaragarritzko iraultza eragin zuten. Izozi mota ugari egiten hasi ziren, eta denak zein baino zein gozoagoak. Beraien gurdian bistan egoten zen zerrenda: *vainilla, chocolate, fresa, limón, café, tutti-frutti...* Zerrenda luzea. Hura sinestezina zen! Probatu bata, probatu besteak eta *bata baño besti ederraua* (zein baino zein gozoagoa). “*Pole*” familiaren gurdia hurbildu eta honela eskatzen genuen: *Pezetako mantekau tutti-frutti*. (Pezetako izozkia, “*tutti-frutti*”). *Laste ikasiendun “tutti-frutti” ixen barri italianu esaten; a mantekau ederra jaten-be bai* (Berehala ikasi genuen “*tutti-frutti*” izen berri italiar hura esaten; izozki gozo hura jaten ere bai).

Orduan, pezeta baten truke barkillo ederreko kukurutxoan ikaragarritzko izozki bola ematen zuten.

TUTILIKLA

Mota guztietako jendea (“gente de toda clase”). Guk jendeari dagokienez baizik ez dugu erabiltzen. *Batzarrin jente asko batu giñan, gañea tutilikla. Olako batzarretan sekule ikusibaiko jenti-be baeuan an* (Batzarrean jende ugari elkartu ginen, gainera, mota guztietakoak. Era horretako bileretan inoiz ikusi gabeko jendea ere bazegoen an).

Begiratu batean, berba honek italieraren antza badu, baina, itxura besterik ez. Nahasketa makarronikoa dela esango genuke.

TUTÍN EIÑ

Tutean jardun (“jugar al tute”). Guk “*tutin ibilli*” esaten genuen, baina, nagusiek beti “*tutin eiñ*”. *Gu ez giñan tutin asko ibilltten* (Guk ez genuen sarritan tutean jarduten). *Lau launga ta tutin engou* (Lau lagun gaude eta tutean jardungo dugu).

TUTÍ-PEZ

Bat ere ez, tutik ere ez, deus ez (“ni pizza”). Garbi dago zeren kontrakzio dagoen: *Tutik be(re) ez (tutipez)*. *Fuelan gañin berbetan zaz? Zuk tuti-pe eztakixu* (Futbolaz hizketan ari zara? Zuk deus ez dakizu). *Zueik eztakixue ixe-be: zuk tutipez, da onek gitxia* (Zuek ez dakizue ezertxo ere: zuk bat ere ez, eta honek gutxiago).

TUTIPLE

Kalitate handiko gauzak eta ugari, erruz, barra-barra (“tutiplé”, “a tutiplé”). Aurretik “a” duela (*a tutiple*) edo gabe (*tutiple*), bietara. *Atzo bazkaxe-be bazkaxe eiñgendun. Tutiple jan gendun* (Atzo sekulako bazkaria egin genuen. Erruz eta zoragarri jan genuen). *Atzo Donostin, a tutiple ibilli giñan* (Atzo Donostian primeran ibili ginen; jan eta edan gauza onak eta ugari).

TUTORI

Tutorea, apaiz aitorlea (“sacerdote tutor”). Familia bateko aitag edo amak, edo biek batera, izendatzen zuten apaiza, beren seme-alabak aholka eta gida zitza. Finean, familia bateko partaideen aitorlea zen eta gidaria, gidari espirituala. *Ordun danak ezeben eukiko, bañe batzuk baeuken euren tutori, konfessori, attak ero amak ixentata* (Garai batean, denek ez zuten izango, baina, familia batzuek bazuten beraien tutorea, apaiz aitorlea, aitag edo amak izendatuta).

“Gure Rosario zan radikala. Katoliki bai, geu-be katolikuk giñan, bañe, bera, radikala. Arei abarik sartutzen ori gauzioi. Amak Don Ramon ixentaban geure tutori, te danok aetteana konfesatea. Bera Rosario danon partez jun bazan da danon pekatuk konta, naiku ixango zan; guk jun biarri-pe ezkendun eukiko”. (Arrizabalaga Badiola Edurne).

(Gure Rosario zen oso zorrotza. Katolikoa zen, baina, bai gu ere; hura ordea, zorrotzegia. Hari apaizek barneratu zioten alderdi hori. Amak Don Ramon izendatu zigun gure tutore, eta denok joaten ginen harengana aitortzera. Bera Rosario denon partez joan izan balitz eta denon bekatuak kontatu, aski izango zen; horrela guk ez genuen aitortzera joan beharrik izango).

TUTULU

1. Tutulua (“tubo estrecho”, “canuto”). *Kañaberazko tutuluk etten ibilliga artagarauk botateko* (Kanaberazko tutuluak egiten aritu gara artaleak botatzeko).

Gure artean paper zatitxoak nahiz ogi mami zati txikiak elkarri botatzeko baliatzen ginen kanaberazko tutuluez. Noizetik noizera artaleak ere eskuratzen genituen horretarako. Tutuluak kartoizkoak izan zitezkeen, eta bai burdinazkoak ere.

2. *Tutulumendixa*. Berba ez da gurea; Eibarko kanta batek dakar, baina berehala usaindu genion esanahia: alua (*motxiñe*). Kantak honela dio: “*Arragoeta kalia merienda aundixa / Bost atsoren artian sei azunbre ixa / Jarri ziradenian mozkortuta ixa / Alkarri erakusten, maitxia, tutulumendixa. Batak baltza zuen ta bestiak zurixa / Jarritxako tokixan egin zebe txixa...*”.

3.- *Txibikorañak gordeteko tutulu*. Txipiroietarako kodainak gordetzeko kanabera zatiekin eratzen zen ontzitxo. Adabegi batek behean topea egiten zuen, eta beste aldean, kodaina barrura sartu ondoren kortxoz estaltzen zen. Horretarako, hondatutako erratz kirtenaren zatiak ere erabiltzen ziren. Atzo amak, *eskobiaz neu joteaatorrela, niri uts eiñ, maxe jo ta grak kirtena. Attitte-be antxe euan*: “*Ori kirtenoi ez bota, txibikorañak gordeteko tutuluk etteko balixokozta-ta*” (Atzo amak, erratzaz ni jotzeko ahaleginetan, niri huts egin, mahaia jo eta kirtena puskatu zuen. Aitona hantxe zegoen eta honela esan zuen: “Kirten hori ez bota txipiroietarako aparailuak gordetzeko ontzia egiteko balioko baitit”).